

Kelâm Klasikleri: 3

Kitâbü Hüceci'n-Nübüvve

Nübüvvetin Delilleri

CÂHİZ

EBÛ OSMÂN AMR B. BAHR EL-CÂHİZ EL-KÎNÂNÎ

Mutezile ekolünün meşhur ve renkli simalarından biri olan el-Câhîz'in asıl adı Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî'dir. Basra'da hicri 160'ta doğmuştur. Araştırmacılar doğum tarihinde ihtilaf etmekle beraber vefat tarihinde ittifak etmişlerdir. Buna göre hicri 255'te doğduğu Basra şehrinde 96 yaşında vefat etmiştir. Müellif, birçok âlimin yaptığı gibi ilköğrenimine Basra Camisindeki derslere katılarak başlamıştır. Daha sonra sarf ve nahiv ilmini Ahfeş'ten, (ö.250/864) kelim ilmini de İbrahim en-Nazzâm'dan (ö. 231/845) öğrenmiştir.

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU

1960 Hatay/Altınözü doğumludur. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 1985 yılında mezun oldu. 1986-1993 yılları arasında öğretmenlik yaptı. 1994'te Van-Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı'na Araştırma Görevlisi olarak atandı. 1995 yılında Yüksek Lisansını, 1997 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kelâm Bilim Dalı Doktorasını tamamladı. 2001 yılında Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölümü Kelâm Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent Doktor olarak atandı. 2006'da Doçent, 2012 yılında Profesör unvanını aldı. Alanıyla ilgili kitap, makale, editörlük, bildiri çalışmaları vardır. Halen Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitenin İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Kelâm Anabilim Dalı'nda görevine devam etmekte olup, evli ve üç çocuk babasıdır.

Yasin ULUTAŞ

1966 yılında Adıyaman'ın Eski Kâhta köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, orta öğrenimini Kâhta İmam Hatip Lisesi'nde, lise öğrenimini Adana İmam Hatip Lisesi'nde, lisans öğrenimini ise Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladıktan sonra, 1997 yılında "Kur'an'a Göre Yahudi ve Hristiyanların Ulûhiyet Anlayışları" adlı tezi hazırlayarak aynı Üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yüksek lisansını bitirdi. 2018 yılında Prof. Dr. Abdulhamit Sinaoğlu danışmanlığında "İslam Düşüncesinin Teşekkül Döneminde Mucize Anlayışları" adlı tezle Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde doktorasını tamamladı. 1992-96 yıllarında Isparta Keçiborlu Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde öğretmen, 1996-2010 yılları arasında Kâhta Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde Okul Müdürü ve öğretmen olarak 2013-2019 yılları arasında Adıyaman Şehit Necati Sayın Anadolu İmam Hatip Lisesi'nde meslek dersleri öğretmenini olarak çalıştı. Hâlen Uşak Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kelam ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalında Dr. Öğretim Üyesi olarak çalışmaktadır.

Ankara Okulu Yayınları: 356

© Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd. Şti.

Kelâm Klasikleri: 3

Baskı ve Cilt

Vadi Grafik Tasarım ve Reklamcılık Ltd. Şti.

İvedik Org. San. 1420. Cad. No: 58/1

Yenimahalle/ANKARA • Tel: 0 312 395 85 71

Sertifika No: 47479

Editör: Mehmet Evkuran

Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi

Birinci baskı: Aralık 2020

ISBN: 978-605-7596-92-5

Ankara Okulu Yayınları

Şehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/Ankara

Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12

web: www.ankaraokulu.net

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.net

ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Kitâbü Hüceci'n-Nübüvve Nübüvvetin Delilleri

EBÛ OSMÂN AMR B. BAHR EL-CÂHİZ
(ö. 255/869)

Çevirenler

Dr. Yasin ULUTAŞ- Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU

Ankara Okulu Yayınları

Ankara 2020

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRÜN NOTU	7
TAKDİM: İSLAM DÜŞÜNCESİNDE CÂHİZ'İN YERİ	11
ÖNSÖZ	33
GİRİŞ	35

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz el-Kinânî'nin Hayatı	39
2. Müellifin Hüceci'n-Nübüvve ve Diğer Eserleri	40
3. Hüceci'n-Nübüvve'de İşlenen Konular	43

İKİNCİ BÖLÜM

KİTABÜ HÜCECİ'N-NÜBÜVVE'NİN TERCÜMESİ	49
1. Kitabın Konusu	49
2. Delilin Tanımı	51
3. Nübüvvet Delillerinin İhmal Edilmesinin Sebepleri	52
4. Deliller Açık Olduğu İçin Toplanmadı	52
5. Allah Halefi Sınamak İçin Selefî Nübüvvetin Delillerini Toplamaktan Uzaklaştırdı	53
6. Nübüvvetin Delillerinin Toplanmasının Yerine Kur'an Kıraatlerinin Toplanmasına Önem Verilmesi	54
7. Nübüvvetin Delilleri de Kur'an Kıraatlerinin Toplandığı Gibi Toplanması Gerekir	55
8. Delillerin Toplanmasının Amacı	58
9. İnsanların Habere Olan İhtiyacı	59
10. Bilgiyi Elde Etmede Akıl Tek Başına Yeterli Değildir	60
11. Peygamber Göndermenin Sebepleri	61
12. Mesleklerin Farklılığı İnsanların Tabiatlarının Farklı Olmasından Kaynaklanır	63
13. Vatanlarına Razi Olmanın Nedenleri	64
14. İsimlerin Farklı Olmasının Sebepleri	64
15. İnsan Hem Mecbur Hem de Hürdür	65
16. Alış-Verişin Sebepleri	68
17. Yemeklerdeki Zevklerin Farklı Olmasının Nedeni	68

18. Birçok İnsanın Yalan Haber-i Vahit Üzerinde İttifak Edememesinin Sebepleri.....	69
19. Haberin İnkârı Yokluğunu Gerektirmez.....	69
20. İnsanlar Garip Haberlere Tutkundur	74
21. Haberlerin Delil Olmasına İtiraz Edilmesi	76
22. Başka bir İtiraz: Müneccim de Nebi Gibi Gaybdan Haber Verir.....	77
23. Kabul Edilen Dua Nübüvvetin Hücctidir.....	81
24. Arapların Kur'an'ın Benzerini Getirememeleri Hücctir	86
25. Övülmüş Ahlâkın Nebide Toplanması Hücctir	91
DİZİN	93
كتاب حجج النبوة.....	128

EDİTÖRÜN NOTU

Kelâm Klasikleri projesi, bir süredir gündemimizde yer alan bir düşünceydi. Ancak proje içeriğinin oluşturulması ve benzer bazı projelerin başlatılmış olması gibi nedenlerden dolayı biraz olgunlaşmasını beklememiz gerekti. İslam düşünce geleneği oldukça zengin bir içeriğe sahiptir. Bu gerçeği fark etmeye en çok ihtiyacı olanlar, günümüzde gelenekçilik sıfatıyla öne çıkanlardır. Özellikle kelâm geleneği bağlamında düşünüldüğünde ve tarih boyunca Müslüman düşüncesinin temel problemleri, ana ekoller, ekol içinde yaşanan farklılaşmalar, ekollerin birbirleri üzerindeki etkileri araştırıldığında gelenek olarak adlandırılan içeriğin tam olarak anlaşılmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Müslüman düşüncesinin en parlak başarılarından biri sayılan İslam Kelâmı ilminin doğuşunda etkili olan pek çok neden sayılabilir. İlk olarak Kur'an'ın düşünmeye ve tefekküre yaptığı açık vurgusu gelmektedir. Ardından Müslüman toplumunun tarihsel ve entelektüel gelişimi, İslam inancını tespit ve savunma ihtiyacı, öteki ile karşılaşma gibi etkenler, Kelâm ilminin seyrini ve içeriğini belirlemiştir. Günümüzde de inanç esaslarının gündemden düşmediği görülmektedir. Gerek içerik gerek anlaşılma açısından inanç esasları üzerinde teolojik tartışmalar devam etmekte ve yenileri eklenmektedir. Bu durum düşünüş biçimi ve bir disiplin olarak kelâma duyulan ihtiyacı arttırmıştır.

Bu proje, temelde İslam Kelâm geleneğinin doğru tanınması ve tanıtılması amacını gütmektedir. İlk olarak kelâm klasiklerinin Türkçeye aktarılması ve orijinalleri ile birlikte yayınlanması düşünülmüştür. Bunun yanında proje kapsamında klasiklere yönelik çalışmalara da yer verilerek geleneğin kendi klasiklerini nasıl algıladığı ve yorumladığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşım bir yazım türü ve ak-

tarım yolu olarak şerhlere dikkat çekmektedir. Şerh türü metinler sadece açıklama amacıyla yazılmış değildir. Aksine yerine göre bir yeniden inşâ, yapılandırma ve hatta dönüştürme rolü de üstlenmişlerdir. Bu açıdan klasikler kadar şerhlerin de anlam inşa etmede belirleyici olduğu varsayılmıştır. Gelenek üzerine araştırmaların yoğunlaştığı her dönemde içinde yaşadığımız süreç de içinde olmak üzere, klasik metinleri doğru anlama ve yorumlama çabasının sağlam bir zeminde ve yönde ilerlemesi için metinlerin, ideolojik ve mezhebî aşırı okumalardan uzak biçimde kendi bütünlükleri ve doğrallıkları içinde anlaşılması önemlidir.

Metinleri seçerken herhangi bir ekol ve şahıs ayrımı gözetilmemiştir. Esasen kelâm geleneğinin kapsamlı, sürekli ve dinamik bir yapı gösterdiğini fark edenler açısından bu açık ve anlaşılır bir tercihtir. Zira zengin ve dinamik bir tartışmanın ürünü olarak telif edilen kelâm metinlerini anlamada tercih edilecek en son yol, onları bağımsız ve tek başına yapılar gibi okumaktır. Bu okuma tarzı, metnin oluştuğu tarihsel ve teolojik hikâyeyi vermekten uzaktır. Ayrıca öne sürülen görüşlerin diğer ekol ve metinlerdeki sunumlarından habersiz olması açısından da yanıltıcı olacaktır. Bu nedenle kelâm klasikleri projemizde farklı ekollerden kelâmcılara ait öne çıkan metinler tercih edilmiştir. Alanında uzman kelâm hocaları ve araştırmacılar tarafından tercüme edilen eserlerde müellif, düşüncesi ve eseri hakkında bilgiler verilmiştir.

Okuyucuların metinleri orijinaleri ile karşılaştırma imkân bulacağı *Kelâm Klasikleri*'nin ilahiyat öğrencileri, araştırmacılar ve İslam kelâmına ilgi duyanlar için yararlı olması ümit ediyoruz. Yıllardır İslam düşüncesi alanındaki nitelikli ve ilkeli yayıncılığıyla göz dolduran yayıncı dostlarımız Lütfi SEVER ve Hasan ERDOĞAN'a, yaratıcılığı, sabrı ve çalışkanlığı ile kitaplara hayat veren sevgili Zeynep ÖZGER'e çok teşekkür ederim.

Câhız, sadece Mu'tezile kelâmının değil İslam düşünce geleneğinin de en parlak, renkli ve dikkat çekici simalarından biridir. İlgi alanı oldukça geniş olan düşünürümüz Kelâm, felsefe, dil, edebiyat, botanik, zooloji, tarih vs. alanlarda eşsiz eserler geriye bırakmıştır. Peygamberlik konusuna özel önem atfeden Câhız, Müslüman kelâmcı kimliğiyle peygamberlik savunusu yapmış ve aklî-naklî delillere dayanarak görüşlerini temellendirmiştir. Elinizdeki bu eser onun peygamberlik ve Hz. Muhammed'in risâleti hakkındadır. Eseri çeviren Dr. Yasin ULUTAŞ'a ve gerek çeviri kontrol gerek Câhız'ın düşünce dünyası ve eseri hakkındaki yazısıyla katkıda bulunan Pror. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU'NA içten teşekkürlerimi sunarım.

Kitabın okuyucular için yararlı olması dileklerimle...

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Aralık 2020 ÇORUM

TAKDİM

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE CÂHİZ'İN YERİ

İslam düşünce tarihinin ilk kelâmcıları olarak kabul edilen Mu'tezile ekolünün en ünlü âlimlerinden biri olan Câhiz'in asıl adı Ebu Osman Amr b. Bahr b. Mahbub b. Fezâre el-Kindi el-Fukaymi el-Leysi (150-160/767-777-255/869)'dir. Câhiz'in annesinin dayısı ve onun dedesinin Amr b. el-Kinânî'nin develerini güden Fezâre isminde bir zenci olduğu söylenir.¹ Kinâne kabilesine mensup olduğu söylene de onun bu kabileye köle olarak geldiği kabul edilir. Çirkin olması ve gözlerinin dışarı doğru duruşundan dolayı, çıkık gözlü anlamına gelen "Câhiz" lakabıyla anılır.² Câhiz'in doğum tarihi konusunda farklı rivayetler bulunmakta ise de ağırlıklı olarak onun Basra'da hicri 150 yılları civarında ikinci Abbâsî halifesi el-Mansur döneminde dünyaya gelmiş olduğu kabul edilir. Nitekim Câhiz, hicri 150 yılının başında dünyaya geldiğini söylemektedir.³ Hicri 150,153,154,155,159,163,164 olarak verilirse de 160 yılında doğduğu tercih edilir. Kaynaklar ise onun doğum tarihini farklı vermektedir. Vefat tarihi genellikle hicri 255 olarak verilir.³ Bize göre de doksanlı yaşlardan sonra öldüğüne göre hicri 160 başlarında doğmuş olabilir.

Çocukluğundan itibaren hayli sıkıntı çeken ve balık-ekmek satmakla geçimini sağlayan Câhiz, ellili yaşlarından sonra maddi sıkıntılardan kurtulup, refaha kavuşmuştur. Bu yaşlardan itibaren Abbâsî sarayından maaş almaya başlamış, ayrıca idarecilerin hediye ve ihsanlarına kavuşmuştur. O, kü-

- 1 Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Beyrut, 1992, V, 74, Nafiz Danışman, *Kelâm İlmine Giriş*, Ankara, 1955, s. 92.
- 2 İbn Hallikân, *Vefayâtü'l-A'yân*, III, 470; ez-Zirikli, *el-A'lâm*, V, 74; Yakut el-Hamevi, *Mu'cemü'l-Üdebâ*, Beyrut 1980, XVI, 74.
- 3 Bkz. *Resâilü'l-Câhiz*, Hazırlayıp neşreden Dr. Ali el-Mulhim, *Dâru Mek-tebetü Hilâl*, Beyrut 2002, s. 313.

çok yaşlarından itibaren kitap okumaktan ve ilimle meşgul olmaktan geri durmamış, sürekli olarak kendini yetiştirmeye çalışmıştır. Bunun için doğum yeri Basra'dan Bağdat'a gitmiş ve zamanının en ünlü hocalarından ders almıştır.⁴

Câhız, Arap edebiyatı başta olmak üzere, Kelâm ve tabiat bilimlerine ait birçok konuda eserler vermiş olan bir düşünürdür. Bu eserlerinden günümüze ulaşanların birçoğu basılmıştır. *Kitabü'l-Hayavân, el-Beyân ve't-Tebyin* ile risâlelerinin bir arada olduğu *er-Resâil/Resâilü'l-Câhız* bunlardan bazılarıdır.

Câhız'ın son günlerinde felçten ve mesane tıkanıklığından şikayet etmesine rağmen okumaktan vazgeçmediği ve kütüphanesinin alt kısmından bir kitap çekerken üstüne devrilen kitapların altında kalarak hicri 255 yılında Basra'da öldüğü rivayet edilir.⁵

İslam düşüncesinin en parlak ve en verimli dönemi hicri ikinci asrın ortaları ile hicri üçüncü asrın ilk yarısıdır. Bu da Emevîler döneminin bitip, Abbâsîler döneminin başladığı ilk yüzyıldır. Emevîler döneminde her ne kadar Ebu Hanife Nu'man bin Sâbit (ö.150/767), Vâsıl bin Atâ (ö.131/148) gibi büyük mütefekkir ve düşünce önderleri ortaya çıkmışsa da, bu durum Emevîlerin sağladığı imkânlar sayesinde değil, tam aksine onların baskıcı uygulamalarına rağmen gerçekleşmiştir. Bu iki büyük akılcı düşünürün öğrencileri, hocalarının görüşlerini o günkü İslam coğrafyasının her bölgesine ulaştırdılar. Bunların yolunda gidenler arasında, onların ölümünden sonraki izleyen dönemlerde başka büyük düşünürler de ortaya çıkmıştır. Aslında Emevîler döneminde bu iki büyük düşünür gibi çok daha dikkat çekici düşünürler de ortaya çıkmışsa

4 El-Hamevi, Mu'cemü'l-Üdeba, XVI, 74-75; Ömer Rıza Kehhâle, Muce-mü'l-Müellifin, Şam, 1959, VIII, 7. Ayrıca bkz. Nafiz Danışman, K elam İlmine Giriş, s. 94; Mehmet Baktır, Câhız'ın Varlık ve Tabiat Anlayışı, Cumhuriyet Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, X/2 - 2006, 237-256.

5 İbnü'l-imâd, Şihabüddin Ebu'l-Fellâh Abdülhay b. Ahmet, Şezera-tü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb, Tahk. Abdülkadir el-Arnâvut-Mahmut el-Arnâvut, Beyrut 1988, II/232.

da bunların birçoğu yöneticileri ve uygulamalarını eleştirdikleri için Emevî idareciler tarafından çeşitli dinsel bahanelerle ortadan kaldırılmıştır. Ancak bu düşünce insanların açtıkları çığır kapanmamışsa da dini anlayış bakımından lafızcı ve her türlü yeni/likçi düşünceye şiddetle karşı çıkarak sürekli olarak önceki döneme (selefe) vurgu yapan bir kesim tarafından sapkın ve cehennemlik ilan edilerek bu büyük düşünürler lanetlenmiş ve bunlar dalaletin öncüleri olarak gösterilmiştir. Emevîlerin işkence ile öldürdüğü Ca'd b. Dirhem (ö. 124/742), Ğaylân b. Mervân ed-Dımaşkî (ö.118/735) ve Cehm b. Safvân (ö.128/745) bunlardandır. Bu kimseler tabii un neslinin önemli düşünürleri oldukları hâlde sırf Emevîlerin kader konusunu istismar ederek insanlara baskı ve şiddet uygulamalarına, Hz. Ali ve onun soyundan gelenlere zulüm ve lanet kampanyaları gibi icraatlarına karşı çıktıkları için yok edilmişlerdir.

Daha sonraki dönemlerde özellikle kendilerini Hz. Muhammed'in söylediği kabul edilen bir hadise dayanarak, Kurtuluş Fırkasından (el-Fırkatü'n-nâciye) gören bir kısım fırkalar ve mezhepler tarihçileri, bu lafızcı ve selefçi kesimlerin keskin din söylemelerini kelâmî yaklaşımlarla destekleyerek, daha kalıcı hâle getirmişlerdir. Asırlardan beri bu özgürlükçü insanlar ya kader inkârcısı ya da sıfatullah inkârcısı olarak itham edilerek çok kötü bir çığır açılmış, bu söylemleri destekleyen Abbâsî halifesi Mütevekkil'den itibaren de Abbâsîlerin ilk asrındaki serbest düşünce ortamı tersine dönmeye başlamıştır. Tabii bunda Abbâsî halifesi Me'mûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerindeki Kelâmullah tartışmalarının siyâsi malzeme olarak kullanılmasının da etkileri vardır. Bu konu önce Tevhid-i İlahînin savunulması gayesiyle ortaya çıkmışsa da, ilahî tevhid ve adalet, insan özgürlük ve sorumluluğu düşüncesinin öncüleri olan Mu'tezile'nin bir söylemini istismar eden bir vezirin (İbn Ebi Duâd), Selefçiliğin önemli isimlerinden Ahmed b. Hanbel (ö.241 h) gibi Sünnî önderlere karşı bir

baskıya dönüştürünce (Mihne), Mu'tezile âlimleri toptancı bir bakış açısıyla hiç de hak etmedikleri bir ithamın kurbanı olmuşlardır. Oysa kendilerine hasımları tarafından Mu'tezile adı verilen, kendileri ise kendilerini Tevhid ve Adâlet Ehli olarak kabul eden bu ilahî adalet ve özgür düşünce savunucuları, o günden bugüne dalalet fırkalarından biri olarak gösterilmeye devam edilmiştir. Hâlbuki bunlar Allah'ın birliği ve nübüvvetin ispatı için ilk olarak eserler yazan, İslam karşıtlarına karşı İslam'ın iman esaslarını nakilden ayrılmadan akılcı metotlarla ilk savunan İslam'ın öncü düşünürleridir. İşte elinizdeki bu kitaba konu olan Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız da bu düşünce grubuna mensup düşünürlerimizden biridir.

İslam düşünce tarihinin erken dönemi sayılan hicri üçüncü asır, dinsel sorunların da en sık tartışıldığı ve hicri birinci asırda başlayan dinsel ve siyasal fırkalaşmaların da hızlanarak devam ettiği bir zaman dilimidir. Abbâsîlerin en güçlü dönemi olan bu zaman diliminde akılcı ve nakilci düşünce hareketlerinin iyice karşı karşıya geldiği, ancak bu asrın ortalarına doğru kendilerini Sünnîler olarak adlandıran birtakım nakilci-rivayetçi din anlayışını savunanların iktidarı ele geçirdiği bir dönemdir. Halife Mütevekkil ile başlayan bu süreç, İslam dinini akılcı ve cedelci yöntemlerle savunanların geri plana itilmeye, -hatta bu yöntemin yasaklanıp dışlanmaya- başlandığı ve kendilerine *mihne* uygulandığını ileri sürenler tarafından da *karşı mihne*ye tabi tutuldukları bir dönemdir. İşte elinizdeki bu ölümsüz eserin yazarı olan Ebu Osman Amr b. Bahr el-Câhız (ö. 255/868 Basra) tam da bu kutuplaşmaların yaşandığı dönemde hem Arap edebiyatı alanında öne çıkmış, hem de dinsel alanda özgün görüşleriyle akılcı kanat olarak kabul edilen Mu'tezile düşünürleri arasında yer almış düşünürlerimizden biridir. İlk dönem Abbâsî halifelerinden Hârûn er-Reşid'den itibaren Emin, Me'mûn, Mu'tasım, Vâsık ve Mütevekkil dönemlerindeki tüm çalkantılı siyasal ve dinsel tartışmalara tanık olmuş olan Câhız, Afrika kökenli bir

zenci-Arap melezidir. Çirkin olduğu ve gözlerinin de patlaklığı dolayısıyla ona el-Câhız olarak lakap verilmiştir.

Câhız'ın en parlak devri, 220-233 (835-847) yılları arasında vezirlik makamında bulunan İbnü'z-Zeyyât Muhammed b. Abdülmelik zamanına rastlar. Onun 233 (847) yılında İbnü'z-Zeyyât öldürülünce yakalanıp hapsedildiği, fakat daha sonra onun yerine getirilen vezir Ahmed b. Ebû Duâd'ın onu affettiği, bunun üzerine eserlerinin bir kısmını İbn Ebi Duâd ve oğlu Muhammed'e ithaf ettiği söylenir. Bir ara Halife Mütevekkil-Alellah, Câhız'ı çocuklarına hoca tayin etmek istemiş, fakat çirkin yüzlü olduğu için bundan vazgeçmiştir. İbn Ebi Duâd ve oğlunun ölmesinden sonra ise Halife Mütevekkil-Alellah ile Feth b. Hâkân'ın himayelerini gördü ve bazı eserlerini onlara ithaf etti.⁶

Câhız eserlerini 200 (815) yılından daha önce yazmaya başlamış olmalıdır. Zira hilâfet ve diğer konularla ilgili eserlerinin Halife Me'mûn tarafından beğenilmesi ve kendisinin Bağdat'a çağırılması hicri 200 yılına rastlar. Câhız bundan sonra zaman zaman Bağdat ve Semarra'da halifenin ve devlet büyüklerinin muhitinde kalmış ve çeşitli eserler yazıp onlara takdim ederek oldukça büyük bir yekûn tutan câizeler⁷ almıştır. Bu durum, 247 (861) yılında Halife Mütevekkil-Alellah ile Feth b. Hâkân el-Fârisî'nin Semarra yakınında öldürülmelerine kadar devam etmiştir.⁸

Birçok eser yazmış olan ve Arap edebiyatının da zirve isimleri arasında yer alan Câhız'ın küçüklü büyüklü 360 tane eserinden söz edilirse de günümüze ulaşan eser sayısı ne yazık ki çok daha azdır.

Eserlerinin yirmi beş kadarı günümüze tam, altmış beş kadarı da eksik olarak gelebilmiştir. Bir kısmı küçük risâle-

6 Bkz. Ramazan Şeşen, *Câhız, DİA*. c. VII/20 vd.s

7 Ödüller. (A.S.) c. VII/ 20.

8 Bkz. Ramazan Şeşen, *Câhız, DİA*, 7/20.

ler hâlinde kaleme alınmış olan bu eserler, değişik araştırmacılar tarafından *Mecmû'atü resâ'ilü'l-Câhiz* (nşr. Sâsî, Kahire 1325/1907; P. Kraus-Tâhâ el-Hâcirî, Kahire 1943) veya *Resâ'ilü'l-Câhiz* (nşr. Sendûbî, Kahire 1352/1933; Abdüsselâm Hârûn, I-II, Kahire 1964-1965; III-IV, Kahire 1979) adlarıyla bir araya getirilerek neşredilmiştir.⁹

Onun kelâm ilmi alanında birçok eserinin yanında en önemli ve en dikkat çeken eseri, farklı din mensuplarıyla uluhiyyet ve nübüvvet tartışmalarının hız kazandığı bir dönemde bildiğimiz kadarıyla genel anlamda nübüvvet kurumunu inkâr edenlere karşı nübüvveti, ama özel olarak da Hz. Muhammed'in nübüvvetini savunan bir kitap yazmış olmasıdır. Bu eser bu alanda yazılmış ilk eserdir. Kitâbü Hüceci'n-Nübüvve olarak bilinen bu eser Hz. Muhammed'in nübüvvetini aklî ve naklî delillerle savunan özgün/orijinal bir eser olup; bu bağlamda o günün nübüvvet anlayışlarına ve Son Peygamber Hz. Muhammed'in nübüvvet ve risâletinin delillerine ışık tutan erken dönem eserlerinin en önemlisidir.

Câhiz'n yaşadığı zamanda ve ortamda Müslümanlar arasında fırkalaşmalar ve kutuplaşmalar devam ediyordu. Ancak her hangi bir fırka veya mezhebin Kurtuluş Fırkası (fırka-i nâciye) olduğu şeklindeki bir kabul, Müslümanlar arasında henüz kesinleşmiş ve yaygınlaşmış değildi. Bu anlayış bir asır kadar daha zaman geçtikten sonra, bir grubun kendi fırkalarını Kurtuluş Fırkası olarak ilan ve kabul ettirmesi ile yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Câhiz zamanında, henüz kendilerini Hz. Muhammed'e dayandırılan ve Selefin rivayetlerini esas alan Hadis Ehli'nin yazdığı külliyat da tam olarak oluşmuş değildi. Hadis (Rivâyet) Ehli'nin akide planındaki din anlayışını Kelâmî sahaya taşıyan Eş'arîlik de ortada yoktu. Câhiz'in ölümünden yaklaşık yarım asır sonra ortaya çıkan İmâm Ebu'l-Hasen el-Eş'arî (ö.324(933)'nin yolunu izleyen Kâdı Ebu Bekir el-Bâkılânî

(ö.403/1012) ve onun eserlerinden beslenen İmâmu'l-Haremeyn lakaplı Abdulmelik el-Cüveynî (ö.485/1091) gibi büyük kelâmcılar ortada yoktu. Yine Eş'arîliği Ehl-i Sünnet'in yegane temsilcisi kabul edip, diğerlerini ise bid'at ve dalâlet ehli sayarak onlara karşı kitaplar yazan Abdulkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037) gibi âlimler de hayatta değildi. Bunlar zamanında Abbâsî hilâfeti özellikle Şia tehlikesine karşı bu mezhebin âlimlerinden yararlanma yolunu seçtiler. Abbâsîler, bunun için dönemin en güçlü devleti olan Selçuklulardan da destek istemiş, onlar da bu desteği vermişlerdi. Selçukluların kurucusu Selçuk Beğ'den sonra başa geçen oğlu Tuğrul Beğ, Abbâsî hilâfet merkezini işgal edip halifeyi esir alan Şiî Büveyhilere karşı zafer kazanınca Abbâsîlerle Selçuklular arasında büyük bir yakınlık ortaya çıkmıştı. Tuğrul Beğ'in Nizâmülmülk lakaplı ünlü Şâfiî ve Eş'arî vezirinden önceki veziri Kündürî (ö.456/1064), Tuğrul Beğ'den sonra yerine geçen Sultan Alparslan zamanında Eş'arîler tarafından Ehl-i Sünnet'e zulmediyor iddiasıyla idam edilmiş, yerine Eş'arîlerin desteklediği Ebu Ali Kıvamuddin Hasan bin Ali bin İshak et-Tûsî adlı Nizâmülmülk getirilmişti. Kündürî, Mu'tezilî düşünceye yakın olduğu ileri sürülen bir vezir idi. Onun yerine vezir olarak atanan Nizâmülmülk lakabını kendisine Abbâsî halifesi el-Kâim bi Emrillâh'ın verdiği söylenir. Nizâmülmülk lakaplı bu vezir Alparslan zamanında dokuz yıl (1063-1072), Alparslan'dan sonraki Selçuklu sultanı Melikşah zamanında ise yirmi yıl (1072-1092) vezirlik yapmış, en sonunda bir savaş meydanında çadırına gelen Şia'nın Bâtıniyye kolundan Hasan Sabbah taraftarı bir Haşhâşi tarafından öldürülmüştür. Nizâmülmülk gerçekten son derece akıllı ve siyâsi bir dehaya sahip olmakla beraber, şiddetli bir Eş'arîlik taraftarı idi. Selçuklu sultanları da onun bu bilgi ve tecrübesinden yararlanarak devleti sorunsuz idare ediyorlardı. Kendileri Hanefî olmalarına rağmen, Nizâmülmülk'e ve medreselere atadığı Şâfiî ve Eş'arî âlimlere karışmıyorlardı. Onlar için önemli olan devletin bekası idi.

İşte Eş'arîliğin Ehl-i Sünnet olarak yegâne kurtuluş fırkası olduğu inancının zirve yaptığı dönem, Nizâmülmülk'ün vezirlik yaptığı dönemdir. Tüm medreselere Eş'arî âlimleri görevlendiren Nizâmülmülk zamanında diğer tüm mezhep mensupları piyasadan çekilmişlerdir. İmâm Ebu Hâmid el-Ğazzâlî (ö.505/1111) ve onun hocası Abdulmelik el-Cüveynî'yi kurduğu Nizâmiye medreselerinin başına getiren de odur. Böylece o günkü İslam dünyasının başta Bağdat olmak üzere en önemli şehirlerinde Eş'arî ve Şâfiî âlimler görevlendirilmiş, onlar da başta Şia olmak üzere Mu'tezile ve diğer görüşlere karşı kitaplar yazıp öğrenciler yetiştirerek, camilerde de bunlara vaazlar verdirmek suretiyle bu akaidi Sünnîlik olarak yaymış ve yerleştirmiştir. Bu âlimlerden bazıları zaman zaman Hanefileri de eleştirmişler, hatta onları Sünniliğin dışında tutmuşlardır. Bu arada Semerkant gibi Türk bölgelerinde bir taraftan da Hanefî-Mâtüridilik gelişmeye başlamışsa da bu mezhebin etkileri Eş'arîlik kadar güçlü olamamıştır. Bunun da birçok sebebi vardır. En önemli sebep bize göre buraların hilâfet merkezi Bağdat'a uzak olması, halifelerin ve atadığı kâdîların da genelde Hanefî olmamasıdır. Ancak bir süre sonra ilim merkezi buralara kayacak, adeta bu bölge her türlü bilim ve felsefenin merkezi hâline gelecektir. Çünkü Türklerin yaygın olduğu bu bölgelerde her türlü düşünceye imkân tanınmaktadır. Bu özgür ortamda İslam düşünce tarihinin büyük düşünürleri ortaya çıkacaktır.

Câhız'ın uluhiyyet konusundaki görüşleri hocası Nazzâm ile aynıdır. Câhız'a göre Allah'ı tanıma/bilme bilgisi her insana doğuştan verilmiştir. Bu zorunlu bir bilgidir. Bu bilgi kendisinde olduğu hâlde iman etmeyenler, gerçeği bildiği hâlde bile bile inat etmekte, ya da kendi kanaatlerine körü körüne bağlı kalmaktadır. Allah'ın ilmi ve iradesinden söz etmek, O'nun âlim ve mürîd olduğunu kabul etmek demektir. Bu, Allah'ta unutmama ve yanılmanın, bilgisizlik, zorunluluk ve yenilginin olmadığı anlamına gelir. Allah kulları için aslah olanı

(en uygunu) terk etmeye kadir olmakla da nitelendirilemez. Çünkü böyle bir durumda; yani aslahı terk edebilir düşünce-sini kabul edince, O'nun için eksiklik ve muhtaçlık durumu söz konusu olacaktır ki bu durum Allah için muhaldir.¹⁰ İşte bu görüş başta olmak üzere Eş'arîler Mu'tezile'nin bu aslah görüşünün Allah'ın kudretini sınırlandıracağını ileri sürerek karşı çıkmışlardır. Böylece aslaha riayet yerine Allah'ın gücünün sınırsızlığı ve dilediğini dilediği şekilde yapabileceğini kabul etmişlerdir.

Câhız'ın nübüvvet anlayışına gelince, onun bu çalışmamıza konu olan görüşleri özet olarak şöyledir:

Câhız'a göre insanların her zaman nübüvvete ve nebilere ihtiyacı vardır. Çünkü aklen her türlü bilgiye ve insanı huzura kavuşturacak bilgilere akıl ile ulaşabilmek mümkün değildir. Ona göre akıl, bilgi kaynaklarının en mükemmeli olsa da insanları sırât-ı müstakime/doğru yola ulaştırma konusunda tek başına yeterli değildir. Nitekim insanlık tarihi boyunca dinî ve dünyevî konularda insanların gerekli bilgileri elde etmek için aklın yanında, onun önünü açacak olan nübüvvet gibi bir başka kaynağa muhtaç oldukları ve bu elçilerin, insanların din ve dünya işlerinde çok büyük katkıları bulundu-ğu tarihsel bir gerçekliktir.

İşte insanın önünü aydınlatan bu kaynak da peygamberler vasıtasıyla gelen ilahî vahiylerdir. Ancak doğrudan doğruya bütün insanların peygamberlere ve onların mucizelerine tanık olma imkânı olamamış, sadece onları müşahade edenlerin verdikleri haberleri incelemek suretiyle bilgi sahibi olabilmişlerdir. Bu yüzden bilgi kaynakları arasında haberin çok önemli bir yeri vardır. Haberin bilgi değerini ilk dile getiren de yukarıda adından söz ettiğimiz Vâsıl bin Atâ'dır.¹¹ Vâsıl'ın

10 Yusuf Şevki Yavuz, Câhız-Kelâmi Görüşleri, DİA, 7/22.

11 Bkz. Şerafeddin Gölcük, Kelâm Açısından İnsan ve Fiilleri, İstanbul 1979. —İlk Mu'tezilîlerde İlim Kavramı (Marie Bernard'dan Çeviri), Atatürk Üniv. İİFD (Ayrı Basım), Sayı: 2, Ankara 1977.

yolunda olanlardan biri olan Câhız, haber konusunu nübüvvetin delillerle ispat edilmesi için en etkili bir şekilde bu eserde kullanmıştır.

Câhız'a göre nübüvvetin ispat edilmesi için iki türlü yöntem izlenir:

Birincisi haber, İkincisi akıl. Haber, nübüvvetin ispat edilmesinde ilk aşamadır. İkinci yöntem akıl yoludur. Çünkü her Peygamberin nübüvvetini ispat etmek için sunduğu delilin iddiasını doğrulayıp doğrulamadığının tespit edilmesi, ancak akıl yürütme (nazar) ile mümkün olabilir. Câhız'a göre Son Nebi olan Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat eden en önemli delil Kur'an-ı Kerim'dir. Ona göre bu konuda şöyle bir aklî ispat yolu takip edilebilir:

Hz. Muhammed, içlerinde seçkin şairler ve ediplerin yaşadığı bütün Araplara Kur'an'a bir nazîre yapmalarını ısrarla teklif ettiği (Tehaddi: Meydan okuma) hâlde onlar bunu yapmamış, aksine başka türlü mücadele şekillerine başvurarak Kur'an'a karşı direnmeye devam etmişlerdir. Bu husus, ilk andan itibaren hem Arap kavmi için hem de Arap edebiyatını bilmeyen diğer yabancı kavimler için kuvvetli bir delil teşkil eder. Hz. Peygamber'in nübüvvetinin bir başka delili de gayba dair verdiği haberlerin gerçekleşmesi, bir diğeri de hiçbir insanda görülemeyecek derecede üstün ve güzel bir ahlâka sahip olmasıdır. İşte bunlar onun nübüvvetini kanıtlayan en önemli ve en açık delillerdendir. Ona göre Peygamberler beşer olmanın tabii bir sonucu olarak bazı hatalar da işlemişlerdir. Ancak bu hatalar onların peygamberlikle görevlendirilmelerini zedeleyecek nitelikte olmamıştır.¹²

Kur'an, daha sonraki insanlara mütevâtir haberle ulaşmıştır. İlk indirilip yazılmaya ve ezberlenmeye başlandığı andan itibaren, üzerinde hiçbir ihtilaf meydana gelmemiş ve hiçbir

12 Bkz.Yusuf Şevki Yavuz, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 7: 24-26.

kopukluk olmadan da nesilden nesile aynı haberle ulaşmıştır. Yani buna göre Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat etmede en temel bilgi Kur'an'ın kendisidir.

Câhız'a göre akıl bir içgüdü olarak tek başına, insanlarmın dünya ahiret mutluluğunu sağlayacak, onlara her alanda doğru yolu gösterecek bir güce sahip olmadığından bu nebilerin Allah'tan getirdikleri kesin bilgilere ihtiyaç vardır. Çünkü insanlar akıl ve içgüdülerinin yönlendirmelerine terk edilemezler. Zira akıl ve içgüdüler, insanlar için istenilen faydaları temin edemezler. İnsanlar Allah'ın kendilerine bildirdiklerine değil, doğrudan duygularından doğan düşüncelerine yönelirlerse büyük sıkıntılarla karşılaşır. Bunun böyle olduğu tarihen de sabittir. Her ne zaman insanlık nübüvvet bilgilerinden uzaklaşmışlarsa yeryüzünde büyük zulümler ortaya çıkmıştır.

Eğer insanlar kendi başlarına kalsalardı, insanlık bu gün gelmiş olduğu durumun aksine çok daha büyük zulüm ve karmaşa ile karşılaşacaklardı. İnsanlar kendilerinden önceki nebilerin öğretilerini, onların getirdiği ilahî kitapları dinlememiş ve öğrenmemiş olsalardı bu dünya hayatı ve ölüm ötesine dair gerekli bilgileri elde edemezlerdi. Allah, kullarının şerefini ve kıymetini yükseltmek istediğinden her defasında onların arasından kendilerine yol gösterecek, onları korku ve müjde ile terbiye ederek bu dünyadaki şerefli yerini korumuş ve her şeyi de ona boyun eğdirmişti.

Câhız bu hususu şöyle ifade eder: Bunun yanında zaten Allah mâhir, hâkim, âlim, halîm gibi güzel huy ve yetenekleri insanın tabiatına yerleştirmiştir. Ancak Allah insanların salt akıl ile kendi menfaatini idrak edemeyeceği, işlerin sonunu ve amaçlarını anlamadıklarını bildiği için onlara peygamberler göndermiştir. Böylece insanlar, gönderilen peygamberlerin verdikleri haberleri, geçmiş nesillerin kitaplarını öğrenerek kendileri için faydalı olacak ilme ve hakikatlere ulaşma im-

kâni bulmuş olurlar. Çünkü ilim, insanı düşünmeye sevk eder. Düşündükçe de zihinler gelişir, zihinler geliştikçe de ilim ve öğrenme eylemi durmadan artar. Diğer bir ifade ile çok düşünce çok ilim meydana getirir. Çok ilim de başarılı iş ortaya çıkarır. Örneğin gözleri gören bir adam, görme özürlü adama göre daha fazla düşünceye sahip olur. Aynı şekilde gören ve işiten adam gören, fakat sağır olandan daha fazla düşünceye sahip olur. O hâlde ilim elde etme yolları ne kadar geniş olursa insan da o kadar ilim elde etmiş olur.¹³

Câhız'a göre insan salt akıl ile de bazı faydalı bilgileri elde edebilir ise de sırf akıl ile elde edilecek bilgiler insanı tam anlamıyla mutlu edebilecek düzeyde değildir. Bundan dolayıdır ki Allah, kullarının her iki âlemde de mutlu olabilmeleri için onlara hem akıl vermiş ve hem de bu akıllı nübüvvet bilgileriyle desteklemiştir. Câhız'a göre bu realite de gösteriyor ki insanların maslahat ve mutluluğu için nübüvvet gereklidir. Burada şu hususu da ortaya koymamız gerekir: Câhız'ın da mensup olduğu bu Mu'tezile olarak adlandırılan özgür düşünce mensupları, haksız olarak *salt akılcılar* olarak kabul ettirilmeye çalışılmış; dini kendi akıllarına uydurmakla ve akıllı dinin yerine koymaya çalışmakla itham edilmişlerdir. Oysa insaf ile ve nesnel bilimsel bakış açısıyla incelendiği zaman görülecektir ki, durum böyle değildir. Onlar nebilerin gayb alanına dair gelen bu bilgilere insanların tam anlamıyla ve doğru bir şekilde ulaşamayacaklarını da ilk söyleyen düşünürlerdir.

İslam düşünce tarihinde nübüvvet tartışmaları, zındıklık hareketinin başlaması ve Müslümanların Brahmanizm fikirleriyle çok erken bir dönemde karşılaşınca gündeme gelmiştir. Brahmanizm doktrininde iyi ve kötünün bilinmesinde akıl yeterli olup dinlere ve peygamberlere gerek yoktur.¹⁴ Diğer

13 Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *Kitabü'l-resâil*, Islamic Book. WS, 306.

14 Bkz. el-Mâverdî, *A'lâmu'n-nübüvve*, thk. Muhammed el-Mu'tasım Billah el-Bağdâdî, (Beyrut 1987), 42.

tarafından din duygusunun bizzat kendisini değil de, sadece nübüvveti kabul etmeyen ve *Tabiî Din*¹⁵ taraftarlarından birisi olan ve 18. yüzyılın *Deizm* temsilcisi olarak bilinen J. J. Rousseau, vahyin tek hâkiminin akıl olduğunu iddia etmektedir.¹⁶ Çünkü ona göre Tanrı'nın bir insanı mukaddes iradenin organı yapmak için kâfi derecede küçülmeye tenezzül eylemiş olduğunu farz edelim. Böyle bir elçinin eline, yegâne itimatname olarak birkaç meçhul kişinin önünde göstermiş olduğu birkaç hâdiseden başka bir vesika vermemek ve bütün diğer insanları, bu vesikayı kulaktan işitip öğrenmeye mahkûm etmek, Tanrı için adil bir davranış değildir.¹⁷

Burada şu gerçeği ifade etmek lazımdır ki nübüvvet meselesinde tartışma, ister İslam tarihinin ilk dönemlerinde Brahmanizm düşüncesi, ister daha sonraları ortaya çıkacak olan *Tabii Din* ve *Deizm* taraftarıyla mücadele etme düşüncesi, Müslüman düşünürler tarafından hemen başlatıldığı anlaşılmaktadır. İşte bu tehlikeyi sezen ve ona karşı cephe alan entelektüeller arasında Mu'tezile âlimlerinin başta geldikleri bilinmektedir. Mu'tezile âlimlerden Câhız, Hüceci'n-Nübüvve isimli eserinde Kadı Abdülcebbar (ö. 415/1025) ise *el-Muğnî* adlı eserinin 15. cildinde nübüvvet ve mucize konularına geniş yer verdikleri görülmektedir.¹⁸

Brahmanizm düşününçesine göre peygamberlerin gönderilmesi, onlar tarafından iddia edilen birtakım akla aykırı hususların kavranmasını gerekli kılar. Bu durumda Allah'ın onları aslında akılda var olan şeylerin aynısıyla, sırf teyit etme, uyarma ve sakındırma gibi gerekçelerle göndermesi müm-

15 Tabii din, dindarlığın doğal bir insani eğilim olduğu inancıdır. 18. y.y Aydınlanması'nda tabiî din, tabiatüstü ve gaybî inançların aksine akla uygun olan bir anlayış ve bir nazariye olmuştur. Bzk. Vahdettin Başçı, *Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm*, (Erzurum: ty. 2002), 37-45.

16 Metin Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası" *Kelâm Araştırmaları* 5: 1 (2007), 46-47.

17 J. Jack Rousseau, *Emil, Yahut Terbiyeye Dair*, çevr.: Hilmi Ziya Ülken-Ali Rıza Ülgener ve.dğr., (İstanbul 1945), 329-330.

18 Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", 49-50.

kün değildir. O hâlde peygamberlerin gönderilmesine ilişkin düşüncelerin de yanlış olması kaçınılmazdır. Öte yandan peygamberlerin gönderilmesi akıl ile çelişir. Çünkü peygamber gönderilmesi, bilgi yollarından birisi kabul edilmektedir. Akıl ise ilmin ta kendisidir. Bunlar arasında bir ihtilaf olmasa bile, akıl onların tasdik edilmelerinin gerekliliğini kabul etmez. Hâlbuki nübüvveti kabul edenlere göre Peygamberlerin gönderilmeleri tasdik edilmek zorundadır. Akıl ise bu zorlamayı çirkin bir iş olarak görür. Nübüvvet ile aklın çelişği ortada iken hikmet sahibi olan Allah, nasıl olur da peygamberler gönderebilir?¹⁹

Brahmanizm'in bu tezinin temeli, naslar ile akıl arasında çelişki bulunduğu savına dayanmaktadır. Yine bu düşünce-
de olanlar, eğer akıl ile çelişen bir şey bilgi olarak kabul edilirse, o zaman gerçek bilginin hakikati hakkında bir karara varılamaz ve her şeyden şüphe duyan sofistlerin durumuna düşülmüş olur.²⁰ Mu'tezile ekolünün Brahmanizm ve Deizm düşüncelerine karşı nübüvvet savunmalarını şöyle ifade etmek mümkündür:

Mu'tezile âlimleri, sağlam bilgide çelişmezlik konusunda Brahmanizm düşüncesinin doğru olduğunu kabul etmekle beraber çelişmenin ne olduğu konusunda Brahmanizm'in büyük bir yanlgı içerisinde bulunduğunu düşünmektedirler. Mu'tezile düşüncesi, bu konuya özellikle bilginin mahiyeti açısından yaklaşmaktadır.²¹ Zira onlara göre *bilgi, eşya ne ise öylece taalluk eden bir gerçeklikten ibarettir*. Öyle ise farklı nesnelere ilişkin farklı bilgiler bulunabilir ve bunların birbiriyle çeliştikleri söz konusu olamaz. Mesela, gündüz ile geceye dair bilgiler birbirinden tamamen farklı olmasına rağmen, bu ikisinin birbiriyle çeliştiği söylenemezse, aklın peygamber

19 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, (en-Nübüvvât ve'l-mu'cizât), tahkik: Mahmud el-Hudayrî, (Kâhire 1965), 15/109-110.

20 Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", 50.

21 Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", 51.

gönderilmeden önceki bilgisiyle peygamber gönderildikten sonraki bilgisinin de birbiriyle çeliştiği söylenemez. Mu'tezile düşüncesine göre çelişki yalnızca aynı bilginin aynı zamanda aynı yerde bulunması durumunda ortaya çıkabilir.²² Öbür taraftan Brahmanizm'in iddiasına göre akılda olmayan bir şeyi yani peygamberin getirdiklerini, aklın selameti için akılla eleştirmeleri de bu savlarının tutarsızlığını açıkça ortaya koyan bir çelişkidir.²³ Ayrıca Mu'tezile âlimleri, Allah'ın peygamberler göndermesini beşeriyet için bir maslahat olarak kabul ederler.²⁴ Söz konusu âlimlerden Kadı Abdülcebbar, bu konuyu şöyle izah etmektedir: Allah'ın insanlığa peygamberler göndermesi, maslahat gereği mükellefe hastalık göndermesine benzer. Şayet bu bağlamda mükellef, hastalığına inanır ve böylece iyileşeceğini kabul ederse bu durum akla aykırı olmaz, aksine onunla örtüşen bir durum ortaya çıkmış olur. Çünkü akıllarda bu durumun mükellefin maslahatı için olduğu fikri yerleşmiştir. Öyleyse Allah'ın bunu yapması bir maslahat gereğidir. Aynen peygamber göndermek de bunun gibidir.²⁵

Mu'tezile âlimlerden Ebu Ali el-Cübbâî (ö. 303/916) de, Brahmanizm, düşüncenin nübüvvet konusundaki çelişkilerini şu şekilde ortaya koymaktadır: Brahmanizm, bizim nübüvvetin tasdik edilmesi gerektiği konusundaki söylediğimiz şeylerin zıtları ile tekzip edilmeleri gerektiğini iddia etmektedirler. Eğer onların dedikleri doğru ise o zaman bu tekzipin nübüvvet iddiasından önce olması gerekir. Bu durumda onların savları aklî bir çelişkiyi doğurur. Çünkü bu iddia, henüz akılda var olmayan bir şeyin yalanlanması zorunlu kılar. Eğer bu durum, akla muhalif değilse ve onunla çalışmıyorsa,

22 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/110-111.

23 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/112.

24 Kadı Abdülcebbar, *Şerhu'l-usûli'l-hamse*, 563. Ayrıca bkz., İlyas Çelebi, *İslâm İnanç Sisteminde Akılcılık ve Kadı Abdülcebbar*, (İstanbul 2002), 313.

25 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/112.

o zaman da bizim dediğimiz gibi nübüvvetin tasdik edilmesi gerekir.²⁶ Bu bağlamda Mu'tezile âlimlerin tezleri şudur: Tasdik etme veya tekzip etme ancak haberin varlığından sonra ortaya çıkabilir. Henüz ortada bir haber yokken onun doğruluğu ya da yanlışlığı söz konusu olamaz. Öyle ise herhangi bir kimsenin, henüz nübüvvet iddiasında bulunmamışken aklın onun mümkün olup olmadığına karar vermesi bir çelişkidir. Zira bu durum henüz akılda olmayan bir şeyi akılda varmış gibi kabul ederek onun üzerinde yorum yapmak olur ki, bu aklî değildir.²⁷

Câhız, beşeriyetin nübüvvete muhtaç olduğu görüşünü savunarak bu konuda şu tezleri ileri sürmektedir: Yüce Allah bütün insanları aynı özellikte yaratmamıştır. Örneğin her insan İsa bin Meryem, Yahya bin Zekeriya ve bütün insanların babası olan Âdem'in tabiatında yaratılmadığı için söz konusu peygamberlerin sahip oldukları üstün meziyetler, peygamber olmayan diğer insanlarda yoktur. Diğer bir ifade ile peygamber olmayan insanlar, peygamberlere verilen üstün meziyetlerden mahrum yaratılmışlardır. Bunun içindir ki söz konusu birtakım meziyetlerden mahrum yaratılan insanlar, dünya ve ahiret hayatında kendi menfaatlerine uygun olanı anlamada aciz kaldılar. Allah, yarattığı kullarından kendisine ibadet etmelerini istedi ancak insanlar uzun emelleri sebebiyle Allah'ın bu emrini terk ettiler. Bundan dolayı da Allah, onlara elçiler gönderdi ve şöyle buyurdu: "Elçilerden sonra insanların Allah'a karşı delilleri (özürleri) olmasın diye peygamberler gönderdi." (Nisâ 4/165). Câhız, Âdem'den (as) sonra Allah'ın beşeriyete peygamber göndermesini şöyle beyan etmektedir: Eski peygamberlere gönderilen haberler insanlar tarafından unutulduğunda Allah, bizim için her dönemin başında yeni peygamber göndermiştir. Buna göre Hz. Nuh kendisi ile Âdem arasındaki haberleri yeniledi. Nuh, doğru şahitlerle

26 Kadı Abdülcebbar, *el-Muğnî*, 15/112.

27 Özdemir, "Mu'tezile'nin Nübüvvet Müdafaası", 52.

ve mevcut işaretlerle bu dönemdeki haberlerin bozulmasını ve eksilmesini engelledi. Böylece peygamberlerin haberleri ve delilleri gizlenip kaybolmadı. Bilakis peygamberlerin delilleri kaybolmaya ve gizlenmeye başladığında Allah, neredeyse yeryüzünde delilleri yok olmasın diye peygamberleri âyetleriyle gönderdi. Nihayet Peygamberlerin haberleri ilgili zafiyet baş gösterip, eksiklik başlayınca ve delil olma kuvveti gitmeye başlayınca Allah, Âdem, Nuh, Musa, Harun, İsa ve Yahya'nın haberlerini ve bu dönemlerde meydana gelen olayları yenilemek için Hz. Muhammed'i gönderdi. Hz. Muhammed'in nübüvveti doğru delillerle sabittir ve kıyamete denk devam edecektir. Zira Hz. Muhammed'den (sav) sonra peygamber gelmeyecektir. Ancak Onun nübüvvetinin delilleri Allah'ın emriyle kıyamet kopuncaya kadar kalacaktır. Ne var ki insanların çoğu peygamberlere ve bizzat onların getirdikleri vahye doğrudan şahit olamadılar. Bu bağlamda peygamberleri görüp onların haberlerini doğrudan işitenler, duydukları ve öğrendikleri haberleri ve bilgileri doğru bir şekilde kendilerinden sonra gelen kuşaklara aktarmak zorundadırlar. Çünkü Allah, insanları resul ve nebilerine itaatle, onların kitaplarını tasdik etmekle, cennet ve cehennemine iman etmekle mükellef kılmıştır. Câhız'a göre insanlar, Allah'ın kendilerini mükellef kıldığı konularda sadece akıl ile bu görevlerinin önemini idrak edemezler. Bu nedenle insanların nübüvvet bilgilerine muhtaç oldukları ortadadır.²⁸

Câhız, nübüvvetin gerekliliği konusundaki görüşlerini şöyle sürdürmektedir: bütün insanların hakkı kabulde ya da batılda birleştiklerini söylemek mümkün olmadığı gibi nübüvvet konusunda da aynı durum geçerlidir. Yani insanların bazıları nübüvveti kabul ederken bazıları da inkâr etmişlerdir. Bu manada nübüvveti inkâr edenlerin başında Mecusiler, Zındıklar, Dehriyyun ve Budistler gelmektedirler. Hatta son peygamber Hz. Muhammed'in nübüvvetini de Yahudi, Hristi-

yanların inkâr etmektedirler. Onlar, Hz. Peygamber'in bir şey getirmediğini ve açıklamadığını söylüyorlar: Bunun yanında birçok Mekke'li müşriklerin Hz. Muhammed'in peygamberliğini kabul etmedikleri de bilinmektedir. Çünkü Hz. Muhammed, Mekke halkını dine davet ettiğinde, birtakım emir ve yasaklar bildirdiğinde insanların kimisi buna uymuş, kimisi de inkâr ederek reddetmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber getirdiği Kur'an'ın nazmı ve birçok konudaki bilgi ile belagatçılara, hatiplere ve şairlere meydan okudu. Büyük toplantılarda (mahfillerde), bunlardan birinin, Kur'an'ın veya bir kısmının aynısını ya da onun benzerini meydana getirmelerini istedi, ancak onlardan hiçbiri Kur'an'ın aynısını veya benzerini getiremediler. Aksi hâlde Kur'an'ın meydan okunmasına cevap verilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiası batıl olmuş olurdu. Oysaki Hz. Muhammed inkârcılara meydan okuyarak bütün insanlara nübüvvetini ispat etmiştir. Ne var ki Hz. Muhammed nübüvvetini ispat etmesine rağmen insanlardan kimisi kabul etmiş, kimileri de inkâr etmiştir. Câhız'a göre bazı insanların Hz. Peygamber'in nübüvvetini tasdik etmeleri, inkâr edenlere karşı delil olamaz. Aynı şekilde inkârcıların nübüvveti inkâr etmeleri de kabul edenler için bir delil olamaz. Böyle olunca her kesimin delili kendisi için delildir.²⁹

Câhız'a göre Hz. Muhammed nübüvvetini en açık bir şekilde inanan ve inanmayanlara karşı göstermiştir. Bu konuda O, bazı Kureyş ve Araplarla karşılaştığında kimsenin görmediği bir şekilde aşırı eziyet edip yalanladıklarında diğerleri mallarla ve adamlarla onlara yardım ettiklerinde Hz. Muhammed, ülkelerini kurutması ve evlerine fakirlik girmesi için Allah'a şöyle dua etti: "Allah'ım Yusuf dönemindeki gibi onlara kıtlık ver. Allah'ım Mudar kabilesine azabı arttır." Bu dua üzerine Allah ağaçları kurutup meyvelerini yok etti. Ekinleri de aynı duruma düşürdü. Hayvanlarının çoğu öldü, ölmeyenler de bir et bir kemik kaldı. Böylece Hz. Muhammed nübüvvetini dua-

29 el-Câhız, *Kitabü'l-resâil*, 307.

sının kabulü ile gerçekleştirmiş oldu. Bu mucizenin ardından Mudar kabilesinden Hâcip bin Zürrare, Kisra'ya Hz. Muhammed'i şikâyet etmek üzere gitti. Kisra'ya her şeyin azaldığını, aynı zamanda kavmine de kefil olduğunu ifade ederek verimli topraklarda sürülerini otlatmaları için izin istedi. Zırhını da Kisra'nın yanında rehin bıraktı. Bunun ardından Mudar halkı gerekli dersi aldıktan sonra bu sefer de bol yağmur yağması için Hz. Peygamber'den yardım istediler Hz. Muhammed de önceki duasının aksini isteyerek bol yağmurun yağmasını ve verimin olmasını istedi. Onların evlerini yıkıncaya ve ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekinceye kadar üzerlerine bol yağmur yağdı. Durumlarını Hz. Muhammed ile paylaşınca, Hz. Peygamber "Allah'ım üstümüze değil, etrafımıza yağdır." diye dua etti. Allah da üzerlerine değil, çevrelerine yağmur yağdırdı. Bu arada Hz. Muhammed Kisra'nın kurtulması ve hidayete gelmesi için ona bir mektup gönderdi. Kisra ise bu durumu bir kısmetsizlik olarak görerek garipsedi ve mektubun yırtılmasını emretti. Bu haber Hz. Muhammed'e ulaştınca şöyle dua etti: Allah'ım parçalanmanın bütün çeşitleriyle Kisra'nın saltanatını parçala, dedi. Allah da Kisra'nın saltanatını parçaladı, aslını ve neslini yok etti. Çünkü yeryüzündeki bütün melikler, hâkimiyetlerinin altında bulunan yerlerin çoğundan çıkarılırlarsa da, saltanatını geri kalan üzerinde kurarlar. İslam Kisra'ya saltanat kuracak bir yer bırakmadı. Onları atların, develerin ve yayaların gidebileceği her yerden çıkardılar. Sığınabilecekleri dağ yollarına ve kalelere gittiler. Ya da sadece gemilerin gidebileceği körfezlere gittiler. Veya ormanların derinliklerinde saklanıp, sırtlan deliğine girdiler. Ya da bir vadinin başında veya bir boğazın girişine yerleştirdiler. Bütün geniş ve verimli ovalardan vazgeçtiler. Böylece yola gelmeyen Kisra için de Hz. Muhammed'in mucize ve nübüvvet iddiası inanan ve inanmayan bütün insanlar önünde gerçekleşmiş oldu.³⁰

30 el-Câhız, *Kitabü'l-resâil*, 307.

Câhız, bu olayın ardından şöyle bir hadisenin meydana geldiğini şu şekilde ifade etmektedir: Kisra, valilerinden biri olan Feyruz'a bir mektup göndererek şöyle dedi: "Benim isimden önce kendi ismi ile başlayan, benden korkmadan beni dinimden başka bir dine davet eden kulu tutukla bana gönder. Feyruz, Hz. Muhammed'e geldi ve şöyle dedi: "Efendim seni tutuklayıp kendisine göndermemi emretti. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: "Benim Rabbim senin efendinin dün öldürüldüğünü bildirdi. Haber sana gelinceye kadar bana mühlet ver. Doğruluğum ortaya çıkarsa konu kapanmıştır. Yoksa sen dilediğini yaparsın." Feyruz bu söylenenden korktu ve irkildi. Bu haberi hafife alıp, tutuklama yönünde adım atmayı uygun bulmadı. Hz. Peygamber'in haber verdiği gece, Şireveyh'in Kisra'nın üzerine atlayıp onu öldürdüğüne dair haber Feyruz'a geldiğinde, Feyruz Müslüman olup kurtuldu ve yanında bulunan Farslıların artıklarını da Allah'ı anmaya davet etti. Onlarda Müslüman oldular. Böylece bir nübüvvet ispatı daha gerçekleşmiş oldu. Câhız bu olayların ardından şu değerlendirmeyi yapmaktadır: Çünkü Hz. Muhammed'i destekleyen Yüce Allah'tı. Zira O, bu konuda şöyle buyurdu: "Müşrikler istemese de Allah, hak dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resulünü hidayetle gönderendir." (es-Saff 61/9).³¹

Sonuç olarak Câhız'a ve mensubu olduğu Mu'tezile düşüncesine göre Peygamber'ler vasıtasıyla getirilen tekliflerin, aklî delillerle bilinmesi mümkün olmadığı gibi onları bilmek de aklın kemali ile alakalı bir durum değildir. O hâlde ilahî teklifler ancak nübüvvetin verdiği bilgilerle bilinebilir. Ancak aklın bu durumu da onun için bir acizlik ifadesi olarak değerlendirilemez. Zira buradaki yetersizlik, aklın bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır. Acizlik ise bir şeyin aksinin mümkün olduğu durumlarda, kudret sahibini ona güç yetirmekle nitelelendiremediğimiz zamanlarda söz konusudur. Bununla beraber Allah, bu teklifleri bize akıl yoluyla da öğretmeye kadirdir.

31 el-Câhız, *Kitabü'l-resâil*, 307.

Ancak bu durumda teklif ortadan kalkmış olacaktır. Zira bilgiler zorunlu olduğu takdirde teklifin bir anlamı kalmayacaktır. Nübüvvet konusunda şunu ifade etmek gerekir ki Câhız ve dâhil olduğu Mu'tezile ekolü, peygamberliğin ve nübüvvetin gerekli olduğunu savunmakla beraber akli önceleyen bir yaklaşım içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira onlara göre bütün şer'î ahkâm şeraitten önce zatî ve aklî bir değere sahiptir. İyilik-kötülük ve güzellik-çirkinlik eşyanın tabiatında ve insanların vasıflandırdıkları eylemlerde mevcuttur. Buna göre aklî güzellik ve çirkinlik ilahî kanunlardan önce var olmuştur. Ancak bu aklî güzellikler peygamberlerin getirdiği şariat ile anlaşılabilir. Bu açıdan beşeriyetin nübüvvete ihtiyacı vardır. Çünkü peygamberlere daha önce eşyada mevcut olan husün ve kubûhu beyan etme görevi verilmiştir. Fakat husün ve kubûhun izahı konusunda da asıl kıstas akıldır. Yani iyilik ve güzellik ancak akıl sayesinde ölçülebilir.

Doktora Tez danışmanlığını üslendiğim Dr. Yasin Ulutaş'a İslam'ın erken dönemlerindeki mucize anlayışlarını konu edinen tezini hazırlarken tez konusu içerisinde yaptığı atıflar arasında önemli bir yer tutan Câhız'ın bu eserinin Türkçemize çevrilmesini önerdik ve bizim gözetimimizde bu değerli eser böylece Türkçeye kazandırılmış oldu.

Her türlü başarı Allah'tandır. O, ne güzel yardımcıdır.

Prof. Dr. Abdulhamit SİNANOĞLU

ÖNSÖZ

Nübüvvet konusu, İslam düşüncesinin önemle üzerinde durduğu konulardan birisidir. Konu ikinci asrın başlarından itibaren Müslümanlar arasında tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde bazı dinî ve felsefî akımlar, Müslümanların sahip olduğu nübüvvet inancını eleştirip İslam dinindeki nübüvvet inancını inkâr etmişler. İslam dünyasındaki ilhad hareketleri ise genellikle nübüvvet düşüncesini inkâr etmişlerdir. Bilhas-sa hicri II-V. asırlarda mülhidler nübüvveti inkâr etmede öncülük görevini üslenmişlerdir.

Erken dönem kelâmcıları özellikle de Mu'tezile ekolü içerisinde yetişen kelâmcılar İslam inançlarını bu tür inkârcı akımlara karşı savunmuşlardır. Özellikle bu dönemde nübüvveti ispat etmek ve Hz. Muhammed'in nübüvvetini gösteren delilleri açıklamak amacıyla birçok kitap yazılmıştır. Hicri II. asırda yazılan bu eserler, Dırar b. Amr, Ebu Bekir el-Esâm, Bişr b. Mu'temir, Ebu'l-Hüzeyil el-Âllaf ve İbrahim en-Nazzâm gibi ilk dönem Mu'tezile kelâmcılarına aittir. Ne yazık ki bu eserlerin tümü ya yok edilmiş, ya da kaybolmuştur. Bu dönemde Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhız el-Kinânî (ö. 255/869) tarafından yazılan *Hücecü'n-Nübüvve* adlı eser, nübüvvetin delillerini açıklamaya ve bu konudaki şüpheleri gidermeye, nübüvvet konusunu özet olarak açıklamaya çalışan ve günümüze kadar gelen ilk eserlerden birisidir. Eser, nübüvvet ve delilleri konusunun erken dönemde Müslümanlar arasında hangi zeminde tartışıldığı konusuna ışık tutması açısından önemlidir. Müellif eserin yazılış amacını şöyle açıklar: "*Nübüvvetin delilleri, bizi bu kitabı yazmaya, onları düzenlemeye, bütün yönleriyle toplamaya ve derlemeye sevk etmiştir.*"

Biz erken dönemde nübüvvetin delilleri ve özellikle de mucize konusundaki algıların tespit ve açıklanmasına katkı sağlayacağına inandığımız Câhız'ın bu eserinin inanç kültürümüze katkı sağlayacağını düşünerek tercüme ettik. Ayrıca yeri geldiğinde müphem olan bazı yerleri veya günümüzde daha iyi anlaşılabilirlikte şekilde açıklamaya çalıştık.

Bu çalışmanın yapılmasında her açıdan rehberlik edip yardımcı olana değerli hocam Prof. Dr. Abdulhamit Sinanoğlu'na teşekkür ederim. Ayrıca zaman zaman kitabı beraber okuduğumuz arkadaşlara da teşekkür etmeyi borç bilirim.

Çalışma bizden başarı Allah'tandır.

Dr. Yasin ULUTAŞ

Uşak-2020

GİRİŞ

Zaman ve mekân faktörleri, insanın şahsiyetini ve düşüncesini hem olumlu hem de olumsuz anlamda etkileyen etkenlerin başında gelir. Câhız, Abbâsîlerin ilk dönemi ile ikinci dönemin başlarını içeren bir asra yakın uzun bir ömür sürmüştür. Müellif, o dönemde önemli bir kültür merkezi olan Basra'da meydana gelen ve İslam düşüncesinin teşekkül sürecinde büyük katkılar sunan Basra Mu'tezile ekolü içerisinde yetişmiş, sahip olduğu kültür birikimi sayesinde yaşadığı dönemdeki önemli birçok olayı günümüze taşıyan önemli şahsiyetlerden biridir.

Câhız, farklı ilim dalları ile ilgili birçok eser yazmıştır. Sıbt İbnü'l-Cevzî (ö. 654/1256) Câhız'ın 360 adet kitap yazdığını, bunların çoğunu Bağdat'ta mevcut olan Ebu Hanife türbesinin kütüphanesinde gördüğünü belirtmiştir.¹ Müellif, kelâm ilmine ve literatürüne çok büyük katkılar sunmuştur. Kelâm ilmini bir sanat dalı olarak görür. Dekîku'l-kelâm, Celilü'l-kelâm gibi birçok kavramı kelâm literatürüne kazandırmıştır.² Ancak biz daha çok Câhız'ın nübüvvet ile ilgili görüşler üzerinde duracağız. Nebi kelimesi nübüvvet kavramından alınmıştır. Ona göre nebiler, Allah'ı insanlara tanıtmak sureti ile insanın nasıl hidayete ereceğini öğreten sembol liderlerdir. Nübüvvet görevini alan peygamberler, kendilerine verilen görevi en iyi şekilde yerine getirirler.

Hicri II. asrın başlarından itibaren özellikle köken itibarı ile Farisî olup Müslüman olmadığı hâlde Müslüman görü-

1 Ramazan Şeşen, "Câhîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 21.

2 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhîz*, (Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilal, 2002), 3/129

nen ve Arapça konuşan bazı mülhidler, nübüvvet üzerinden İslam dinine saldırmışlardır. Gerek mülhidlerin bu saldırıları, gerekse Yahudiler'in nübüvvet konusundaki ırkçı ve inkârcı tutum ve davranışları Câhız'ı ciddi anlamda etkilediğini söylemek mümkündür. Bu nedenle Câhız, başta Yahudiler olmak üzere Hz. Muhammed'in nübüvvetini inkâr eden birçok grupta nübüvvet konusunda tartışmıştır.³ Anlattığımız bu nedenlerden dolayı Câhız, nübüvvetin delillerinin toplanmasına ve öğretilmesine önem vermiştir. O, Hz. Muhammed'in nübüvvetini açıklayan alâmetleri, burhânları, delâletleri, âyetleri nübüvveti inkâr edenlere karşı delil olarak getirmiştir. Ona göre Nebiler hidayet rehberleridir. Allah'ın bilinmesi ancak Resullerin verdiği vahiy ile olacağını belirtir. Nebi ve Resul olan kişilerin nübüvvet ve risâlet alâmetleri açık olduğu için ikna edicidirler. Aynı zamanda bu alâmetler halka açık tecelli ettikleri için bunlar, herhangi bir akli çıkarım ile değil zorunlu olarak bilinirler. Dolayısıyla nübüvvet veya risâlet iddiasında bulunan kişinin doğruluğu, bu alâmetler sayesinde zorunlu olarak bilinir.⁴ Nebinin alâmetleri denizin yarılması, su üzerinde yürüme, ölüleri diriltme ve güneşi yavaşlatma gibi bütün insanları hayrette bırakacak nitelikte olması gerekir. Elimizdeki mevcut verilerden hareketle Resul ile Nebi arasında ayırım yapan ilk kişinin Câhız olduğunu söylemek mümkündür. Ona göre Resul, Allah tarafından kendisine bir şariat verilmiştir ve insanları buna davet etmekle görevlidir. Nebi için böyle bir durum söz konusu değildir. Nebinin görevi kendinden önceki Resulün getirdiklerini teyit etmek ve kendinden sonra gelecek Resulü de müjdelemektir. Kendisi yeni bir şariat tebliğ etmediği için nebi olan kişinin her insanı hayrete bırakacak açık hissi mucizeleri göstermesi gerekir.⁵

3 Hennân Ahmed Habib el-Hûnyî, *el-Câhîz ve'l-âhir kırâetün vâi'yetün lil hivâr fil İslâm* (Amman: Daru'l-Muhit, 2016), 68.

4 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhîz*, 3/17-118.

5 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhîz*, 3/186.

Müellifin yaşadığı dönemde İslam düşüncesinin kadîm iki ekolü olan kelâmcılar ile hadisçiler arasında derin görüş ayrılıkları vardır. Özellikle o günün hadisçileri kelâm ilmine şiddetle karşı çıkmışlardır. Nitekim Câhız ile çağdaş olan Ahmed b. Hanbel kelâm ilmi ile uğraşmanın bid'at olduğunu iddia etmiştir.⁶ Bu düşüncenin yansımaları günümüzde de mevcuttur. Bunlar aklın inanç alanında kullanılmasını doğru görmemişlerdir. Müellife göre kelâm ilminin en önemli afeti kelâm düşmanlığıdır. Câhız, böyle bir ortamda siyaset, kelâm, edebiyat gibi farklı alanlarda çok sayıda risâle yazmak suretiyle yaşadığı dönemde meydana gelen birçok olayı kayıt altına alarak günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Kelâm ilmini savunarak, kelâmın, hâk ile batılı ayıran bir terazi gibi olduğunu ifade eder.⁷

Müellif yaşadığı dönemde özellikle birçok hadisçi tarafından şiddetle eleştirildiği gibi vefatından sonrada bu durum devam etmiştir. Nitekim Müellif ile çağdaş olan İbn Kuteybe onu, istikrarsız, yalancı, hadis uyduran ve batıla yardım eden biri olarak tanıtır.⁸

Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.429/1037-1038) ise Câhız'ı sapık biri olarak tanıttıktan sonra şöyle der: "Ona insan diyenler tövbe etmelidirler."⁹ Bağdâdî onu tabiat, insan fiilleri, cisimler, cehennem ve cennet gibi konularındaki görüşlerinden dolayı eleştirerek domuza benzetir. Kitaplarıyla ilgili de şu değerlendirmeyi yapar: "Onun dışı süslü içi boş bir sürü kitabı vardır." Müellif ile ilgili değerlendirmesini şu sözle bitirir: "O, kendini cehenneme götüren bir adamdır." der.¹⁰

6 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhız*, 3/8.

7 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhız*, 3/ 9.

8 Muhammed b. Kuteybe, *Hadis Müdafası*, trc. Mehmed Hayri Kırbaçoğlu (İstanbul: Kayihan Yayınları, 1979), 83.

9 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, trc. Ethem Ruhi Fırlalı (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014), 127.

10 Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 28-129.

Müellif hakkında yapılan bu ve benzeri eleştiri ve hakarete varan tavırları haklı çıkaracak hiçbir gerekçe yoktur. Bu olumsuz tavırlardan hareketle Câhız'ın birçok eserinin kaybolmasında selef, Eş'arî, Şia, Haricî ve Mürchie gibi mezhepleri sorumlu tutmak mümkündür.¹¹ Çünkü bu mezhepler Câhız'ı tekfir etmiş, onun kitaplarını yırtacak ve yok edecek düzeyde Câhız'a saldırmışlardır.

Sonuç olarak şunu söylemek mümkündür. Müellif, Abbâsî devletinin ilk dönemlerinde İslam düşüncesinin çok yönlü yetiştirdiği nadir şahsiyetlerden biridir. Birçok alanda eser yazması, doğru bildiklerini anlatması birçok çevrenin rahatsız olmalarına rağmen, onun bazı fikirlerinden de istifade etmişlerdir. Müellif, birçok görüşüyle günümüz sorunlarına da ışık tutmaktadır.

11 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhız*, 3: 5-6.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhız el-Kinânî'nin Hayatı

Mu'tezile ekolünün meşhur ve renkli simalarından biri olan el-Câhız'ın asıl adı Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinânî el-Leysî'dir.¹² Bildirildiğine göre Câhız, Kinâne kabilesine mensuptur. Doğum tarihi ile ilgili kesin bir şey söylemek oldukça zordur. Zira konu ile ilgili hicri 150 ile 165 tarihleri arasında birçok tarih zikredilmiştir. Ancak tercih edilen görüşe göre Câhız Basra'da hicri 160 da doğmuştur. Araştırmacılar doğum tarihinde ihtilaf etmekle beraber vefat tarihinde ittifak etmişlerdir. Buna göre hicri 255 de doğduğu Basra şehrinde 96 yaşında vefat etmiştir.¹³ Câhız, ömrünün çoğunu doğup büyüdüğü Basra şehrinde geçirmiştir. Bildirildiğine göre Arap değil, mevaliden olup zenci kökenli biriydi. Amr b. Kal'in el-Kanâni'nin mevlâsıydı. Onun siyahi bir Arap olduğu şeklinde görüş de mevcuttur.

Müellif, birçok âlimin yaptığı gibi ilköğrenimine Basra Camisindeki derslere katılarak başlamıştır. Daha sonra sarf ve nahiv ilmini Ahfeş'ten, (ö.250/864) kelâm ilmini de İbrahim en-Nazzâm'dan (ö. 231/845) öğrenmiştir. Basra'da yaşadığı sürede yokluk içerisinde yaşadı. Geçimini balık ekmek satarak geçirdi. Ancak Bağdat'ta gittikten sonra yıldızı parladı. Halife Me'mûn, imamet ile ilgili risâlesini beğendiğinden dolayı onu başkente davet eder. Bu vesile ile başkente gelen Câhız, daha sonra başta vezir İbnü'z-Zeyyât (ö.233/847) olmak üzere hükümet yetkilileri ve baş kadı İbn Ebi Duâd (ö.240/854) gibi ileri gelenlerle yakın ilişkiler kurar. Vezir Feth b. Hâkân (ö.247/861) ile iletişime geçerek Halife Mütevekkil'i ziyaret

12 Abdülkerim Şehristani, *Milel ve Nihal*, trc. Mustafa Öz (İstanbul:Litera Yayıncılık, 2011), 76.

13 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhız*, 3: 313.

etmek suretiyle teveccühünü kazanmıştır. Halife, Onu çocuklarına öğretmen yapmak istemişse de fiziki olarak çirkin olduğundan dolayı daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Bu dönemde Semarra, Şam ve Antakya gibi önemli merkezleri ziyaret eder. Halife Mütevekkil başkenti Şam'a taşıyınca o da Şam'a gider. Ancak Şam'ın havası Câhız'a iyi gelmediği için önce Semarra'ya sonra da nihai olarak Basra'ya geri döner. Ömrünün son yedi yılını felçli olarak burada geçirir. Ancak yaşlı ve hasta olmasına rağmen hafızası yerindedir. Doksan altı yaşında hicri 255 de Basra'da vefat etmiştir.¹⁴

2. Müellifin Hücecü'n-Nübüvve ve Diğer Eserleri

Câhız, farklı alanlarda sayıları yüzleri bulan çok sayıda eser yazmıştır. Müellif çok iyi bir edebiyatçı ve kelâmcıdır. Bu özelliğini yazdığı eserlerde görmek mümkündür. Kitaplarını ilmi bir dilden ziyade daha çok halk dili ile yazmıştır. Yazdığı eserlerin yırımı beşi tam, altmış beşi de kısmen günümüze ulaşmıştır.¹⁵ Bir kısmı da kaybolmuştur. İbn Nedim (ö. 385/995) *el-Fihrist* adlı eserinde bu eserlerin birçoğunu zikreder.¹⁶ Tercümesini yaptığımız *Hüceci'n-Nübüvve* adlı eseri de bir bütün olarak günümüze ulaşan eserlerinden biridir.

Câhız'ın eserleri, رسائل الجاحظ *Resâil'ü-Câhız* adıyla basılmıştır. Abdusselam Harun tarafından İstanbul'daki Damat İbrahim Kütüphanesi 949, Britanya Müzesindeki 1129 ve Teymüriyye Kütüphanesindeki 19 numara ile kayıtlı el yazmaları dikkate alınarak tahkik edilmiştir. Bu risâleler, Mek-tebetü'l-Hâneci tarafında 1964 yılında dört cilt olarak Kahire'de basılmıştır.¹⁷ Abdusselam Harun'un tahkik ettiği bu eser, Câhız'ın şu eserlerini içerir.

14 Ferrûh, Ömer, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, 4. Baskı (Beyrut: Dârü İlim Lil-melâyin, 1981), 2: 303-305.

15 Osman Cilâci, *Hiristiyanlığa Reddiye*, (Konya: Tekin Kitapevi, 1992), 9-10.

16 İbn Nedim, *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd, by.,ty., 212.

17 Ali Ebu Mülhim, *Resâilu'l-Câhız*, 1: 7.

1. المعاش
2. المعاد
3. الاوطان
4. البلدان
5. مناقب الترك
6. فخر السودان على البيضان
7. الحجاب
8. ذم اخلاق

Ayrıca Abdusselam Harun, Câhız'ın العثمانية el-Osmâniyye adlı risâlesini de İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi 815 numara ile kayıtlı elyazmasına dayanarak 1955 te Dârü Kütübü'l-İlmîyye tarafında Kahire'de basılmıştır.

Yine Câhız'ın الحكيم Risâlesi de Fıransız müsteşrik Şârl Bila tarafından Milano 129 numara ile kayıtlı elyazmasına dayanılarak 1958 yılında "el-Meşrik" dergisinin Temmuz sayısında yayınlanmıştır.

Ayrıca Câhız'ın رسالة فضل هاشم على شمس و رسالة العباسية adlı risâleleri de Hasan Nedubiyî tarafından 1933 yılında Mısır'da "Rahmaniye" matbaasında basılmıştır.¹⁸

Dr. Ali Ebu Mülhim, zikrettiğimiz bu risâleleri de göz önünde bulundurarak Câhız'ın Risâlelerini konu başlıklarını tespit etmiş, ayrıca bablara ayırmış ve şerh ederek 2002 yılında Dârü ve Mektebetü'l Hilal tarafında *Resâil'ü Câhız* adı altında Beyrut'ta basılmıştır. Ali Ebu Mülhim'in hazırladığı bu üç ciltlik eserin birinci cildin içerdiği risâleler şunlardır.

1. المعاش و المعاد
2. رسالة اوطان و البلدان
3. رسالة العثمانية

4. رسالة الحكمين
5. رسالة فضل هاشم على عبد شمس
6. رسالة العباسية
7. رسالة مناقب الترك
8. رسالة فخر السودان على البيضان
9. رسالة الحجاب
10. رسالة ذم أخلاق الكتاب

Söz konusu kitabın ikinci cildin içerdığı risâleler ise şunlardır.

1. رسالة كتمان السر و حفظ اللسان
2. رسالة الحاسد و المحسود
3. رسالة النبل و التنبل و ذم الكبر
4. رسالة تفضيل البطن على الظهر
5. رسالة مفاخرة الجوارى و الغلمان
6. رسالة المعلمين
7. رسالة طبقات المغني
8. رسالة الوكلاء
9. رسالة عمل التجار و ذم عمل السلطان
10. رسالة الفتيا
11. رسالة مدح النبيذ و صفة اصحابه
12. رسالة الشارب و المشروب
13. رسالة البلاغة و الايجاز
14. رسالة تفضيل النطق على الصمت
15. رسالة صناعة القواد
16. رسالة الجد و الهزل
17. رسالة الفصل ما بين العداوة و الحسد
18. رسالة إلى ابى الفرج

19. رسالة المودة و الخلطة

20. رسالة استجاز الوعد

21. رسالة الترييع و التدوير

Üçüncü cilt ise şu risâleleri içerir.

1. رسالة صناعة الكلام

2. كتاب القبان

3. كتاب النساء

4. المسائل و الجوابات في المعرفة

5. كتاب حجج النبوة

6. كتاب خلق القران

7. كتاب استحقاق الامامة

8. رسالة في نفي التشبيه

9. كتاب الرد على المشبهة يبين فساد آرائهم

10. رسالة النابتة

11. رسالة الرد على النصارى

Müellifin bu risâlelerinin “çok azı hariç” Türkçeye tercüme edilmemiştir. Tercümesini yaptığımız müellifin *Kitabü-Hüceci'n-Nübüvve* adlı bu eseri, Dr. Ali Ebu Mülhim'in derlediği üç ciltlik *Resâilu'l-Câhız* adlı eserin üçüncü cildi içerisinde 125-162 sayfaları arasında yer alan risâledir.

3. Hücecü'n-Nübüvve'de İşlenen Konular

Risâle içerisinde Nübüvvetle ilgili birçok konu işlenmiştir. Ancak öncelikle eserin yazılış amacını belirtmek daha iyi olacaktır. Müellif bu eserin telif amacını şöyle izah eder: Hz. Muhammed'in nübüvvetini ispat eden delillerden bazılarının aslının zayıf, bazılarının da nakledenlerin ve haber verenlerin az olduğunu, aynı zamanda mülhidlerin saldırıları nedeniyle nübüvvet konudaki delillerin etkisinin azaldığını belirtir. Ayrıca Müellif, hem zikredilen bu sebeplerden dolayı hem

de zikredilmeyen başka sebeplerden dolayı nübüvveti ispat eden delilleri konuşmak, açıklamak ve toplamak istediğini belirtir. Nitekim selefin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden delillerini toplamadığını, bunun neticesinde Zındıkların, Dehriyyun ve akıllı kıt olanların abartılmış olaylarla nübüvvet konusunda insanları şüpheyne düşürdüğünü belirterek bu duruma çok üzüldüğünü ifade eder.

Câhız, "Huccet" tabirini delil anlamında kullanır. Nübüvvetin delillerini daha çok Kur'an-ı Kerim ve döneminde nübüvveti ispat etmede kullanılan hüccet, âyet, burhân, delil, beşâret, şevâhid, alâmet, hârika, bedâî' ve acâib gibi kavramları mucize anlamında kullanır. Ona göre bir olayın mucize olabilmesi için cevher, araz, soyut veya somut olması önemli değil, bilakis bütün insanları aciz bırakan olağanüstü bir olay olmalıdır. Nitekim mucizenin su üzerinde yürüme, ölüleri diriltme ve denizi yarma gibi olaylar niteliğinde olmasıdır. Mucize kavramını kullanmamakla beraber mucize konusunu nübüvvetin deliller içerisinde kapsamlı bir şekilde ele alır.

Câhız eserinde öncelikle delilin ve mucizenin tanımını yapar. Ona göre nübüvveti ispat etmede kullanılan delillerin ya açık bir şekilde görülmüş olması ya da bu konudaki delillerin mütevâtir olarak bildirilmiş olması gerekir. Şayet haber mütevâtir olarak nakledilmişse o haber mucizedir. Kendilerine karşı delil olarak kullanılmaması için haberin kendisini değil, gelişinin mucize olduğunu iddia eder. Bu konudaki delillerin hem aslı, hem de ondan kaynaklanan ferinde de ittifak edilmesi gerekir. Aslı doğru olduğunda ferinde ittifak edilir. Aslı olmayanın feride de olmaz. Haberin aslı görmektir. Feri ise duymaktır. Akıl istidlalde bulunur. Görme ve haber istidlalin illeti ve aslıdır. Asıl olmadan ferin olması imkânsızdır. Delil olmadan istidlal de olmaz.

Müellif, haber konusunu geniş bir çerçevede ele alıp açıklamaya çalışır. Hz. Muhammed'in nübüvveti konusundaki

bazı zayıf haberlerin yayıldığını buna mukabil bazı kuvvetli haberlerin de üzerinden uzun bir zamanın geçmesi neticesinde unutulduğunu belirtir. İnsanların kendilerinden önceki döneme ait haberleri öğrenme arzusunda olduklarını belirterek gerçek nebi ile sahtesini ayırmanın tek yolunun doğru haberleri öğrenmekten geçtiğini belirtir. Ona göre akıl tek başına bu ayrımı yapamadığı gibi diğer konularda da bilgiyi elde etmede de tek başına yeterli bir delil değildir.

Ayrıca Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden delilleri açıklamaya çalışır. Ona göre Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden deliller, Kur'an-ı Kerim'in toplandığı metot ile toplanması gerekir. Kur'an farklı insanların zihninde iken selef tarafından bir kitapta toplandı. Diğer kıraatler yasaklanmadığı hâlde insanlar toplanan Kur'an'da ittifak ettiler. Şayet nübüvvetin delilleri de aynı metotla toplanmış olsaydı mülhidler, aptallar ve cahillerin söyleyeceği sözleri olamadığı gibi onlardan gelen haberler de olmazdı.

Müellife göre Allah, nübüvvetin delillerini halefin eliyle Kur'an'ı da selefın eliyle toplamak suretiyle rahmetini ümmeti arasında paylaştırmıştır. Selefın de halefin de İslam ümmetini korumak sorumluluğu olduğundan dolayı kendilerine düşen görevleri yapmak zorundadırlar. Haber rivayet edenlerin tabiatlarının, rivayet nedenlerinin ve amaçlarının farklılığı sebebiyle haberleşmeksizin âhâd ve yalan haberlerde birleşmeleri mümkün değildir. Zira sebeplere bağlı olarak insanları farklı tabiatda değil de aynı tabiat üzerinde yaratılmış olsalardı yeryüzünde kargaşa olurdu. Nitekim bütün insanlar aynı mesleği, beldeyi, yemeği ve meyveyi tercih etmiş olsaydı bu durumda ihtiyaçlarını karşılayamadıkları gibi aralarında kargaşa da olurdu.

Müellif, peygamberlerin gönderiliş amacı konusunda ise insanların Allah'a karşı mazereti olmasın diye peygamberleri delillerle gönderdiğini ifade eder. Ona göre insanların çoğu

peygamberlerin delillerini görme imkânına sahip olmamalarına rağmen konu ile ilgili deliller haber yoluyla kendilerine ulaşmıştır. Allah tarafından delillerle gönderilen peygamberlerin haberleri unutulmaya başlanınca yeni peygamberler gönderilerek haberlerin gün yüzüne çıkması sağlanmıştır. Nitekim Hz. Âdem ile ilgili haberler unutulmaya yüz tutunca Allah onun haberlerini Hz. Nuh aracılığıyla gün yüzüne çıkardı. Hz. Nuh'un haberleri unutulmaya başlanınca Hz. İbrahim onları gün yüzüne çıkardı. Daha sonra peş peşe gelen peygamberler önceki peygamberlerin unutulmuş haberlerini anlatılar.

Müellif olağanüstü garip haberlerin toplumda çabuk yayıldığını belirterek peygamberlerin gösterdiği mucizelerinde olağanüstü ve insanın kudreti dışında olduğundan dolayı toplumda hızlı yayılıp gündemi belirlediğini bu nedenle de peygamberlerin meşhur olduklarını ifade eder. Nitekim Hz. Musa ve İsa gibi peygamberler mucizeleriyle meşhur olmuşlardır. Müellif müneccimlerin verdiği haberlerin çoğunun yalan olduğun, buna mukabil peygamberlerin verdiği haberlerin tümünün doğru olduğunu belirtir.

Müellife göre Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden mucizelerin başında Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in ahlâkı ve kabul edilen duaları gelir. Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'in benzerini yapmaları konusunda müşriklere meydan okudu. Ancak müşriklerin içerisinde meşhur şair ve belagatçılar olmasına rağmen bu çağrıya cevap verme de aciz kaldılar. Şayet bu meydan okumaya olumlu cevap verebilselerdi, daha zor olan Müslümanlarla savaşmayı tercih etmezlerdi. Hz. Peygamber'in sahip olduğu güzel ahlâkı da onun nübüvvetini ispat eden delillerden birisidir. Zira bütün insanlar onun eşsiz güzel bir ahlâka sahip olduğunda ittifak etmişlerdir. Hz. Peygamber'in kabul edilmiş duaları da nübüvvetini ispat eden mucizelerindendir. Nitekim Hz. Peygamber'in Mudar kabilisinin kılığa duçar olması için yaptığı dua ile Kisra'nın yok

olması için yaptığı dualar Allah tarafından kabul edilmiştir. Ayrıca önceki ilahî kitaplarda da Hz. Peygamber'in nübüvvetini belirten işaretler vardır.

Son olarak müellif peygamberlerin gönderildikleri toplumlar hangi meslek dalında kuvvetli ise o alanla ilgili mucizeler gösterilerek kuvvetli oldukları alanlarda aciz bırakıldıklarını belirtir. Nitekim Hz. Musa sihirde mahir olanları, Hz. İsa da tıp ilminde kuvvetli olanları ve Hz. Muhammed de şiir ve belagatte mahir olanları aciz bıraktı. Zira gönderildikleri kavimler bu alanlarda son derece kuvvetli olduklarını iddia etmişlerdi. Allah da onları peygamberler aracılığıyla kuvvetli oldukları bu alanlarda mucizelerle aciz bırakmıştır.¹⁹

19 Ek: *Hüceci'n-Nübüvve*'de işlenen konular başlığı altındaki bu konu daha önce belirtilen dergide yayınlanmıştır. Yasin Ulutaş, "Hüceci'n-Nübüvve", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2019):71-73.

İKİNCİ BÖLÜM

KİTABÜ HÜCECİ'N-NÜBÜVVE'NİN TERCÜMESİ

1. Kitabın Konusu

Kendisini bize tanıttığı, dinini bize öğrettiği ve delil ile kendisine davetçi kıldığı için Allah'a hamd olsun. Allah'tan bize olan nimetini tamamlamasını ve şükrünü yapmamız konusunda bize yardımcı olmasını dileriz. Yine rahmeti ile bizi hak konusunda muvaffak kılmasını dileriz. Muhakkak O, bunun sahibidir ve buna kâdir olandır, ayrıca istenilen de on-dandır. Allah'ın selamı Hz. Muhammed'in üstüne olsun.

Biz haber ve rivayetler hakkında konuşanlar, şüphenin sebepleri ile delillerin sebeplerini, âlimlerin muhatap olduğu deliller ile halkın muhatap olduğu delilleri ayırırız. Âlimlerin halka karşı sahip oldukları delil çeşitlerinden bahsederiz. Hangi durumlarda, az olan deliller, çok olanların önüne geçer. Aslı zayıf olan haberler niçin yayıldı? Yine aslı kuvvetli olan haberler niçin gizlendi? Hangi haber çeşidinin üzerinde, uzun zamanın geçmesi ve eleştirenlerin çok olmasına rağmen onların değişmediğinden ve bozulmadığından emin olunur? Yine haberlerin rivayet edilmesine ve duyurulmasına ne kadar ihtiyaç olduğunu anlatacağız. İnsanların ahlâkını ve ataları ile seleflerinin görüşlerini de açıklayacağız. Aynı zamanda önceki meliklerin hayatlarını ve günlerin onları ne hâle getirdiklerini, nebilerin şariatlarını, resullerin alâmetlerini, hikmetli söz söyleyenlerin edebiyatını, imamlar ile fakihlerinin sözlerini ve aynı zamanda onların döneminde yaşayıp da görmedikleri insanların durumlarını da anlatacağız. Niçin insanlara haberleri bildirmek, gizlemekten daha kolay oldu? Niçin onlar için susmak konuşmaktan daha zor oldu? İnsanlar hangi konuları gizleyebilirler ve hangi konuları anlatmaktan kendilerini alıkoyamazlar. Milletler, niçin bazı durumların

doğruluğunda ittifak ederken, bazılarında ihtilaf etmişlerdir? Niçin olayların bir kısmı muhafaza edildi de, diğerleri unutuldu. Niçin doğruluk yalandan fazla oldu? Sessizlik niçin daha ağır, konuşmak niçin daha faziletli oldu.

Fakihlerin rivayetleri temyiz etmeyi ve kelâmcıların da haberlerin düzeltilmesi konusunda söz söylemeyi terk etmeleri şaşılacak bir şeydir. Oysa insanlar, haberlerle gerçek nebiyi sahtesinden, doğru olanı yalancıdan ayırt ederler. Ve yine haber sayesinde, vacip ile sünnet, farz ile nafil, haram ile helal, ittifak ile ihtilaf, şaz olan ile yaygın olanı, reddedilen ile benzer olanları, cennet ile cehennem, umumi zarar ile fayda bilinir. Haberleri yerine göre düzenlerken ve onları tasnif ederken Hz. Muhammed'in delillerini, hüccetlerini, ahkâmını ve sünnetlerini zikrettim. Sonra bu konudaki haberleri önceliğine göre sıralayıp mertebelerine göre düzenledim. Sonra haberleri az işitip ve ezberi zayıf olanlar ile çok haber dinleyip ve ezberi sağlam olanlar aynı seviyeye gelsin diye, sağlam delillerle bu haberleri kolaylaştırdım, özetledim, açıkladım ve izah ettim.

Hz. Muhammed'in (peygamberliğinin) delillerini bu kitapta toplarken ve ayrıntılı bir şekilde onlardan bahsederken onlarda bir eksiklik veya aslını rivayet edenlerden dolayı zayıflık olması ya da mülhidlerin eleştirilerinin o delilleri zayıflattığı ve dağıttığı sebebiyle değil, anlatacağım başka sebeplerden dolayı bu delilleri topladım. Delil gayesine nasıl ulaşmaz? Eksik nasıl tamamlamaz? Zira bunun kefilî Allah'tır. Allah delilleri bütün insanların hizmetine sunmuştur. Onları, delilleri elde etmeye teşvik etmiştir. Böyle olduğunu bizzat Allah muhkem kitabında haber vermiştir. Zira Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurmuştur: *"Müşrikler istemese de Allah dinini diğer tüm dinlerden üstün kılmak için Peygamberini hidayet ve hak din ile gönderdi."* (Tevbe, 9/33). Allah delillerin en düşüğünü kendisine karşı olan muhaliflere izhar etmiştir. Yine şöyle buyurur: *"Onlar Allah'ın nurunu ağızları ile söndürmek istiyorlar. Kâfirler hoşlanmasa da Allah nurunu mutlaka"*

tamamlayacaktır." (Tevbe, 9/32). Allah beyaz tenli olanı da siyah olanı da mükellef kılmıştır. Yine Allah uzaktakini mükellef kıldığı gibi yakındakini de mükellef kılmıştır. Hazır olanı mükellef kıldığı gibi gaip olanı da mükellef kılmıştır. Allah nebisi için şöyle buyurdu: *"Biz seni tüm insanlara ancak bir müjdedi ve uyarıcı olarak gönderdik."* (Sebe, 34/28).

2. Delilin Tanımı

Her kelâmcının delile muhtaç olduğunu söylerim. Delil iki çeşittir. İlki, bir şeyi açık olarak görmek diğeri ise kesin haberdur. Açık olarak görmek; onun hem aslı hem de ondan kaynaklanan fer'inde ittifak edilmesi gerekir. Aslının doğru olduğunda ittifak edilmesi ve fer'inin de bilinmesidir. Akıl istidlalde bulunur. Görme ve haber istidlalin illeti ve aslıdır. Asıl olmadan fer'in olması imkânsızdır. Delil olmadan istidlal olmaz. Akıl delili, delil de aklı kapsar. Bunların her birinin bir sahibe ihtiyacı vardır. Onlardan birinin varlığı kabul edilirse diğeri reddedilemez. Akıl bir çeşittir. Delil ise iki çeşittir. Onlardan biri, görünen bir şeyin görünmeyen bir şeye delâlet etmesidir, diğeri ise doğru olduğuna delâlet eden haberdur.²⁰

20 Ek: Müellif, bir haberin delil olarak kabul edilmesi için iki vasa sahip olması gerektiğini ifade ediyor. Bunlardan biri görmektir. Kişinin gördüğü şey kendisi için delil niteliğindedir. Örneğin bir nebin herhangi bir mucizesine şahit olan kişinin ona inanması gerekir. Ancak inansa da inanmasa da olayı nakletmek zorundadır. Haberin aslı olayın görülmesidir. Diğeri ise rivayet edilen haberin işitilmesi, diğer bir deyimle rivayet edilmesidir. Bu da haberin fer'idir. Bir haber kesin olarak görüldüğü ispat edilmişse, rivayetinde de ittifak edilebilir. Örneğin bir haberin doğru olması için hem göreni hem de işiteni olmalıdır. Bir olayın göreni yoksa duyanı varsa bu haber, delil olamaz. Çünkü haberin aslı yoktur. Nasıl ki bir kimsenin dedesi olmadan torunun olması mümkün değildir. Dolayısıyla Müellif, bir haberin görmeyenler için delil olarak kabul edilmesini, olayın hem görülmüş, hem de rivayet edilmiş olma şartlarına bağlamıştır. Burada akla düşen görev ise görülen ve işitilen haberi, tahlil edip delil olup olmadığına karar vermesidir. Dolayısıyla haber kıyas ve mantıki tahlilin sebebi konumundadır. Haber akla muhtaçtır. Akılda habere muhtaçtır. Câhız, mucize konusunda gelen haberlerin de diğer haberler gibi bu vasıflara sahip olması gerektiğini ifade eder.

3. Nübüvvet Delillerinin İhmal Edilmesinin Sebepleri

Sonra söz dönüp dolaşıp Hz. Peygamber'in delilleri, alâmetleri ile ilgili haberlere ve hayatında meydana gelen olayların delil olarak kullanılmasına geldi. Ben şöyle derim: Kur'an-ı Kerim farklı kişilerin hafızasında iken selef onu bir kitapta topladı. Diğerleri yasaklanmadığı hâlde insanları, Zeyd'in kıraati üzerinde topladılar. Mushâfı, ekleme ve çıkar-malara karşı korudular. Şayet Hz. Peygamber'in alâmetleri, burhânları, delilleri, âyetleri, ikameti ve yolculuğu esnasında yapmış olduğu duaları ve tartışmaları esnasında meydana gelen çeşitli harikaları toplanmış olsaydı, çok sayıdaki bu delile karşı aptal olan cahil ve düşmanlığa meyilli olanın dışındaki insanların zihninde bu haberlerle ilgili şüphe olmazdı. Şayet nübüvvetin delilleri toplanmış olsaydı, bugün inkârcı zındık, inatçı ateistler, ahlâksızlar, aldatılmış zayıflar ve kibirli toylar o delillerin varlığını ve gelişlerinin doğruluğunu inkâr edemezlerdi. Şayet nübüvvetin delilleri toplanmış olsaydı, bugün bu deliller, âlimlerimiz nezdinde meşhur olduğu gibi, toplum nezdinde de meşhur olurdu. Bu delillere karşı şüphe sokmaya çalışan mülhidler ortaya çıktığında âlimlerimiz gibi halkımızda Hristiyanların ve Mecusilerin batılda olduklarını bildiği gibi mülhidlerinde batılda olduklarını bilirlerdi. Bu durumda hiç bir mülhid, nasıl davranacağını bilmeyen cahilleri, istedikleri gibi yöhlendiremez ve toy olanlara batılı, haklı gösteremezdi. Yine şayet zayıflarımızla beraber dillerimizle konuşan içimizdeki aptallarımız çok olmasaydı, cahillerimize ve toylarımıza karşı akıllarımızdan yardım istemez, açık olanı tartışmak ve açıklamak zorunda kalmazdık.

4. Deliller Açık Olduğu İçin Toplanmadı

Selefimizin delilleri toplamamasının nedeni, delillerin açık ve yaygın olmalarına güvenmeleridir. Zira durum sadece böyle iken cahillerimiz, toylarımız, sefişlerimiz ve akılsızlarımız bu delillere önem vermemeleri ve özen göstermemeleri

sebebi ile bu hatalı duruma düştüler. Yine toy ve cahil olanlar, kelâm ilminin önemli meselelerini bilmeden akıllarını aşan kelâmın ince meseleleriyle meşgul olduklarından dolayı, bu durum göğüslerine dar geldi, tahammül güçlerini aştı, sağa sola dağılarak haktan ayrıldılar. Hak yoldan gitmeyen yolunu şaşırır.

Asıl ile ilgili konuları sağlam bir şekilde öğrenmeden önce, konuların ayrıntılarını ele alıp inceleyen kişi hataya düşer. Kim ki aşırı giderek gücünün üstünde kendini mükellef kılar- sa gücünün dışında olanları elde edemediği gibi, gücü dâhi- linde olanları da kaybeder.

5. Allah Halefi Sınamak İçin Selefi Nübüvvetin Delillerini Toplamaktan Uzaklaştırdı

Durum böyle olunca halefin düştüğü durum, seleften de- ğil kendilerinden kaynaklanıyor. Ya da Allah, selefe delil top- lamayı unutturarak veya benzeri bir sebeple ahir zamanda kendilerinden sonrakileri sınamak için nübüvvetin delillerini toplamaktan uzaklaştırdı. Allah'ın nebisi için, delil getirsinler, dinlerini savunsunlar ve bu şekilde boyun eğip, itaat etsinler diye bu durumla karşı karşıya getirdi. Ya da selefe böyle ha- yırlı bir iş nasip ettiği gibi, halefe de nasip etmek istedi. Allah bununla halkı âlim ve fakihlerden mahrum etmek istemiyor. Yine bununla Allah'ın lütfu her dönemdeki insana ulaşmış olur. Gerçi selef olan ilkler, öne geçmeleri daha layık, halefin sonraya kalması daha uygundur. Çünkü selef çok zahmet çek- ti ve çok emek sarf etti. Bu işin aslı selef, biz ise feriyiz. Asıl her zaman kuvvet açısından ferden önceliklidir. Onlar öne geçenlerdir. Biz ise onlara tabi olanlarız. Selef kendimizi mü- kellef kılmadığımız şeylere bizi mükellef kılmaya hazırladı. Bizim tatmadığımız acıları onlar tattılar. Bize yeterlilik ruhu verdiler. Çünkü Allah onları, Hz. Peygamber'e arkadaş olsun- lar diye seçti. Zira Kur'an-ı Kerim onların faziletlerini ifade etti. Seleften sonrasını Allah çok daha iyi bilir.

6. Nübüvvetin Delillerinin Toplanması Yerine Kur'an Kıraatlerinin Toplanmasına Önem Verilmesi

Seleflerimiz, Abdullah bin Mesud'un muvazeteyn sûreleri için söylediklerini ve Übeyy bin Ka'b'ın Arapların iki sûresidir, şeklindeki sözünü gördükleri için, Übeyy bin Ka'b ve Abdullah bin Mesud'un kıraatinde değil de, insanları Zeyd'in kıraati üzerinde topladılar. İnsanlar ihtilaftan hoşlanırlar. Adamın sürekli şaz kıraati rivayet ettiğini ve bilmediği kıraatle okumaya devam ettiğini anladılar. Selef Kur'an'ı korumak için insanlar nezdinde meşhur kıraati tercih etme konusunda görüş birliğine vardılar. Onlar, bu tedbirleri almadıkları takdirde bu konudaki hırsın bitmeyeceğini ve tehlikenin uzaklaşmayacağını biliyorlardı. Nitekim Araplardan biri, şayet uzun veya kısa bir sûreyi Arapların hatiplerinden ve ediplerinden birinin yanında okursa, onlar Kur'an'da mevcut olan nazmı, mahreç, lafız ve doğal hâlini gördüğünde benzerini getirmekten aciz olduğunu da anlıyorlardı. Bir sûreyle meydan okunursa Arapların en belîğ olanın dahi aciz kalacağını biliyorlardı. Bu acziyet bir ya da iki harf veya kelimedede geçerli değildir. Görmez misin? İnsanlar fitraten ve dilleri ile şöyle lafızları da söylüyorlar. Örneğin onlardan bir adam şöyle diyebilir: "Allah'a hamd olsun. Biz Allah içiniz. Biz sadece Allah'a tevekkül ettik. Rabbiniz Allah'tır. Allah bize yeter. O ne güzel vekildir." Bütün bu lafız ve cümleler yan' yana değil, Kur'an'ın farklı yerlerinde yer alırlar. Şayet en fasih konuşan insan, bu çeşit lafızlarla Kur'an'daki nazmı, yapı, uyum ve mahrecine benzer kısa veya uzun bir sûre meydana getirmek istese buna kadir olamaz. Şayet bütün Kahtân ve Ma'd bin Adnân kabilelerinden yarım olsa bile bunu yapamaz. Selef, anlayışlarıyla ve Allah'ın tevfiği ile Kur'an-ı Kerim'i meydana gelebilecek tahrifattan korudular. Çünkü Kur'an'ın kendisine meydan okuduğu şey, Kur'an'ın harflerine veya kelimesine benzer bir veya iki harf ya da kelime getirmek değildir. Zira selef, edebiyatçı ve şairlerin birçok tahrifatlarını biliyorlardı. Bu konuda acele et-

mezlerse rivayetlerin maruz kaldığı problemlere Kur'an'ın da maruz kalacağından korktular. Zira selef aslı olmayan birçok rivayeti, bu konudaki ihtilafları ve bilmedikleri garip rivayetleri gördüklerinden dolayı Allah'ın onu koruyacağını bilmelelerine rağmen, yapılması gereken işin, onu korumanın dışında bir seçenek olmadığını anladılar.

7. Nübüvvetin Delilleri de Kur'an Kıraatlerinin Toplandığı Gibi Toplanması Gerekir

Selef, yaşadığı dönemdeki insanları koruduğu gibi, âlimlerin de bu ümmeti korumaları gerekir. Âlimler gaybi olan bilgileri bilmek zorunda değillerdir. Ancak yorum yaptıklarında dikkatli olmaları ve zahirine uymaları gerekir. Bu konudaki açıklama şuna benzer. Bir adam bir peygamberin gerçekten ölü olan birini dirilttiğini görür ve inanır, oradan ayrıldığında olaya şahit olmayan ve buna inanmayan biri bu konuyu sorarsa, Allah'ın bu olayın doğruluğunu başka bir yolla ona bildireceğini bilse dahi, bu olayı ondan gizlemesi doğru olmaz. Zira selef, Zeyd'in kıraatinin son arz olduğunu gördüğünden dolayı onun kıraatini tercih etti. Çünkü son arzı işitenler, ilk arzı işitenlerden daha fazladır. Bütün kıraatler hak olsa da son arza şahit olanlar, Übeyy bin Ka'b ve Abdullah bin Mesud'un kıraatine değil insanları Zeyd'in kıraatine teşvik ettiler. Zira bazen hak dedikoduyu, ihtilafı ve hırsı bitirmede daha etkili ve önceliklidir. Onlar, daha doğru olanla amel etmek için doğru olanı terk ettiler. Şayet âlimler Arefe gününde oruç tutmada ittifak etseler, bir âlim de farz ve nafilelerin konumunu insanlara öğretmek amacıyla, ya da zamanla ondan olmayan bir şeyin ona eklenmesinden korkarsa, o gün oruç tutmayı reddedip açıktan iftar ederse, farz olmadığı için isabet etmiş olur. Doğru olanı terk edip, daha doğru olanı yapmış olur. Doğruluğun, ihtilaf edilen ve haram olan şeylerin dereceleri vardır. Maktulün velisine katili öldürme veya bağışlama hakkının olduğunu bilmez misin? Katili öldürürse de bağışlarsa da hakkıdır. Ancak bağışlamak, öldürmekten daha doğrudur.

Şayet ev sahibi evinde oturan kiracıyı çıkarırsa hakkıdır. Borç veren, borcun zamanı geldiğinde borcunu tahsil etmesi hakkıdır. Evlenen kişi zifafa girmeden eşini boşaması hakkıdır. Bu hakkın dışında daha hak olanı da vardır. Nasıl daha hak olan, mevcut olmasın? Daha hak olan, daha güzel ve sevap açısından çok daha büyüktür. Bu, kalplerin selametine daha yakın olmaz mı? Her iki iş de güzel olabilir, ancak onlardan biri daha çirkindir. İnsanların, günah olduklarını bildiklerinin dışındaki bütün işlerde âlimlerin emrettiği şeylere itaat etmesi vaciptir. Ma'siyet olmayan şeylerin dışında âlimlere itaat, terk edilmemesi gereken zorunlu bir vaciptir. Selef âlimleri kendilerinin kıyamete kadar kalamayacağını biliyorlardı. Aynı zamanda kendilerinden sonra gelecek olanların da kendi yerlerini tutamayacağını ve meseleleri kendileri gibi açıklayamayacaklarını da biliyorlardı. Şayet halef de selevin bildiği gibi bilse ve onların gösterdiği iradeyi gösterebile, insanlar selefe itaat ettiği gibi halefe itaat etmezlerdi. Yine selev, ilerde yalancı ve bid'atçıların çoğalacağını, fitnelerin açılacağını, bozgunculuğun yayılacağını biliyordu. Bundan dolayı onlar, marjinal grupların tutunacağı bir gerekçe ve şüphe ehline delil olmayı kerih gördüler. Şüphesiz selev, insanları herhangi bir kıraat üzerinde serbest bıraksaydı ve bunlarda silsile olarak biri diğerine icazet verseydi, ahir zamanda bir topluluk senette yer almayan, onların seviyesinde olmayan ehliyetli bazı kişilere yer verebilirlerdi.

Konudan Bir Bölüm: Şayet Zeyd, Ebu As'ın kabilesinden veya Ümeyyeoğullarının yakınlarından biri olsaydı, İbn Mesud, onun mushafına karşı tutunacak bir neden bulurdu. Yine şayet Zeyd'in yerinde Abdurrahman bin Avf olsaydı, İbn Mesud onun mushafını eleştirecek bir söz bulurdu. Şayet İbn Mesud'un yerinde Haşimoğullarından biri olsaydı, Zeyd'in mushafını eleştirmek için bir şey bulurdu. Bu durumda Hz. Osman da Hz. Ali'ye karşı, bu görüşe tutunurdu. Ve yine bu durumda Sa'd, Talha, Zübeyir ile tüm Muhacir ve Ensar da

eleştirecek bir fırsatı bulurlardı. Durum anlattığımız gibi iken, Osman hakkındaki eleştiriler ancak doğru stratejisinin de hata eden ve sahibi hakkında acele karar veren bir adamın durumu gibi olduğunu açıkladık. Her insanın hatada bir payı vardır. Şanı yüce olan Allah, bağışlar ve merhamet eder. Zeyd'in mushafı konusunda Hz. Osman'ın hata etmiş olduğunu söyleyen bir kimse, Hz. Ali, Abdurrahman, Sa'd, Zübeyir, Talha ve bu konuda icmâ eden tüm sahâbilerin de hata etmiş olduğunu söylemiş olur. Şayet bu konuda Hz. Ali, Osman'dan farklı düşünmüş olsaydı, onu değiştirirdi. Şayet değiştirmeye gücü yetmediyse bu değişikliği söylerdi. Şayet bu değişikliği Hz. Osman döneminde gerçekleştirme imkânı olmasaydı, kendi döneminde bunu yapardı. Bu konuda ümmetin görüşünü değiştirecek en küçük bir delil, tecrübe ve güvenilir bir belge yoktur. Bilakis Zeyd'in kıraatinin tercih edilmesinde başta Hz. Osman olmak üzere, ileri gelen örnek sahâbiler dâhil hiçbir sahabenin müdahalesi olmadı. Zeyd'in kıraatinin tercihi açık olarak gerçekleşmiştir. Bu tercih doğrudur. Bununla ihtilaflardan sakınılmış, akıbet düşünülmüş ve eleştirinin eleştirisinin önü kesilmiştir. Şayet Allah'ın bu konudaki rızası olmasaydı, bu ümmetin ilkleri olan selef ve sonu olan halef bunda görüş birliği etmezdi. Mu'tezile, Şia, Haricîler ve Mürcie'nin her birinin talepleri ve istekleri farklı olmasına rağmen bu konuda ittifak etmeleri konunun doğru olduğunu ve delilinin açık olduğunu gösterir. Şayet biri: Rafıziler tümü ile Zeyd'in kıraatini reddediyor, eleştiriyor ve değiştirildiğini düşünüyorlar, derse biz şöyle cevap veririz: Rafıziler bizimle aynı yolda değildirler. Onların ezanları, namazları, boşanmaları, hür olmaları, delilleri, âlimleri, imamları, kıraatleri, helalleri ve haramları, bizimkiler gibi değildir. Biz onlardan değiliz, onlar da bizden değildirler. Hangi şey İbn Mesud'un kıraatine engel oldu? Allah'a yemin olsun ki Ömer'i sevenler arasında en aşırı olan ve Şia'yı en kerih gören İbn Mesud'dan başkası değildir. Abdullah bin Mesud Ömer hakkındaki sev-

gisini şöyle diyerek ifade etmiştir: Ömer'i sevmek konusunda Allah'tan korktum. Şayet durum Rafızilerin idrak ettiği gibi ise sahabe'nin en kuvvetlisi Ömer olduğu hâlde niçin İbn Mesud'un hakkını korumadı?

Konudan Bir Bölüm: Allah cemaat ile birlikte olan adama güvence verdi ve onları korudu, cemaat ile olmayı gerekli kıldı. Cemaatte cana yakın olma ve delil vardır. Cemaati terk etmede ise yalnızlık ve şüphe vardır. Peygamberlerimiz arasında ayırım yaptırmadığı gibi âlimlerimiz arasında da ayırım yaptırmayan Allah'a hamd olsun.

8. Delillerin Toplanması'nın Amacı

Konudan Bir Bölüm: Bizi nübüvvetin delillerini, bu kitabı yazmaya, onları düzenlemeye, bütün yönleriyle toplamaya ve derlemeye yönelten şey, nübüvvetin delilleri toplandığında ve düzenlendiğinde onların ezberlenmesine ve anlaşılmasına teşvik edilmiş olmasıdır. Belki bazıları onları toplamaya teşvik etmiyor. Belki de onları düzenlemeye, ayırmaya ve delillerdeki etkin lafızları bilmeye kadir değildirler. Belki bazıları da yöntemlerini ve onları nasıl elde edeceklerini bilemez. Belki de bazı insanlar nübüvvetin delillerinin bir kısmını biliyor, bir kısmını da bilmiyordur. Belki de bazıları bu delilleri doğru bir şekilde biliyordur, ancak onları elde etmenin en kolay yolu ve yöntemlerini bilmiyordur. Belki de bazı insanlar onları biliyordu, ancak sonradan unuttu. Belki de öğrendi ancak önem vermediğinden görünmez hâle geldiler. Ancak bir topluluğun bu delilleri yazdığında şüphe yoktur. Bu konuda ayrıntılı delillerin getirilmesi âlimin basiretini artıracaktır. Bütün deliller, bazıları hariç, bilmeyenler için toplanır. İnsanların delilleri öğrenmesi şüpheliye karşı hazırlık olur. Belki de bazıları doğruluktan saparak dinlerinden döndüler. Belki bazıları nefsi kendilerini gurura teşvik etmesiyle bulundukları konumlarını anlayamadıklarından delilleri eleştirmek veya bozmak için ilimlerine güvenerek okumak isterler. Okuduklarında anlarlar, anladık-

larında dikkat ederler, delâlet uykusundan ve sarhoşluğundan ayılırlar. Hak üstün gelsin, batıl zail olsun, delil şüpheyi kontrol etsin diye delilleri topladılar. Çünkü tek bir kitap okuyan, sahibi ile nizalı olup eziyet eden gibi değildir. Çünkü insan, nefsi ile övünmez (böyle devam edemez), zira hak insana üstün gelir. Toplumsal birleşmelerde gurur meydana gelir. Tartışma meclislerinde tevazu azalır; ihtilaf, çekişme artar.

9. İnsanların Habere Olan İhtiyacı

Sonra söz, insanların haberleri dinlemeye, öğrenmeye, zayıf ile doğru haberleri ayırmaya olan ihtiyaca geldi. Bu konuda şöyle derim: İnsanların bir şeyi tekrar etmeye ihtiyaçları yoktur. Az öğüt almalarından dolayı az araştırıp kontrol etmek yeterlidir. İtibarı az olanın ilmi de az olur. İlmi az olanın fazileti de az olur. Fazileti az olanın eksikleri çok olur. İlmi ve fazileti az olanın eksigi çok olur. Yaptığı iyilikler övülmediği gibi yaptığı kötülüklerde zem edilmez. İzzetin tadını bulamaz, zaferin sevincini yaşayamaz, umudu da olmaz, mutmain de olamaz, güveni de hissedemez. Maksadı iyilik olmayana nasıl teşekkür edilir? Azmetmeyen nasıl başarır? Bilmeyenden nasıl istenir? Belki de iyilik yapmayan biri, duyularının sevindiği ve cildinin dokunduğu kadar sevinir. Sonra lehindeki ve aleyhindeki şeyleri ayırt edebilecek bir ölçü verilmeyen, akılsız ve yırtıcı hayvana binen, nasıl kötü fiilleri uzaklaştırıp iyi fiilleri yapacaktır? Kişinin iyiliğine ve kötülüğüne olan şeyleri bilmesi, fitratındaki isyan ve şehvet duygusuna karşı güç kazandırır. Ve yine işlerin akıbeti ve zamanla gelecek olaylar metotla bilinir. Kalp lezzeti beden lezzetinden üstündür. Cahilin sevinci, âlimin sevincinin yanında güzel değildir. Aptalın lezzeti, hâkimin lezzetine denk olamaz. Hangi sevinç; izzetin, liderliğin, âlim olmanın, doğruya isâbetin sevinci gibi olabilir. Başarının sebebi ancak şudur: İyi düşünme, önceden tedbir alma, sonra Allah'ı tanıma, onun himayesinde olduğunu, şöhretin Allah katında olduğunu, Allah'ın sana yeterli olduğunu

ve seni koruduğunu bilmektir. Sen az yaptığında Allah sana çok verir, fani şeyleri terk ettiğinde Allah sana baki şeyler verir, O'ndan yüz çevirdiğinde seni çağırır, tövbe edip döndüğünde duanı kabul eder. Hakkın sebebiyle seni över, kendine önem vermen sebebiyle sana verir. Seni korumak amacıyla zengin etmez. Sadece seni diriltmek için öldürür. Sana vermek için senden men eder. Allah istemedenden önce nimeti ile müjdeler. Her durumda seni gözetir. Bütün bunlar sadece aklın ihtiraslarıyla bilinir. Ne var ki aklın ihtirasları bunları tek başına elde edemez. Bilakis bunlar nazar, tefekkür, araştırma inceleme olmaksızın duyuların ihtirası ile yapılır. İhtiyaç olmayınca düşünecek olan düşünmez, akıl yürütecek olan akıl yürütmez. İhtiyaç olmadan bir fikir savunulmaz. Düşünmek için bir vesile de aranmaz. Böylece Allah insan tabiatına öfke, razı olma, cimrilik, cömertlik, korku, sabır, gösteriş, ihlas, kibirlilik, tevazu, razı olmama, kanaat huylarını koydu. Sadece aklın ihtirasları ile insanda bulunan bu kuvvetli damarları ve şehvetlerdeki eğrilikleri düzeltmek için yeterli değildir. Ancak bu ihtiraslar derin düşünmemeye davet eder. Aklın hırslarını kuvvetlendiren çok araştırma, onları canlandıran tecrübeler, kalpleri terbiye eder ve aklın hırslarını artırır.

Fikirler çoğalınca düşünme de çoğalır. İhtiyaçlar çoğalınca fikirler de çoğalır. İhtiyaç fazla olunca ve gaye uzak olunca dikkatli düşünmek de gelişir.

10. Bilgiyi Elde Etmede Akıl Tek Başına Yeterli Değildir

Şayet insanlar içgüdülerinin kuvvetine bırakılıp kendi faydalarını istemeye teşvik edilmezlerse, geçim kaynağını ve işlerinin sonunu düşünmezlerse, Allah'ın kendilerine bildirdiklerine değil, doğrudan duygularından doğan düşüncelerine bırakılırlarsa, eskilerin düşüncelerini, selefın edebiyatını, ilahî kitapları işitmeksizin ancak ilmin azını idrak ederler. Meselelerin az kısmını bilebilirlerdi. Şayet Allah âlimi şeref-

lendirmek, terbiye etmek, efendi olmasını sağlamak, kıymetini yükseltmek, hikmetli ve sonuçları bilen yapmak istemeseydi, her şeyi âlime boyun eğdirmezdi. Hiçbir şeye hizmet ettirilmezdi. İnsanın tabiatından mevcut olan mâhir, hâkim, âlim, hâlim tabiatında yaratmazdı. Yine şanı yüce olan Allah, çocuk ve deli olanın akıllı olmasını isteseydi, onları âlimin sahip olduğu tabiatla yaratırdı ve âlimin seviyesine getirirdi. Yırtıcı hayvanı avına sıçrayan, demiri keskin, zehri öldürücü, gıdayı takviye edici yaptığı gibi aynı şekilde tabiatı bilgiye uygun olanı âlim, hikmete yatkın olanı hikmet sahibi, delili ortaya koyan kişiyi delil sahibi, nimetten istifade edeni de nimet sahibi yaptı. Allah insanların, öncekilerin ahlâkı, geçmiş nesillerin kitapları ve haberleri bilmeden kendi menfaatine olan şeyleri doğal tabiatıyla idrak edemeyeceklerini, işlerin sonunu ve amaçlarını gereği gibi anlayamayacaklarını bildiğinden dolayı her nesli kendinden sonra gelenlere haber verme tabiatına sahip kıldı. Bir sonra gelen nesil bir önceki neslin haberlerinin doğruluğunu ayırt etmek için bir delil koydular. Çünkü garip haber ve kelimelerin çok işitilmesi, zihinleri teşvik, kalplere gıda, düşünme ve işleri inceleme sebebi olur. İnsanların içerisinde en çok haber dinleyenler, en fazla düşünceye sahip olurlar. En fazla düşünceye sahip olanlar fazla tefekkür ederler. Fazla tefekkür edenler en fazla ilime sahibi olurlar. İlmi fazla olanın doğru amelide fazla olur. Garip olayları görenler, daha çok tecrübeli olurlar. Bundan dolayı gören adam, ama olandan daha fazla düşünceye sahip olur. Gören ve işiten adam, gören ve sağır olandan daha fazla düşünceye sahip olur. İhtiyaç kadar hareket olur. İhtiyaç ne kadar zayıfsa sakinlik de o oranda olur. Yani düşünce olmaz. Aynı şekilde isteyen, korkan, çok çalışır, umutsuz ve emin olan rahattır.

11. Peygamber Göndermenin Sebepleri

Allah kullarını İsa bin Meryem, Yahya bin Zekeriya ve bütün insanların babası olan Âdem'in tabiatında yaratmadığından dolayı insanlar eksiktir. Bu nedenle onlar menfaatlerini

anlamada acizdirler. Allah insanlardan kendisine ibadet etmelerini istedi ve itaat etmekle mükellef kıldı. İnsanları dünyalık olan şeyleri terk edip ahirette va'd edilen şeyleri tercih etmelerini istedi. Onlara, resuller ve nebiler gönderdi. Allah şöyle buyurdu: *"Elçilerden sonra insanların Allah'a karşı delilleri (özürleri) olmasın diye"* (Nisâ 4/165) peygamberler gönderdi. İnsanların çoğu, peygamberlerin delillerine ve harikalarına şahit olmadılar. Allah, insanların tümüne peygamberlerin delillerini doğrudan işittirmedi. Yine bütün insanlara peygamberlerin tasarrufları, tedbirleri gösterilmedi. Bundan dolayı bu haberleri görenler, görmeyenlere haber vermesi gerekir. Orada olmayanların kulakları inatçıların haberlerine hizmet eder. Haber verenlerin tabiatları ve nakil sebeplerinin farklı olması nedeniyle işitenlere haber vermek için insanların çoğu birbirine zıt farklı sebepler ve amaçlarla yalan haberlerde birleşmeleri mümkün değildir. Nitekim insanların büyük çoğunluğu haberleşmeksizin, görüşmeksizin yalan haber üzerinde birleşmeleri mümkün değildir. Bu sebeplerden dolayı yani tabiatların farklılığı ve rivayet sebeplerinin farklılığından dolayı haberleşmeksizin ve görüşmeksizin yalan haber üzerinde birleşmeleri mümkün değildir. Şayet birleşmeleri ve haberleşmeleri mümkün olsa bu durum ortaya çıkar ve ifşa olup yayılır. Yine bu mümkün olsa bu hayali bir söz olur. Delil bozulur. Aдет nakzedilir. Öğüt bozulur. İnsanlar haberin illeti hakkında bilgisiz kalır. İnsanların Allah'a karşı büyük bahanesi olur. Nitekim Allah şöyle buyurur: *"Elçilerden sonra insanların Allah'a karşı delilleri olmasın diye"* (Nisâ 4/165) peygamberleri gönderdi. Şayet Allah, insanları Resullerine itaat etmeyi, Nebilerini, Resullerini ve kitaplarını tasdik etmeyi, cennet ve cehennemine iman etmekle mükellef kılıp da, haberlerin doğru ve yanlış olmayacağına dair bir ölçü koymaz ise bu durumda insanların Allah'a karşı bir özür olur. Allah bundan yücedir.

12. Mesleklerin Farklılığı İnsanların Tabiatlarının Farklı Olmasından Kaynaklanır

Bil ki Allah, insanların arasını uygun hâle getirmek için onları farklı tabiatlarda yaratmıştır. Allah bu uyumu sağlamak için insanların kendi zararlarına olan şeylerde ittifak etmelerini istemedi. Şayet insanların sebepleri farklı olmasaydı, ayrıldıkları ve birleştikleri işlerde ittifak etmeleri zorunlu olurdu. Bu durumda hepsinin melikliği ve siyaseti seçmeleri caiz olurdu. Böyle bir durum hayatın, maslahatın bozulmasına ve mesleklerin yok olmasına yol açardı. Şayet illetlere bağlı sebepler verilmemiş olsaydı, insanların hepsi hacamat, baytarlık, kasaplık ve dericilik mesleğinden uzak dururlardı. Fakat her meslek erbabı insan grupları, kendi mesleğinin güzel ve kendisine kolay geldiğine inanır. Terzi arkadaşlarından terzi olan birinin bir kusurunu veya kötü ahlâkını gördüğünde ona ey berber! diye seslenerek küçümser. Berber ise arkadaşlarından birinde bir kusur gördüğünde ey terzi! diye seslenirdi. Böylece mesleklerini çocuklarına öğretmede terzilik ve berberlik, baytarlık ve kasap dışında ittifak etmediler. Şayet Allah ihtilafı, ittifaka sebep yapmak istemeseydi, insanların farklı olarak biri kısa, diğeri uzun veya biri güzel diğeri çirkin, biri zengin diğeri fakir, yine biri deli diğeri akıllı, biri zeki diğeri tembel olmazdı. Fakat insanları denemek için aralarını ayırdı. Yani onları farklı tabiatla yarattı. İnsanlar denemekle itaat ediyorlar. İtaat etmekle mutlu oluyorlar. Aralarını ayırdı ki onları birleştirsin, itaat üzerinde birleştirmeyi sevdirdi ki, onları sevap üzerinde birleştirsin. Allah eksikliklerden münezzehtir. Ne güzel yapmakta ve imtihan etmekte, yaptığını özgün ve en hikmetli yapandır. Geçmişte yaptıklarını da en iyi yapandır. Şayet insanların hepsi terzilikten kaçınmış olsalardı, insanlar çıplak kalırdı. Şayet insanların hepsi bina yapmayı kerih görselerdi, insanlar evsiz kalırlardı. Şayet insanların hepsi çiftçilikten yüz çevirselerdi, insanın erzakı ve hayat kaynağı yok olurdu. Allah, insanları

zorlanmaksızın ve dua etmeksizin mesleklerini yapmayı kolaylaştırıp sevdirdi.

13. Vatanlarına Rız Olmanın Nedenleri

Şayet insanların tabiatları ve illetleri farklı olmasaydı, eşyanın en güzelini, ülkelerin en adilini ve bölgelerin ortasını seçerlerdi. Durum böyle olunca ortancayı talep etmede yarışma, yüksek beldeler için kavgalar olurdu. Ülkelerinde rahatlık ve barış olmazdı. İnsanların farklı tabiatlara sahip olması, onları kanaat etmeye götürdü. Nasıl dediğimiz gibi olmuyor? Şayet sen dağlık alanda oturanı, ovada oturanla; ovada oturanı, dağlıktakiyle; dağda oturanı, sahildekiyle; çadırda oturanı evdekiyle değiştirirsen kalpleri üzüntü ile dolar. Bu durum onlara ağır gelir, özlem duyarlardı. Şöyle denildi: Allah beldeleri vatan sevgisi ile imar etti. Abdullah bin Zübeyr şöyle dedi: “İnsanlar vatanlarıyla kanaat ettikleri kadar, paylarına düşen diğer şeylerle kanaat etmezler.” Muaviye de Yemenli bir grup hakkında şöyle dedi: “Verimli Şam’a yerleşip kendilerini atıye defterine yazdırdıktan sonra vatanlarını sevdiler.” Bunun üzerine Yemenliler, atıye almadan ülkelerine döndüler. Allah şöyle buyurdu: “*Şayet bizler onlara kendinizi öldürünüz veya yurtlarınızdan çıkınız şeklinde emir vermiş olsaydık çoğu bunu yapmazdı*” (Nisâ 4/66). Âyeti kerime vatan ile canını vermenin aynı seviyede olduğunu belirtti. Yeryüzündeki her insan kendi aklını beğenir. Kendi aklını, başkası ile değiştirmeyi asla kabul etmez. Şayet böyle olmasaydı kahrından ölür, hasedinden de erirdi. Nasıl ki her insan, başkalarını bazı konularda kıskandığı gibi kendinde de kıskanılacak bir yönü vardır.

14. İsimlerin Farklı Olmasının Sebepleri

Şayet insanların yaratılış sebepleri farklı olmasaydı bir belde, isim veya künye üzerinde anlaşmazlık olurdu. Gördüğün gibi, farklı eşyanın tercih edilmesiyle beraber çirkin

isimlerde, nazik lakaplarda tercih edilir olmuştur.²¹ İsteyen her insan istediği ismi seçer ve istediği sanatı yapar. İsteyen herkes ticaret yapabilir, ticaret yolları herkese açıktır. İnsanlar bu konudaki maslahatın farkında olmasalar da düzenleyici hâkim olan Allah tarafından bu kismetler açık olarak görünmese de zımnen insanlar arasında taksim edilmiştir. Birine çocuğunun ismini Muhammed, başkasına Şeytan, diğer birine Abdullah, diğerine Eşek diye koymayı sevdiren Allah, eksik sıfatlardan beridir. Zira insanın isim seçme nedenleri farklı olmasaydı, bir isim üzerinde birleşmeleri mümkün olurdu. Bu durumda belirtiler ve ilişkiler bozulurdu.

15. İnsan Hem Mecbur Hem de Hürdür

Sen onların renklerinin, karakterlerinin ve eşkâllerinin farklı olduğunu gördüğünde, dillerini ve nağmelerini işittiğinde, onların bu açık durumlarından hareketle onların tabiatlarını ve gizli düşüncelerinin de farklılığını bilmiş olursun. Şayet bazı insanlar dokumacılık yapmaya yatkın ol-salar da fâsıklığa, hıyanete, hükmetmeye, tasdik etmeye ve emanete sahip çıkmaya zorlanmış değillerdir. Saltanat eski ve yeni sebeplerle bir kavmin eline geçerse, mevcut sebepler kaldığı sürece saltanat da onlarda kalmaya devam eder. Bundan şu anlaşılır. Saltanat onların fıtratından değil, insanlar da saltanata fıtratları gereği değil, cebir, iyilik, kötülük,

21 Câhız, insan fıtratının farklı olması nedeniyle istek ve arzularının da farklı olduğunu belirtir. Ona göre şayet insanlar aynı kabiliyette yaratılmış olsalardı, istekleri ve arzuları da aynı olacaktı. Bu durumda da insanların tümü aynı şeylere sahip olmak isteyeceklerdi, şayet bütün insanlar, aynı şeyi elde etmeyi veya yapmayı arzu etmiş olsalardı buna imkânları olmazdı, imkânları olmayınca da doğal olarak kargaşa ve kavgalar olurdu. Bunun sonucunda toplumda huzur, birlik ve beraberlik kalmazdı. İnsan fıtratı farklı olduğu için bir şahıs bir yemeği veya mesleği tercih ederken diğer bir insan başka bir yemeği, memleketi ya da mesleği tercih eder. Böylece her insan fitri yapısına göre rahat edebileceği bir hayatı yaşamayı tercih eder.

sertlik, gizlenme, hoş karşılanmama ve haklarını kaybetme sebebiyle boyun eğdirilmiştir. İnsan bazı şeyleri yapmaya mecburdur. Başka bazı şeyleri yapmaya da muhayyerdir. Şayet emir ve nehiy olmasaydı önemsiz, önemli, gizli, açık işlerde zorlanması caiz olurdu. Çünkü insanoğluna ait irade, boyun eğdirilmesine zorlandı. Fesat için mecbur edilmediği gibi ma'siyet için de zorlanmadı. Bazı durumlarda sebepler eşitlenir ve bazı yerlerde de eşitlenmez. Allah bütün bunları onların dünya maslahatı ve din yolunda toplamak için yaptı. Bir ümmetin İsa'nın Allah olduğu konusunda ittifak ettiğini, diğer bir ümmetin ise Allah'ın oğlu olduğu şeklinde görüş birliği ettiğini, başka bir topluluğunda üç ilah olduğu, bunlardan birisinin de İsa olduğunu iddia ettiklerini bilmez misin? Onlardan bazıları da İsa hakkında tereddüt etti. Bu şekilde düşünenlerin bir kısmı da Dehriiler, bir kısım da Ya'kubi olduktan sonra Nasturiliğe dönüşenlerdir. Bazıları da Hristiyan olduktan sonra Müslüman olanlardır. Bu ümmeti, mezheplerinin ihtilafları ve nakillerinin çokluğu sebebi ile din değiştirdiklerini, bilerek veya bilmeyerek bir gün üzerinde ihtilaf ederek cumayı cumartesi olarak kabul ettiklerini göremezsin. Yine hiçbir Müslüman cuma gününün hutbesini perşembe günü okumadı. Aralık ayını ocak ayı yapacak hiçbir hata da yapmadı. Oruç ile iftar arasındaki farkı ortadan kaldıracak etken de yoktur. Çünkü birincisi; imkân, sebeplerin değişmesi ve denemedir. İkincisi ise uzaklaşma, nefislerin boyun eğmesi ve imtihanı terk etmedir.

Cahil insanlar ve şüphecilerden bir grup görülen şeyler hariç, her şeyden şüphe etmenin vacip olduğunu iddia ettiler. Mansur döneminde Mansur halkı, cuma günü yerine perşembe günü musallaya gittiler. Yine Bahreyn halkı da Ebu Ca'fer döneminde perşembe günü olduğu iddiasıyla cuma günü musallayı terk ettiler. Onlara elçiler gönderildi, hatalarını düzelttiler. Bu şekildeki yanlışlıkların bölge halkı ve birçok köyde olması caiz değildir. Çünkü insan ile Allah arasında alınan bir

ücret de yok, cuma günü dışında ona bir rahat da yoktur.²² Yine tüccarlarda cuma günü aralarında toplanıp çarşılarda sakın bir şekilde oturmaya alıştılar. Öğretmenler de sadece cuma günü tatil edip çocukları eve gönderir. Cuma günü insanlar tanıdıkları, kardeşleri ve dostlarıyla oturmaya önem verirler. İnsanların sevaba olan rağbetleri ve namaza olan hırsları sebebiyle cumaya önem verirler. Cuma günü kiminin beklediği bir randevusu vardır. Kimi de muhasebecidir, başkalarına ödeme yapar ve arkadaşlarına defterlerini ve senetlerini verir. Asker o gün nöbetini öğrenir. Bazı dilenciler, miskinler, hikâyeciler de menfaat ve sadaka umarak cuma gününün gelmesini beklerler. Birçok iş ve bilinen meşhur sebeplerden dolayı durum böyledir.

Şayet günlerin yer değiştirilmesi durumu, Bahreyn ve Mansur'a halkı için caiz olsa, Basra ve Küfe halkı içinde caiz olur. Şayet bu durum günlerde caiz olsa aylarda daha caiz olur. Şayet aylarda yapılacak bir değişiklik caiz olsa, yıllarda daha da caiz olur. Böyle bir fesat; hac, oruç, namaz, zekât ve bayramları da fesat eder. Şayet bu durum caiz olsa bütün şairlerin bir kaside üzerinde, hatiplerde bir hutbe üzerinde, yazarlarda bir kitap üzerinde ittifak ederlerdi. Bilakis bu durumda bütün insanlar, bir lafız üzerinde ittifak ederlerdi.

İnsanların durumunu size anlatıp, tabiatlarını haber verdim. İnsanların ihtilaf etmelerinin sebeplerini açıkladım. İnsanların çoğunun, belirli bir mana ve zamanda bilinçsizce

22 Câhız insanlar arasında bazı konularda ihtilafın olduğunu, meydana gelen bu ihtilafların Müslümanların kesin delillerle bildikleri konularda görüş değişikliklerine yol açmadığını belirtir. Ona göre örneğin cuma gününün vakti konusunda Müslümanlar ihtilaf etmedi, tarihte bu konuda yapılan hatalar ise diğer Müslümanlar tarafından düzeltilmiştir. Zikredilen hataya benzer hataların yaygın olarak yapılması mümkün değildir. Zira bu esasların, Allah tarafından belirlendiği halkın çoğu tarafından bilinmektedir. Allah ile insanlar arasında bir çıkar ilişkisi mevcut olmadığından dolayı bu esasların çıkar ilişkisine göre değişmediğini ifade eder.

batıl olarak uydurulmuş olan haberi vahit konusunda ittifak etmediklerinin mümkün olmadığını öğretmek istedim. İnsanların ittifak ve ihtilaf ettikleri konuları da açıklayacağım. İnsanlar maslahatlarının başlangıcı ve haberlerin düzeltilmesi dışında bazı durumlarda aralarında ihtilaf etmezler.

16. Alış-Verişin Sebepleri

Biri paranın kendi malından daha değerli olduğunu bilmezse malını asla satmayacağını, diğerinin de malın kendi parasından daha değerli olduğunu bilmezse malı asla almayacağını bilmez misin? Malın sahibi, para sahibinin malında gördüğü aynı değeri görürse; para sahibi de mal sahibinin para da gördüğü değerın aynısını görürse, asla alış veriş olmaz. Bu durumda her şey son derece bozulur. Başkalarının elindekini bize sevimli gösteren ve elimizdekini de başkalarına sevimli gösteren Allah eksik sıfatlardan münezzehtir. Alış-veriş yapıldığında kar elde edilir. Kar elde edilince de geçim kaynağı oluşur.

17. Yemeklerdeki Zevklerin Farklı Olmasının Nedeni

Yemekler ve zevklerin farklı olmasının sebeplerinden biri de insanların tabiatlarının ve sebeplerinin farklı olmasıdır. Önlerinde meyve ve taze hurma olan bir topluluğun, aynı anda aynı hurmaya elinin uzandığını göremezsin. Tabakta olan meyveyi herkes görür. Fakat herkesin istediği meyve farklıdır. Belki de kişi arkadaşının arzu ettiğini isteyebilir. Ancak bu nadir durumlarda olur. Şayet insanların istekleri ve şehvetleri sadece birinin üzerinde gerçekleşirse; yemeklerde engelleme, zıtlık, yarışma ve kargaşa meydana gelir. Durum kadın ve cariyelere olan istek ve arzular da böyledir. Aynı zamanda binek ve elbiselerde de durum böyledir. Bu türden örnekler çoktur. Anlattıklarımızın bir kısmıyla bile akıl sahipleri görüşlerimizin doğru olduğunu bilirler. Allah'tan başarı talep ederiz.

18. Birçok İnsanın Yalan Haber-i Vahit Üzerinde İttifak Edememesinin Sebepleri

Allah insanların tabiatlarını ve haberi rivayet sebeplerini farklı yarattığından dolayı uydurulmuş haberi vahit üzerinde birleşmeleri mümkün değildir. Çünkü sebeplerinin ve tabiatlarının ittifak etmesi, haberler açısından işlerinin bozulmasına, faydalarının azalmasına ve değerlerinin düşmesine yol açar. Haberlerin bozulması da ticaretin bozulmasını gerektirir. Görmedikleri nebilerin ve resullerinin bilgileri, vaad ve vaîdleri, emirleri, nehiyleri, terğipleri, rağbetleri, şeri hudutları ve insanlar için hayat olan kıssaları geçersiz olur. Ve bu haberler sayesinde insanlar tabiatlarını düzeltirler, ahlâklarının güzelleştirirler ve sebeplerini kuvvetlendirirler. Yine bu haberler sayesinde insanlar kendilerini yırtıcı hayvanlara karşı tedbirlerini alırlar ve sahip oldukları hayvanlarını da korurlar. Bu haberler sayesinde fikir ve düşünceler çoğalır, bilgiler güzelleşir.

19. Haberin İnkârı Yokluğunu Gerektirmez

Birçok insanın batıl haberde birleşmediklerini söylemeyiz. Ancak yalanlama ve tasdikte durum böyle değildir. Biz Yahudilerin, Hıristiyanların, Mecusilerin, Zındıkların, Dehriyyun ve Budistlerin Peygamberi yalanladıklarını, onun delil ve alâmetlerini inkâr ettiklerini görüyoruz. Onlar, Hz. Peygamber'in bir şey getirmediğini ve açıklamadığını söylüyorlar. Biz birçok insanın, Mekke'de çıkan, Ebtah ve Tihâmeli olan Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib hakkındaki haberlerin örneğinde olduğu gibi, böyle davet ettiği, aynı biçimde emrettiği, bazı şeyleri yasakladığı ve helal kıldıklarını inkâr etmede ittifak etmediklerini söyledik.²³ Okuduğumuz Kur'an

23 Ebtah kelimesi Arapçada kumlu, çakıllı geniş tabanlı vadi veya dere anlamına gelir. Bu kelime aynı zamanda Mekke ile Mina arasındaki coğrafi bir yerin adıdır. Bu bölgede oturanlar oraya nispetle Ebtahli şeklinde künyelendirilmişlerdir. Tihâme kelimesi de kötü koku, şiddetli sıcaklık ve durgun rüzgâr gibi anlamlara gelir. Bu kelime Arabis-

ile geldi. Onda yazılı olanlarla amel edilmesi gerekir. Hz. Peygamber getirdiği Kur'an'ın nazmı ve birçok konudaki bilgi ile belagatçılara, hatiplere ve şairlere meydan okudu. Büyük toplantılarda (mahfillerde), bunlardan birinin, Kur'an'ın veya bir kısmının aynısını ya da onun benzerini meydana getirmelerini istiyor. Ancak onlardan hiçbiri Kur'an'ın aynısını veya benzerini yaptığını iddia etmedi. Kur'an'ın meydan okunmasına cevap verilmiş olsaydı, Hz. Peygamber'in nübüvvet iddiası batıl olmuş olurdu. Onların tümünün Hz. Peygamber'i yalanladıklarını söylemek mümkün değildir. Ancak onların Kur'an'a muhalefeti sebebiyle "İnkârcı muhalefet" şeklinde isimlendirildiler. Bu muhalefet, sadece denge ve ölçek gibidir. Haberlerimiz, kaynaklarımız ve bunların gelişi ile ilgili benzer haberlerle karşılaştığımızda onları ölçülerimiz ve tartılarımızla tartar, eşitler ve savunuruz. İnkâra gelince; ikrâr delil olmadığı gibi, inkâr da delil değildir. Bizim Hz. Peygamber'i tasdik etmemiz başkalarına delil olmaz. Başkalarının onu inkâr etmesi de bizim için delil olmaz. Doğru haberden gelen delile benzer delil, batıl haberden gelmez.

Şayet şöyle dersen: Hristiyanların İsa bin Meryem hakkında rivayet ettikleri, hangi haberle sabit oldu! Şayet bu sebeple Hristiyan olanlara, toplu hâlde veya ayrı ayrı kendilerine sorarsan, onlar şöyle derler: Bizim seleflerimiz, "İsa'nın ben ilahım" dediği şekilde cevap verirler.

Biz şöyle deriz: Çağımızdaki Hristiyanların önceki ve sonraki nesillerden gelenleri yalanlamadıklarını öğrendik. Fakat onların haberlerindeki delilin dayandığı asıl, ferî gibi değildir. Şayet İsa "ben ilahım demiş olsaydı," Allah ona, ölüleri dirilt-

tan yarım adasının coğrafi bir bölgesi için kullanılmıştır. Akabe körfezinden başlayarak Aden'e kadar devam eden Mekke'yi de içine Kızıl deniz kıyı bölgesinin tümüne Tihâme denilir. Bazı rivayetlerde her iki kelime de oralı anlamında Hz. Muhammed'e nispet edilerek Tihâmî ve Ebtahî şeklinde lakaplandırılmıştır. Geniş bilgi için Zehebî'nin "Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ" 1/245 adlı eser ile TDV İslam Ansiklopedisi Tihâme ve Ebtah maddelerine bakılabilir.

me ve su üzerinde yürüme imkânı vermezdi! Buna rağmen İsa'nın kendi nefsi, onun ilah olmadığına bilakis o, kendisinin gözetim ve hizmet altında bir kul olduğunu bilir. Hıristiyanların bu haberi, ancak önceki asırda gelen babaları Pavlus hakkındaki “İsa, âyet ve alâmetlerle geldi” şeklindeki haberi gibidir. Maniheistlerin, kendilerinden önceki dönemde gelenler için söyledikleri “Mani onlara âyet ve alâmetlerle geldi” şeklindeki haberi gibidir. Mecusilerin babaları hakkında kendilerinden önce gelenlere söyledikleri “Zerdüş onlara âyet ve alâmetler getirdiğini,” söylemeleri gibidir. Biz Hıristiyanların, zındıkların ve Mecusilerin kendilerinden sonra gelen nesilleri yalanlamadıklarını öğrendik. Fakat onların verdiği haberlerin aslına dayanan delil, ferine dayanan delil gibi değildir. Çünkü Allah kendisini tanımayana delil vermez. Şayet Pavlus’a göre İsa, Allah ise, İsa Allah’ı tanımıyor, bilakis rububiyeti ubudiyetten, beşerî olanı ilâhî olandan ayırıt edemiyor demektir.

Konudan Bir Bölüm: Özellikle Hıristiyanlarda aşırı gösteriş ve zahirî bir züht vardır. İnsanlar bir şeyi en yavaş şekilde araştırır ve yaşlı ve heybet sahibi birini en hızlı şekilde taklit ederler. Zahirle amel etmek, ilim öğrenmekten daha fazla kabul görüyor.

Konudan Bir Bölüm: Konu Hıristiyanlardan açılmışken, her kavim, zahir olanı sevme ve belli adamlara tutkun olma üzerine kuruldu. Bu durum, onların şevkini ve belli adamlara olan sevgilerini aşka dönüştürünceye kadar artar. İnsanlar arasında benzerlik vardır. Sevgi kadar buğz ve kin de olur. Çünkü Hıristiyanlar rablerini kendileri gibi bir insan yaptıkları için rububiyet şüphesiyle kendilerine ilah edindikleri İsa’yı, kendileri gibi bir insan olmadığını söylediler. İnsani şüphelerinden dolayı da sevgiyi kabul ettiler. Böylece diğer insanların yapmaya kadir olamadıkları ibadetleri yaptılar. Buna benzer sebeple bizdeki müşebbihe de teşbihi kabul etmeyenlerden daha fazla ibadet eder oldu. Belki müşebbihe, Allah’a olan özleyişten

nefes aldığını, ziyaret lafzı zikredildiğinde hırıltı çıkardığını, görme kelimesi söylendiğinde ağladığını, perde kaldırıldı denildiğinde bayıldığını görürsün. Şanı yüce olan yaratıcı ile oturup konuşmayı arzu eden kişinin durumunu ne zannedersin! Bu kavmin başına geleni sen düşün? Ne olduğunu araştır. Şayet onların bu durumundan bana sorarsanız, bu söylediklerin iki şeyin neticesidir: Ya adamları taklit etmektir, ya da onları (yüceltme) tazim talebidir. Bu sebeple Yahudiler, İsa'yı yalanlamak suretiyle inkâr ederek yenilgiye uğratmaya razı olmadılar. Bu nedenle onu öldürmek, asmak veya öldürdükten sonra azalarını kesmek istediler. Sonra bununla da yetinmeyerek onun deli olduğunu iddia ettiler. Şayet İsa bu konumun dışında bir konumda olsaydı, Yahudiler buna ulaşmadan duramazlardı. Şayet Hristiyanların söylediklerinin üzerinde bir konumda olsaydı, onlar gayelerine ulaşmadan durmazlardı. Yine bu sebeple Rafiziler aşırı öfkeden dolayı aç çektiler ve kinleri devam etmekte ve kendi aralarında diğer insanlardan daha fazla birlik içerisinde idiler. Belki de haber yayılır ancak bir illet dâhil olur. Onun meşhur olmasına engel olur. Belki de haberin aslı ve kaynağı zayıftır. Fakat başına bir illet sebep olur, bu nedenle meşhur olur.

Konudan Bir Bölüm: Birçok şiirin rivayet edilmesinde şansın payı vardır. Şiirdeki diğer beyitler kendisinden daha üstün olmasına rağmen diğerlerinden daha fazla sahibini şöhrete ulaştıran beyit gibidir. Bunun gibi birçok atasözünde olduğu gibi diğer atasözleri, kendisinden daha iyi olduğu hâlde meşhur olur. Ezberlenen ve anlatılanlardan ziyade insanların sözlerinin çoğu kayboldu. Bu durumu kendi arkadaş ve dostlarıyla düşünerek bu neticeye varırsın. Acaip illetlerin durumu da böyledir. Bu duruma verilecek örneklerden biri de şudur. Ali bin Ebi Talib'in öldürdükleri lider, komutan ve himayecileri düşünürseniz çok şaşırsınız. İnsanlar bundan bahsetmiyorlar, unuttular ve yerlerini de bilmiyorlar. İnsanlar Hz. Ali'yi unutup, konuşmalarında Amr b. A'bd Veddi'in

durumunu zikredilen bütün komutan ve meşhur atlıların en üstüne çıkarmaya başladılar. Âlimlerin *Kitabü'l-Füccar* adlı eserinin birinci, ikinci ve üçüncü ciltlerinde Kureyş'in, Hıfı'l-fudul ve Mutayyib'in durumunu, Ebu Üzeyhir'in öldürülmesini, Fil'in haberinin gelmesini, Kureyş'in savaş günlerini okudum. Ancak Amr'ın durumu ile ilgili bu kitaplarda zikredilen bir şey duymadım.

Şayet şöyle dersen: Öldüren, öldürülene değer katmıştır. Ali bin Ebi Talib'in öldürdüklerinin hepsi Amr'dan daha fazla şöhrete sahip olmaya layıktır. Fakat gördüğünüz ve işittiğiniz İbn Vedd'in şiirleri ve kitaplarda çocuklara intikal edenler bize miras kaldı.

Konudan Bir Bölüm: Haberin aslı zayıf iken sonra kuvvetli olabileceğini bazen de aslı kuvvetli iken sonradan zayıf olabileceğini öğretmek için bu konuyu daha önce haberlerin durumu konusunda zikrettim. Haber, kaynağında çıktığında meydana geldiğinden ulaştığı zamana ve tayin edilen mühletin bitmesi haber konusundaki düzenlemelerin (tedbirlerin) gayesi ve hakkındaki maslahatlarından problemlerin isabet etmesi sebebiyle haberin başına bunlar geliyor. Eski haberlere güven kalmadığında ve korkulduğunda Allah, bizim için her dönemin başında işaretler yerleştirir. Haberleri kuvvetlendirmek için her müddetin sonunda işaretler koyar. Peygamberlerin haberleri gizlenmeye başladığında haberlerini tekrar ihya edip gün yüzüne çıkarır. Zira Hz. Nuh kendisi ile Âdem arasındaki haberleri yeniledi. Nuh, doğru şahitlerle ve mevcut işaretlerle bu dönemdeki haberlerin bozulmasını ve eksilmesini engelledi. Böylece peygamberlerin haberleri ve delilleri gizlenip kaybolmadı. Bilakis peygamberlerin delilleri kaybolmaya ve gizlenmeye başladığında Allah, neredeyse yeryüzünde delilleri yok olmasın diye peygamberleri âyetleriyle gönderdi. Bu sebeple insanlar dönemin sonunu fetret diye adlandırdılar. Fetret ile zaman bölümü arasındaki farkı bil. Sonra Allah, Hz. Nuh ile Hz. İbrahim'in gönderildiği zaman

arasındaki ikinci dönemin başında Hz. İbrahim'i gönderdi. Hz. Nuh dokuz yüz elli sene kavmi arasında kalarak onlara deliller getirdiği, Allah'ın bildirdiklerini onlara haber verdiği, teyit ettiği ve açıkladığı için Allah onun dönemini en uzun dönem yaptı. Hz. Nuh ve onan iman edenler hariç yeryüzündeki tüm canlıların boğulduğu "Tufan Mucizesi" Hz. Nuh'un en büyük mucizesidir. Mucize daha acaip, hikâye daha meşhur, delil daha da sabit olsun diye Allah, suyu kaynağının ortasından fışkırttı. Sonra peygamberler peşi sıra Hz. İbrahim ile Hz. İsa arasında gelmeye başladılar. Bu dönemde onların delilleri arka arkaya geldi, nübüvvet alâmetleri ortaya çıktı, haberleri çoğaldı ve yaptıkları yayıldı. Bu konudaki haberlerin sabit olması sebebiyle bu anlatılanlar kalpler ve nefislere yerleşti. Hz. Peygamber ile Hz. İsa dönemleri arasında olan zamanda da bu haberler de bozulma, eksiklik ve karışıklık meydana gelmeye başladığından Allah Hz. Muhammed'i gönderdi ve bu haberleri kuvvetlendirdi. Peygamberlerin haberleri ilgili zafiyet baş gösterip, eksiklik başlayınca ve delil olma kuvveti gitmeye başlayınca Allah, Âdem, Nuh, Musa, Harun, İsa ve Yahya'nın hikâyelerini ve bu dönemlerde meydana gelen olayları yenilemek için Hz. Muhammed'i gönderdi. Hz. Muhammed'in nübüvveti doğru delillerle sabittir. Kıyamet gelecektir. Ondan sonra resullerin gelmeyeceğini öğrendik. Ancak Onun nübüvvetinin delilleri Allah'ın emri gerçekleşinceye kadar kalacaktır.

20. İnsanlar Garip Haberlere Tutkundur

Konudan Bir Bölüm: Sonra söz döndü dolaştı, haber konusuna geldi. Ben bu konuda şöyle derim: İnsanlar her harika olayı anlatma ile görevlendirilmişler. Ayrıca her büyük haberin anlatımı kolaylaştırılmıştır. Sadece güzel haber, çirkin haberden daha fazla anlatılmaz. Faydalı haber anlatıldığı gibi zararlı haberler de anlatılır. Âlimin ilminin büyüklüğü kadar haberleri anlatılır ve dinlenilir. Şayet halifelerden biri, âlimlerden bir adamın boynunu vursa akşam olmadan bu olayın askerleri

arasında, beldesinde, âlim olsun cahil olsun hepsinin arasında yayıldığını ve kalplerinde kesinlik sağladığını görmez misin? Çünkü insanlar çeşitli gruplara ayrılmıştır. Hasetçinin içine üzüntü girdiğinden olayı anlatır. Ancak sayı olarak hasetçiler azdır. Zengin olan vardır ki insanların beğenisini kazanmıştır. İtibar edilen vaizler vardır. Yine toplumda işi fesat ve salih olanlarda vardır. Şayet boynu bayram günü, meydanda, yağmur duası esnasında, festivalde ya da hac mevsiminde vurulsa çabuk ortaya çıkar ve daha fazla yayılır. Eğer insanlar bu ve benzeri haberleri, gizlemeleri mümkün olsa unutmaya yönelip gizlemeyi tercih etselerdi, bizler belki de Sıffin'de, Cemel ve Nehrevan zamanında ona benzer veya ondan daha şiddetli savaşlar olmuş olabilir ancak biz bilemeyiz. Fakat insanlar gizlemeyi tercih edip unutmada ittifak ettiler. Bir melikin âlimlerden bir adamı öldürdüğünde bu konuyu düşmanların, âlimlerin ve ayaktakımının kalbindeki konumu hakkında ne düşünürsün? Şayet boynu vurulduktan sonra bir adam onu diriltse ve insanlar onu görse ne düşünürsün? Onun tekrar dirilmesi öldürülmesinden daha harika olmaz mı? Konu ile ilgili öldürülme haberi dirilme haberine gerekçe olarak evinde oturanlara gelir. Zira bu durumda birinci haber ikincisinin yanında küçük olur. Bu durum resullerin işaretlerini ve âyetlerini ortaya çıkmaya ve şöhret olmaya kalplerde yer edinmeye işitmeye, onların sözlerinden ve şeriatlarından daha layık olduğuna delâlet eder. Aksine biz Musa'nın sadece harika ve mucizeleriyle anıldığını ve meşhur olduğunu öğreniyoruz. İsa'nın durumu da böyledir. Şayet bu peygamberlerin mucizeleri olmasaydı, bunların durumu da diğer insanlarda olduğu gibi doğumları ve ölümleri dâhil hakkında hiç bir şey bilinmezdi. Onlar hakkındaki bilgi nasıl ulaştı? Musa ve İsa hakkındaki bilgi onların işaretleri ve mucizelerinin bilinmesiyle oldu. Onların işaretleri olmasaydı, asla onların anılmasını işitmezdin. İnsanlar, harika olan her olayı haber vermeyi, her önemli olayı ve ilgi çekici haberi anlatmayı, dünyadaki her harika haberi yaymaya meyillidir. İn-

sanın tabiatı, yaratılışındaki özelliklerin kuvveti ve hilkatî haberlerin anlatılmasını, ortaya çıkmasını ve yayılmasına engel olmaz. En zor durumda, insana verilen tabiatındaki kuvvetleri terk edememesi, haberler ve o haberlerin duyurulması, ortaya çıkması ve yayılmasından daha layıktır. Durum böyle iken tabiatlarından kaynaklanan ve nefislerin ortaya koydukları, onlara hizmet eden sebepler böyle iken Allah'ın, peygamberlerine işaretlerini ve mucizelerini vermesi, bu haberlere insanları da teşvik etmesi, başkalarına vermediğini onlara has kılması işitenlerin ezberlemesi için onların hizmetine vermesi nasıl olur?

21. Haberlerin Delil Olmasına İtiraz Edilmesi

Konudan Bir Bölüm: Şayet biri şöyle derse: Delil ancak insanları aciz bırakırsa ve insan takatinin dışına çıkarsa delil olur. Ölüleri diriltme, su üzerinde yürüme, denizi yarma, mevsimin dışında meyvelerin yenilmesi, yırtıcı hayvanların konuşması ve az şeylerle çok kişinin doyması gibi olaylar delildir. Yeni yaratılan her yeni cisim ve vücut delil olur. Şunun gibi, yaratıcının dışında birinin bunları yapması ve şanı yüce olan Allah'tan başka birinin onun üzerinde güç yetirmesi caiz değildir. Haberler gelince, insanların yaptıkları fiiller ve konuştukları sözler olduğundan, delil olması caiz değildir. Zira bir şeyin hüccet olması için insanların gücünün yetmemesi ve yeryüzündeki bütün insanların yapamayacağı düşünülen şeylerde delil olur.

Biz şöyle deriz: Haberleri, bize karşı delil olarak kullanmasınlar diye haberlerin hüccet olduğunu iddia etmedik. Ancak haberlerin gelişinin delil olduğunu iddia ettik.²⁴ Haberlerin gelmesi, insanların kendi iradeleriyle diğerlerine tercih et-

24 Ek: Müellif' in delil ile kast ettiği şey mucizedir. Ona göre bir olayın mucize olması için insanları aciz bırakması ve gücü dâhilinde olmaması gerekir. Câhız'ın haberin kendisi değil, geliş mucizedir şeklindeki ibareyle şunu ifade ediyor. Mucize ile ilgili doğru bir haber gelmişse yani mütevâtir ise onun kendisi için yeterli olduğunu ifade etmek istiyor. Haberinin içeriğini tartışmayacağını kast ediyor.

tikleri bir durum değildir. Şayet bu haberlerin getirilmesi insanların iradeleriyle olsa, ne zaman isteseler onları getirirler ve kendilerini ona göre hazırlarlar. Hak konusunda haber getirdikleri gibi batıl konusunda da haber getirirlerdi. Haberlerin gelmesi, yapabildikleri veya aciz oldukları mevcut bir fiil değildir. İnsan şunu bilir. İnsan Basralılarla karşılaştığında Mekke'de gördükleri bir şeyi söyleye bilirler. Yine Küfelilerle karşılaştığında da onlarda aynı şeyi söyleyebilirler. Onların doğru söylediği tasdik edilmiş olur. Zira bu tür haberlerde ittifak edildiği hâlde bilmedikleri ve göremedikleri gayb ile ilgili haberlerde ve tabiatları, niyetleri ve sebepleri de farklı olduklarından bu tür haberlerde ittifak edemezler. Bu tür haberin gelmesi ile ölülerin dirilmesi, su üzerinde yürünmesi arasında fark yoktur. Zira insanların buna güçleri yetmediği gibi rağbetleri de olmaz. Haberın gelmesi makul bir mana ve soyut bir şeydir. Bu olursa nasıl olacak? İnsanların ona kadir olmasının mümkün olmadığı ve o fiili yapamadıkları bilinmektedir. İşin özü olan hüccet, insanlığı aciz bırakan şeydir. Her ne zaman insanları aciz bırakan bir durumla karşılaştığında işte o durum hüccettir. Sonra bunun cevher, araz, soyut, somut ya da akledilen bir şey olmasına önem verme. Denizin yarılması ile meyvelerin yaratılmasının aynı tür olmadığını görmez misin? Çünkü bir şeyi yarmak, parçaların birbirinden uzaklaştırılmasıdır. Meyve ise bir cismin yeniden yaratılmasıdır. Bu durumda şayet bir adam, Allah'ın kendisini elçi olarak gönderdiğini iddia ederek, bize doğru söylediğine dair hücceti ise, hangi şeyleri yediğimizi ve biriktirdiğimizi, göğüslerimizdekini bize haber verdiğinde bize hüccet getirmiş olur.

22. Başka bir İtiraz:

Müneccim de Nebi Gibi Gaybdan Haber Verir

Şayet şöyle dersen: Belki müneccimde kalbimizde olan gizli işleri ve olacak bazı şeylerden de haber veriyor. Biz şöyle deriz: Bunda fark vardır. Müneccimin hatası çoktur ancak

doğrusu azdır. Bilakis azdan da azdır. Sizler peygamberlerin haberlerinden onların haber verdiği birçok haberde bir tek hata bulmaya kadir değilsiniz. Öyle ki müneccimlerin haber verdiklerinden azı doğrudur. Bu az haberlerinde yayılması-
nın nedeni onların garip olmasındandır. Çünkü müneccimler sürekli olarak söylediklerinde hata ederlerse bu durumda harika olmaz. Çünkü insanların bir iş olmadan önce bilmemeleri harika değildir. Daha ilginç olanı ise müneccimlerin söylediklerinin bir kısmının doğru olmasıdır. Müneccimlerin belli konularda ihtilaf ettiklerini ve çoğu zamanda hata ettiklerini görüyoruz. Peygamberlerinde insanların yediklerini, içtiklerini, biriktirdikleri, birçok vasıftaki gizli durumda olanları ve farklı yönleri olan bu konuların hiçbirinde hata etmeden haber verdiklerini görüyoruz. Yeryüzünde hiçbir münecim yoktur ki söyledikleri şeyler veya vicdanlardakine uygun olarak bildirdiklerine bazı insanların müneccimi itham edip onun getirdiklerine benzer şeyleri hatta daha fazlasını getirebileceğini iddia edeni bulursun.

Şayet şöyle dersen: İnsanlar, her nesilde bedeviler ve kâhinler hakkındaki haberleri yalanlıyorlar.

Biz şöyle deriz: İnsanlar müneccimlerin haberleri konusunda çokça yalan söylerler. Sonra, insanlar müneccimlerin çok yalan söylemelerine, hatalarına ve hilelerine önem vermiyorlar. İnsanlar, peygamberlerden az gördükleri haberlere önem veriyorlar. Bir adam senin gözünde büyük göründükçe onu yalandan uzaklaştırırsın onun yalanı da senin yanında büyük olur. Avama göre müneccim, doktor gibidir. Doktorun tedavisi hastayı öldürürse halka göre onu öldüren alın yazısıdır. Şayet hasta iyi olursa da onu tedavi eden doktordur. Ne var ki avamın doğruları çok, delilleri daha belirgindir. İnsanlar münecimlerden işittiklerini zenginleştirip onlardan çıkmayanları ve müneccimlerin dillerinde söylenen harikalara eklemeler yaparak süslüyorlar. Yani müneccimlerin sözlerini işittikleri gibi rivayet etmiyorlar. Yeryüzündeki her mülhit, Allah'ın elçisine

nefret eder, eleştirir ve onu ayıplar. Mülhit, nebiyi eleştiren her yalancıya inanır ve yine onu tasdik eden her öveni inkâr eder.

Sonra şayet müneccimin haberi, peygamberlerin haberi gibi doğru olursa, peygamberin haberi delildir. Ancak münec-cimin haberi delil değildir.

Şayet niçin böyle oluyor dersen, ben şunu söyledim. Zira kim delil kullanmaksızın, kıyas yapmaksızın, hesap, tecrübe ya da inceleme ve gözlem yapmaksızın isabetleri çok olursa bu durum vahiy tarafından olmamıştır. Şayet sen içinden gizli olarak bir kasideyi söyleyen bunu müneccim olmadığını bildiğin bir adam sana anlatırsa ve kasidenin tümünü sana okursa bunun ancak vahiy ile olduğunu bilirsin. Şu misal bu örnek gibidir. Bir kişinin gözünde ağrı şiddetlendiğinde doktor onu tedavi eder. Doktor bu tedaviyi nübüvvetine delil olarak getirirse onu yalanlamamız üzerimize vacip olur. Şayet bir adam birisine dokunmadan ve ona yaklaşımadan şöyle derse: "Allah'ım şayet ben doğru isem şu saatte o hastaya şifa ver, o saatte şifa bulursa onun doğru olduğunu öğrenmiş oluruz." Şayet şöyle deseler: Biz Muhammed'in müneccim olmadığını bilmiyoruz? Biz şöyle deriz: Abbas'ın, Hamza'nın, Ali'nin, Ebu Bekir ve Ömer'in müneccim ve kâhin doktorlardan olmadıklarını bildiğimiz gibi Hz. Muhammed'in de müneccim olmadığını biliriz. İnsan müneccimlerle oturup kalkmadan, ondan öğrenmeden, memleketinde nûcum ilmi insanlar arasında yaygın olmadan, ailesinde tanınmış bir müneccim olmadan, insanın nûcum ilmini öğrenmesi nasıl mümkün olur. Şayet bir insan nûcum ilmini öğrenmiş ancak bu ilimi öğrendiğine dair illetleri gizlemiş ise yaptığı şeyler, peygamberlerin gösterdiği bazı âyet ve işaretler gibi olur. Her ne zaman konuşmada, tıpta, muhasebe, müzik, astroloji veya şiirde mahir olduğunu ve bu konumunu ve sebeplerini insanlardan gizlediğini gördüğümüzde bunların tümünü zikrettik. İnsanların maharetli olana önem vermesi, ona alışmaları ve meşhur olması Hz. Muhammed'den daha azdır. Bir

niteliğin sadece bir kişiye verilmesi için arkadaşları, yakınları, evinde onunla beraber olan akrabalarının ona verdiği nitelikten az olur mu? Ey okuyucu! Allah sana merhamet etsin. Zira ben biliyorum ki inatçı, doğruyu gösteren, tasdik eden, yalanlayan, inkâr eden Hz. Muhammed'in müneccim ve doktor olmadığını biliyor. Şayet cahil şöyle derse: Belki Muhammed yazı yazmayı biliyordu, bunu gizledi. Astroloji ilmini ve onu öğrenme yollarını biliyordu, ancak bunu gizledi. Beyan ilmini benzerlerini aciz bırakacak kadar biliyordu ve bütün bunları insanlardan gizledi. Cahilin söylediklerine karşın zıttı biliniyor değil mi? Yine cahil, peygamberlere körü iyi etme, cüzamlıyı tedavi etme, su üzerinde yürüme gibi olağanüstü harikaların verildiğini bilir. Zira bu mümkün değilse tabiatlar, akıl ve tecrübe de caiz olmaz.

Ey okuyucu sana anlatacağım şeylere dikkat et! Arkadaşını terk eden onun iddiasını doğru bulur mu? Belki kendisine nazaran arkadaş akli delili inkâr etmeksizin astrolojiyi en iyi bilen insandı. Belki o, bir sanat dalında belli bir ustalık seviyesine gelen birisinin tanınmadığını görmedi. Bütün bu anlattıklarımızla aynı neticeye vardık. Ey okuyucu! Sen ailende bir müneccim ve tabibin olmadığını bildiğin gibi Hz. Muhammed'in ashabı ve kavmi de onun müneccim ve tabip olmadığını biliyordu. İddianız doğru ise bu durum nasıl yayılmadı? Niçin bu durum ona karşı delil olarak getirilmedi. Müşrikler onu sövmeye aşırılığa kaçtılar. Müşrikler nifakta bulundular ve değiştirdiler. Çünkü müşrikler onun deli ve sihirbaz olduğunu söylüyorlardı. Hâlbuki sihirbaz adamın cazibesi, güzel konuşması ve tedbirli olması sebebiyle hatırı kırılmaz ve sevildiği söylenir. Deli hakkında ise bütün bunların zıddı söylenir.

Konudan Bir Bölüm: Doğrulanın haberin dışındaki haberleri konuşmak insanlara fayda vermez. Haberi doğrulamak da sadece çok işitmekle olur. İlim usulünce yapılır. Çünkü

şayet bir adam vaad ve vaîd, özel, genel, nasih, mensuh, farz, nafîle, sünnet, şeriat, birlik ve ayrılık konulardaki haberlere karşı çıkarsa, niyeti de değiştirip hatalarını itiraf ederse, bu durumda konuyu değişik şekillerde öğrenmeksizin, haberleri işitmeksizin, insanların tabiatlarda olanı ve olmayanı bilmeksizin, batılın ne olduğunu bilmez. Vahyi işitmeyen kişi nasıl onu açıklanabileceği söyler. Doğruluk sebebi bilinmeden doğru haber nasıl bilinir?

Kim kalbini şüpheye alıştırırsa, kendisine zafiyetin isabet ettiğini bilmelisin. Kişi kendisini nereye alıştırmışsa, oraya doğru yürür. Şüphede olanın kalbini kuvvetlendirmek isteyen ve onun kalbini tekrar güçlendirmeye çalışan ve ona görüşlerini anlatmaya çalışan kişi, zihnini meşgul eden, gelen haberlerin hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu tartışmaya daha fazla ihtiyacı vardır. Biz bu hastalığı tedavi etmeyi ve konuyu anlatmaya mükellef olacağız. Şayet şüpheci kendisine yardımcı olursa biz de Şüphenin ve zafiyetin hiçbir sebebi olmayacak şekilde onu tedavi etmeye çalışacağız. Bütün bunlara rağmen Allah bizimle beraberdir ve övgü onadır.

Konudan Bir Bölüm: Hiçbir peygamber delil göstermeksizin ve alâmetler getirmeksizin sadece kendi kavminin kendisi hakkında bildiği adaletine, kavminin bilgisine, geçmişinin temiz olmasıyla yetindiğini görmedik Şayet ezberlediğini unutan hafız, sadık olanın bazen yalan söylediğini ve iman edenlerden bazılarının değiştiğini görmemiş olsaydık onların, görüşleri doğru olabilirdi. Tutunacak bir şey olurdu.

23. Kabul Edilen Dua Nübüvvetin Huccetidir

Konudan Bir Bölüm: Delâilü'n-nübüvve konusunda zikredilen başka bir mesele de şudur: Nübüvvet iddiasında bulunanın doğruluğu, insanların vicdanında bulunanı haber vermesi, insanların ne yedildiklerini ve ne depoladıklarını haber

vermesi, gecikmeyen ve farklı gerçekleşmeyen kabul edilmiş dua ile bilinir. Bu konuda Hz. Muhammed, bazı Kureyş ve Araplar yüzünden kimsenin karşılaşmadığı bir şekilde aşırı eziyet edip yalanladıklarında diğerleri mallarla ve adamlarla onlara yardım ettiklerinde Hz. Muhammed, ülkelerini kurutması ve evlerine fakirlik girmesi için Allah'a şöyle dua etti: "Allah'ım Yusuf dönemindeki gibi onlara kıtlık ver. Allah'ım Mudar kabilesine azabı artır." Bu dua üzerine Allah ağaçlar koruyuncaya, meyveler yok oluncaya, ekinler azalıncaya, hayvanlar ölüp derisi koruyup karını ile birleşinceye kadar yağmur yağmadı. İşte böyle bir durumda Hâcip b. Zürrare, Kisra'ya karşılaştıkları sorunları şikâyet etmek üzere gitti. Kisra'ya her şeyin azaldığını, aynı zamanda kavmine de kefil olduğunu ifade ederek Sevâd bölgesindeki verimli topraklarda sürülerini otlatmaları için izin istedi. Zırhını da Kisra'nın yanında rehin bıraktı. Mudar kabilesine, özellikle de şiddetli kıtlık ve zayıflık isabet ettiğinde, rızık azaldı, Hz. Muhammed'in duası amacına ulaştı. Maksat hâsıl olunca Hz. Muhammed, önceki duasının aksini isteyerek bol yağmurun yağmasını ve verimin olmasını istedi. Onlara evlerini yıkıncaya ve ihtiyaçlarını karşılamakta zorluk çekinceye kadar üzerlerine bol yağmur geldi. Durumlarını Hz. Muhammed ile paylaşınca, Hz. Peygamber "Allah'ım üstümüze değil, etrafımıza yağdır." diye dua etti. Allah da üzerlerine değil, çevrelerine yağmur yağdırdı. Yine başka bir dönemde Hz. Muhammed kurtulması ve küfürden dönmesi için Kisraya bir mektup gönderdi. Hz. Muhammed gönderdiği mektubuna ismi ile başladığından Kisra kısmetsiz olduğu için kibirlendi ve mektubun yırtılmasını emretti. Bu haber Hz. Muhammed'e ulaştınca şöyle dua etti: Allah'ım parçalanmanın bütün çeşitleriyle Kisra'nın saltanatını parçala, dedi. Allah Kisra'nın saltanatını parçaladı, aslını ve ferini kesti. Çünkü yeryüzündeki bütün melikler, hâkimiyetlerinin altında bulunan yerlerin çoğunda çıkarılırlarsa da, saltanatını geri kalan üzerinde kurarlar. İslam Kisra'ya saltanat kura-

cak bir yer bırakmadı. Onları, atların, develerin ve yayaların gidebileceği her yerden çıkardılar. Sığınabilecekleri dağ yollarına ve kalelere gittiler. Ya da sadece gemilerin gidebileceği körfezlere gittiler. Veya ormanların derinliklerinde saklanıp, sırtlan deliğine girdiler. Ya da bir vadinin başında veya bir boğazın girişine yerleştiler. Bütün geniş ve verimli ovalardan vazgeçtiler. Ya da yetkisi, sarayı olmayan melik ve taraftarlarına Kürtlere gelip hayvanlarını otlatmak için mera istediler. Veya Haricîlerin diyet talep ettiği melikler hâline geldiler. Melik Kürtlerin yanında ikamet edip sabit kalıp savaştan kurtuluyor. Fars ve Rumlarda olduğu gibi değil, çete grup reisleri gibi çevresi ile oturup başarıyı istişare edip savunuyor. Allah bu konuda şöyle buyurdu: “ *Müşrikler istemese de Allah, hak dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resulünü hidayetle gönderendir*” (Saf 61/9).

Allah, Müslümanları, haraç almadan, kuvvetle başarılı, kudretle galip kılmadan dinini galip kılmaya razı olmadı. Kisra, Seyf bin Ziy Yezzen'in ashabının bakiyesi olan Feyruzed-Deylemi'ye bir mektup göndererek şöyle dedi: Benim ismimden önce kendi ismi ile başlayan, benden korkmadan beni dinimden başka bir dine davet eden kulu tutukla bana gönder. Feyruz, Hz. Muhammed'e geldi ve şöyle dedi: “Efendim seni tutuklayıp kendisine göndermemi emretti. Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: “Benim Rabbim senin efendinin dün öldürüldüğünü bildirdi. Haber sana gelinceye kadar bana mühlet ver. Doğruluğum ortaya çıkarsa konu kapanmıştır. Yoksa sen dilediğini yaparsın.” Feyruz bu söylenenden korktu ve irkildi. Bu haberi hafife alıp, tutuklama yönünde adım atmayı uygun bulmadı. Hz. Peygamber'in haber verdiği gece, Şireveyh'in Kisra'nın üzerine atlayıp onu öldürdüğüne dair haber Feyruz'a geldiğinde, Feyruz Müslüman olup kurtuldu ve yanında bulunan Farslıların artıklarını da Allah'ı anmaya davet etti. Onlarda Müslüman oldular.

Konudan Bir Bölüm: Nebinin Zikredilmesi Konusuna Devam Ediyor

Hız. Peygamber gelmeden önce, eski zamanlarda uzak bel-
delerin her birinde mevcut olan eski kitaplarda nebi hakkın-
da “Beşâretler” vardır. Kitap ehlinin kuvvetli haset ve şiddetli
buğz etmekle beraber, taassup sahibi ve şiddetli düşmanlık
etmelerine rağmen, onların bu durumu garip değildir. Zira
onlar ve babaları, kendi zamanlarından ziyade babalarının
dönemine benziyorlar. Her insan kendi dönemine benzer, on-
ların bir kısmı ise babalarının dönemine benzerler. Babalar
ise nebilerini öldürdüler. Resullerini yalanladılar. Allah onla-
ra gazap edip onları hidayetinden çıkardı. Allah'ın kendileri-
ne olan desteğini ve başarısını kaybettiler. Hz. Muhammed'in
sıfatları ve kitaplarda belirtilen “Beşâret” türündeki işaret-
lerin Tevrat'ta, İncil'de ve Zebur'da zikredildiğine dair delil
getirmeyeceğim. Çünkü sen ister Şam'da, Irak'ta, Hicaz'da,
Yemen'de olsun Müslüman olan Yahudi ve Hristiyanlar bir-
birleriyle görüşmeksizin, tanışmaksızın, birbirlerine şiirler
okumaksızın aynı sebep ve şeyleri delil getirdiklerini görür-
sün. Birbirlerinin şiirlerini işitmeksizin ve tanışmaksızın on-
lar, nasıl mektuplaşır ve görüşürler? Şayet durum böyle ise bu
durum ortaya çıkar ve gizlenemez. Nitekim bu durumu daha
önce anlattık. Şayet Müslüman olanların, haberleri ve delil
getirmeleri arasında kıyas yaparsan lafızların çokluğu ve ma-
naların farklılığına rağmen onların eşit olduğunu görürsün.

Konudan Bir Bölüm: Şayet biri şöyle derse: Niçin İsrâi-
loğullarının çok suç işlemelerine ve Kıptilerin sayı olarak
az olmalarına rağmen, Kureyş'in gençleri ve Arap'ın aklının
çokluğuna karşın Hz. Musa'nın alâmetleri sayı olarak Hz.
Muhammed'in alâmetlerine eşit oldu? Ne zaman Benî İsrâil
fâsıklığını ve Kıptilerin gençlerin sayısının azlığını, Arap ak-
lının zekâsını ve Kinane kabilesinin gençlerinin sayısını öğ-
renmek istediğinde onların yaşadıkları ovalara, vadilerine,
çocuklarına ve bıraktıkları eserlerine baktığın gibi Benî İs-

râil'in fâsıklığına, Kıptilerin geçmişteki çocuklarının azlığına da bak durum anlaşılır, ne söylediğimi anlarsın. Sonra sahih şiirlere, meşhur hutbelere, atasözlerine, meşhur lafızlara, zikredilen manalara, bir topluluktan diğerine aktarılan Arap sözlerine ve cahiliye dönemindeki anlamlara bak. Sonra Benî İsrâil'den iki tecrübe ve ilim ehline sor ve araştı. Kıptiler ve Farslılar hakkında işittiklerinin fazlasını Araplar hakkında işittiğin haberler gibi Benî İsrâil'den nakledilen bir örnek haber bulursan bu konuda söylediklerimiz geçersiz olur. Araplardan bir adam bir yerde durup birkaç örnek eser (şiir) telif edebilir. O örneklerin her biri üzerinde aslı ve ferî olan kaideler inşa edilir. Ya da İsrâiloğullarından güzel bir söz veya güzel bir anlam bulduğun tecrübeli, tedbirli ve siyasetçi bir grup ya da bir iktidar ya da bir hikmet veya bir sanattaki maharetine karşılık, onlardan bir hükme tabi olan adamlardan ortaya çıkan bir eser işittiniz mi? Nasıl onların günahkâr ve cahil olduğuna hükmedilmez. Niçin onların geçmişte de şimdi de verimli ovalarda ve Şam'ın evlerinde de oturanların hiç birinde övülecek bir tek kelime ve zeki bir anlam işitemezsin. Sonra evlatlarına bak, uzun süre aramızda kalmalarına ve bizimle uzun süre ikamet etmelerine rağmen, bu konudaki ahlâklarını, sıfatlarını, akıllarını, sayılarını, adetlerini ve zekâlarını değiştirdiler mi? Hristiyanların işlerinden, adetlerinden, ahlâkından, ilmilerinden ve diğerlerinden çok faydalandık. Hristiyanlar Yahudiler gibi değildir. Çünkü azı hariç Yahudilerin tümü Benî İsrâil'dendir. Sonra sadece kendilerinden olanlarla evlendiler. Çünkü nikâh akitleri kendileriyle sınırlandırılmıştır ve bu tecrit olma, onların eksikliği sonlarına kadar devam eder. Onlar atalarının aklını haleflerine kıyasladılar. Sonra onların Peygamberine söylediği sözden dolayı ibret al. Onlar, putlara tapmak için toplanan bir kavme uğradıklarında peygamberlerine "Onların ilah edindiği gibi bizim içinde bir ilah yap" dediler. Yine bu söze benzer şunu da söylediler: "Bize Allah'ı apaçıkça göster." Allah'ın

âyetlerinden âyetler gördükten sonra toplanıp Allah'ın dışında mücevheratlarıyla yaptıkları buzağıya ibadet ettikleri gibi, ya da şu sözleri gibi "Sen ve Rabbin savaşın biz burada oturanlardan olacağız." Musa Benî İsrâil ve Kıptilerin sayısının az olmasına rağmen, Kureyş ve Araplar çok olmalarına rağmen Hz. Musa'nın getirdiği âyetler, Hz. Muhammed'in getirdiklerine denktir. Böylece Hz. Muhammed'in ebedi ateşle tehdit etmesi ile Musa'nın ekinlerine afet, kalplerine keder salma, sürülerine ölümün musallat olması, yurtlarından çıkarılması, düşmanlarını onlara galip gelmesi ile tehdit etmesi gibidir. İsteyip arzuladıkları dünyadaki yakın azap ertelenince ve istediklerinden alı konulmaları, tabiatlarının değiştirilmesi, diğerleri hakkındaki şiddetli azabın ertelenmesi gibidir. Çünkü ertelenmiş şiddetli azabın neticesine ancak nazar ehli razı olur. Akıl sahipleri çeşitli görüşlere sahiptir. Eksik sıfatlardan uzak olan Allah, onların tabiatlarını ve şeriatlarını farklı kıldı ki maslahatlarında, dünyalarında, dinleri konusundaki hidayette ittifak etsinler diyedir.

24. Arapların Kur'an'ın Benzerini Getirememeleri Huccettir

Hz. Muhammed'in kendine has alâmetleri olmakla birlikte bunların akıldaki konumu, denizin yarılmasının gözdeki konumu gibidir. Bu konudaki muhatap genelde Araplar özelde Kureyşliler olmasına rağmen şairlere, hatiplere, belagatçılara, davetçilere, hoşgörülülere, görüş sahiplerine, hile sahiplerine, tecrübe sahiplerine ve sonucu düşünenleredir. Bana bir sûre ile meydan okuyun, o zaman ben iddiamda yalan söylemiş olurum ve meydan okuyarak yalancılığımı doğrulamış olursunuz. Sayıları çok olmasına, illetleri farklı olmasına, Kur'an kendi dillerinde olması, en meşhur şiirler onların eseri olması, beyanları yayılsa da göğüsleri onunla coşsa, kuvvetleri ona gelip gelmesine rağmen benzerini getiremeleri mümkün değildir. Arapların katında; yılanlara, akrepler, kurtlar, köpekler, bokböceği, eşek, güvercin ve bütün yürüyen

hayvanlar ile gördüğün ve akla gelen her şey için söyleyecek bir şeyleri vardır. Yine onların kaside, recz, müzdevc, cinas, seca, ve nesir gibi şiir nazmının çeşitleri ve telif şekilleri de vardır. Sonra onu her yönüyle kötülediler. Müşriklerin şairleri Hz. Muhammed'in arkadaşlarını kötülediler. Müşrik hatipleri Müslümanları çekıştirdiler. Müslümanlarla her karşılaştıkları yerlerde onlarla tartıştılar. Panayır dönemlerinde düşmanlık ettiler. Düşmanlığa başladılar. Müslümanlara savaş ilan ettiler. Öldürdüler, öldüler, onlar insanların en kindar ve istekleri imkânsız olanlardı. İster hayır ile ilgili ister şer ile ilgili olsun en fazla zikredilen insanlardır. Yine en çok inkâr eden ve en çok acizlikle hücum edenlerdi. Kuvvetleriyle en çok övünenlerdi. Sonra Kur'an-ı Kerim'in benzerini ne şairler nede hatipler getiremedi. Arap örfünde sözün kısa ve en kolay olanını tasdik etmeyi inkâr etmek imkânsızdır. Hz. Peygamber'in sözlerini en açık şekilde yalanlayıp, kesiyorlardı. Bunu en iyi bilen de Hz. Peygamber'in arkadaşlarıydı. Hz. Muhammed'e önem vermeme ve ondan uzaklaşmada birleştiler. Bu yolda çocuklarını ve mallarını kurban ettiler. Müslümanları yurtlarından çıkarıyorlardı. Hz. Peygamber'in getirdiğini zayıflatmada ve dinin bitirmede Müşriklerden hiç biri şöyle demedi: Niçin Hz. Muhammed ile mücadelede kolay yol varken yakın, kolay olanı değil kendinizi, mallarınızı tüketiyorsunuz ve onları yurtlarından çıkarıyorsunuz? Kolay yol da şairlerinizden biri veya hatiplerinizden biri Kur'an-ı Kerim'in nazmından bir kelâm yapsın. Sizinle mücadele etmeyi bıraktıracak kısa bir sûre gibi sûre getirsin. Size meydan okuduğu küçük bir âyet gibi âyet getirsinler. Şayet bu kolay yol unutmuşlarsa da bu durum onlara hatırlatıldı. Yine şayet yapmakta gafil olup terk ettikleri bu kolay yol onlara haber verildi. Ancak onlar anlamadıklarından dolayı haber verilmesine de razı olmadılar. Bu durum ile ilgili aklının aklında iki durum olduğuna delâlet eder. Ya kendilerinin onun benzerini hazırlamakta aciz olduklarını biliyorlardı. Kendilerinin Kur'an-ı Kerim'in

benzerini getirme konumunda olmadıklarını cahil ve zayıf olanların kendilerinin bu zayıf durumunu bilmemeleri için Kur'an-ı kötölemelerinin tedbir açısından en uygun olanıydı. Yine nübüvvet iddiasında bulunanı aldatma ve doğru yol iddiasına uygun bir sebep olmasıydı. Kur'an-ı Kerim'in benzerini getirmekten aciz olduklarını anladıktan sonra onu getirmeye kadir olduklarını iddia ettiler. Allah'ın şu sözü buna işaret ediyor. *"Bizim âyetlerimiz onlara okunduktan sonra dediler ki biz işittik şayet istesek bunun benzerini meydana getiririz,"* (Enfal 8/31) dediler. Bedeviler ve cahiliye halkı, acizlikleri ve eksikliklerinin bilinmesi sebebiyle azarlamaya teslim olurlar mı? Sonra da bütün çabalarını harcamalarına rağmen gizledikleri durumdan çıkamıyorlar. Zira onlar Allah'ın en aşırı zulmeden, en fazla ta'assup gösteren ve en fazla düşmanlık eden yarattıklarıdır. Kur'an-ı Kerim her toplantı ve mahfilde onlara meydan okudu. İnsanlar hitabetle sorumludurlar ve belagata da tutkundurlar. Kim görse onu işitir. Her kim görmemişse haber ona verildiğinde mükellef olmadığı hâlde haber verir. Diğer seçenek ise Kureyş'in Kur'an-ı Kerim'in benzerini meydana getirmede gücü olduğu hâlde terk etmesi mümkün değildir. Çünkü birçok akıllı, dahi ve hâkimlerin sebepleri farklı olmasına, kararlı savunmanın uzaklığı ve şiddetli düşmanlıklarına rağmen çok çaba sarf etmeleri ve kolaylıkla muhafaza etmeleri mümkün değildir. Bu cahillerden saklanamayan yüce bir durum ve apaçık bir tedbirdir. İlim ehlinde ve düşünenlerden nasıl saklı kalır. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in benzerini telif etmek savaşmaktan ve malını feda etmekten daha kolaydır. Hz. Muhammed ve Müslümanlara düşmanlıkları arttıktan sonra da Kureyş'in Kur'an-ı Kerim ve onu kötöleme konusunda soru sormayı bıraktığı söylenmedi. Allah'ın şu sözü, bu durumu sana açıklıyor: *"Küfredenler keşke Kur'an bir kereden toptan indirilmiş olsaydı derler"* (Furkan 25/32). Yine şöyle buyuruyor: *"Bizim apaçık âyetlerimiz bizimle buluşmayı ummayanlar bu Kur'an'ın bir benzerini getirin veya onu değiştirin"*

tirin derler" (Yunus 10/15). Yine başka âyette: "*Küfredenler bu apaçık bir iftiradır. Başka bir kavim ona yardım etti*" (Furkan 25/4). Bu konudaki tekrarların çok ve nakillerin uzun olması onların acizyeti sebebiyle yaygın olarak kötilediklerine kılavuzluk eder. Müşriklerin acizliği açıktır. Hz. Muhammed, Allah şöyle buyuruncaya kadar Kur'an'ın nazmı ve telif ile tehaddi de bulunmadı. Yine onların illetlerini de ortadan kaldırmadı. Allah şöyle buyurdu: "*De ki onun gibi uydurulmuş on sûre getirin,*" (Hud 11/13) yalanla bana meydan okuyun. Muhakkak Hz. Muhammed (onun için) Kur'an'ı açıklanmasında, terki ve takdim ve tartışmalarda ona meydan okumaya, ona galip gelmeye ve ona eşit olmaya davet ediyor. Şayet onlar meydan okumada aciz olmasalardı, bu söylediklerimizi ve anlattıklarımızı söylemezdik. Bu ancak onu çok övünme ve çok olmayla olur mu? Bu durum da ona meydan okumaya, ona galip gelmeye ve onu yalanlamayı talep etmeye gerekli bir sebep olurdu. Zira onların yaptığı kelâmı, kendilerine en az külfet gerektiren en iyi yaptıkları işleriydi. Ancak onlar nefislerini ve mallarını verdiler. Sayı olarak çok olmalarına, çok akıllı olmalarına ve söz birliği etmelerine rağmen yırımı sene geçmeden toplulukları nasıl unutuldu ve yok oldu? Bu yüce bir durumdur. Bu düşünce de açık bir tedbirdir.

Konudan Bir Bölüm: Acizlikleri sebebiyle Kur'an'a meydan okumadan imtina etmekte isteksizdirler. Öyle ki onları men edenler, İbn Ebi'l-A'vce, İshak b. Tâlût, en-Nu'man b. Münzir ve benzerleri zilleti izzetle, imanı küfürle, mutluluğu mutsuzlukla, delili şüphe ile değiştiren pisliklerdir. Bilakis özellikle de zındıklar hakkında şüphe yoktur. Zındıklar eserler telif ediyorlar. Yalan haberler ortaya atıp bölgelerde yayıyorlar. Kur'an'ı eleştiriyorlar. Ondaki müteşabihleri, genel ve özel olanları hakkında sorular soruyorlar. Yanlış kitaplar yazıp Müslümanlara isnat ediyorlar. Bu zikrettiklerimiz bir şey de değildir. Böylece tembel, cahil ve inatçı zeki kimse de Kur'an-ı Kerim'i inkâr edebiliyor.

Konudan Bir Bölüm: Firavunun kavmi döneminde en popüler iş ve en beğendiği meslek sihirdi. Tarihin hiçbir döneminde Firavun döneminde olduğu gibi sihir revaçta olmamıştı. Allah Musa'yı sihri iptal etmesi, zayıflatması, zayıf olduğunu ortaya çıkarmak, açıklamak ve aslının eksikliğini ortaya çıkarmak, kavmindeki cahilleri ve sihir bilgisi ile büyüyen sefil ve değersiz olanları caydırmak için gönderdi. Şayet Hz. Musa onlara her türlü şeyi getirseydi, ancak delil ile hilenin arasını ayıran sihre meydan okumasaydı, nefislerinin çok arzuladığı sihir üzerinde olurlardı. Bununla meşgul olanları ve akıllı kıt olanları temize çıkaramazdı. Fakat yüce Allah, bozgunculuğa tutkun olanlar, zayıfları aldatacak bir yol bulmasınlar diye üzerinde sihir yapılan hastalığın aslını kesmek istedi. Bununla beraber Hz. Musa'ya benzeri diğer burhânlar ve çeşitli alâmetler de verilmiştir. İsa döneminde de durum böyledir. İsa'nın kavmi ve özellikle âlimleri tıp ilminde mahirdiler. Halk tıp ile uğraşanlara büyük önem verirdi. Allah İsa'yı onlara ölümleri diriltme ile gönderdi. Zira onların gayesi hastaları tedavi etmektir. Körü tedavi etmek, zira gayeleri göz iltihaplarını tedavi etmektir. Bununla beraber Allah, İsa'ya diğer alâmetler ve farklı âyetler de verdi. Çünkü özellikle delil galip gelip, tıp ehli ona itaat ederse, acizliğini, kuvvetini, delil ile hilenin arasını ayırmayı bilir. Bu durum halkın için en faydalı ve kendilerinde eskiye ait bir kalıntının kalmaması için en iyi yöntemdir.

Hz. Muhammed'in döneminde böyledir. Kureyş, onların en çok en güzel ve nefislerindeki en yüce olan şey, güzel konuşma ve çeşitli söz nazımlarıydı. Bununla bilinir ve onunla öne çıkarlardı. Dilleri başarılı olduğunda belagatleri aralarında yayıldı. Şairleri çoğaldı. Hatipleri insanlara üstün geldi. Allah, onlara meydan okumak üzere Hz. Muhammed'i kendisinden şüphe etmedikleri, kendilerinin hâkim olduğu beyandan, daha kuvvetli bir beyanla gönderdi. Halkın geneline ve zayıflarına, acizlikleri ortaya çıkıncaya kadar hakir görmeye ve

kötülemeye devam ettiler. Nitekim kuvvetlilerine ve ileri gelenlerine açıkladığı gibi, Kur'an Allah'ın sadece nebiye verdiği en harika olanıydı. Bununla beraber kendisine verilen diğer âyetler ve benzer burhânlar da verilmiştir. Her şeyin bir kapağı, kaynağı ve özeti ve yaklaşıma vardır. Her peygamberin, insanı aciz bırakan en harika olan ile gönderilmesi ve insana göre en kuvvetli olanı iptal etmesi hikmetin en hikmetlisidir.

25. Övülmüş Ahlâkın Nebide Toplanması Hücettir

Konudan Bir Bölüm: Nebinin ahlâkı da başka bir âyet-tir. Bunu da ancak âlimler bilir. Bu konuda ne zaman âlim ve halk, âlim gibi anladığında bilmiş olur. Nebi'den önce hiçbir beşer üzerinde bu fiiller ve ahlâk toplanmamıştı. Ondan sonra da hiçbir beşerin üzerinde bu fiiller ve ahlâk toplanmadı. Ahlâk konusunda onun sabrı gibi sabır, onun hoşgörüsü gibi hoşgörü, onun vefası gibi vefa, onun takvası gibi takva, cömertliği gibi cömertlik, yardım severliği, doğruluğu, hitabeti, keremi ve muhabbeti gibi muhabbeti asla hiç kimseden işitip, rivayet etmedik. Onun tevazusu, ilmi, hıfzı, sessizliği, konuştuğunda sözü en harika, terbiyesi, az değişmesi, bağışlaması, yolunda sabit, minnettarlığının azlığı gibi hasletlere sahip birisini işitip rivayet etmedik. Bir seferinde insanlar kaçışırken cesurca İslam'ın tarafını tutan bir bilgin, meşhur bir atlı, onun gibi birini bulamadık. Hz. Peygamber kendisiyle beraber hicret edenlere yaptığı yardım, onların yardımı gibi yardım görmedik. Onların sabrı gibi sabır görmedik. Onlar için zafer de hezimet de vardır. Bildiğin gibi sana ulaştığı gibi Uhud, Huneyn günlerinde ve bunun gibi diğer günlerde meydana gelen savaşlarda hiçbir münafık, zındık, Dehriyyun, "Muhammed zafere ulaşmadı, firar etti. Savaşlardan korktu ve diğer savaşçılardan çekindi" diyemez.

KAYNAKÇA

- CİLÂCİ, Osman. *Hıristiyanlığa Reddiye*. Konya: Tekin Kitapevi, 1992.
- EBU MÜLHİM, Ali. *Resâilu'l-Câhız*. Son Baskı. 3 Cilt. Beyrut: Dâr ve Mektebetü'l-Hilal, 2002.
- EL-BAĞDADÎ, Abdülkadir. *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Trc. Ethem Ruhi Fığlalı. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2014).
- EL-HÛNYÎ, Hennân Ahmed Habib, *el-Câhız ve'l-âhir kırâetün vâi'yetün lil hivâr fil İslâm*. Amman: Daru'l-Muhit, 2016.
- İBN KUTEYBE, Muhammed. *Hadis Müdafası*. Trc. Mehmed Hayri Kırbaçoğlu. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1979.
- İBN NEDİM. *el-Fihrist*, thk. Rızâ Teceddüd, by., ty.
- ÖMER, Ferrûh. *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*. 4. Baskı. Beyrut: Dârü İlim Lilmelâyin, 1981.
- ŞEHRİSTANÎ, Abdülkerim. *Milel ve Nihal*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.
- ŞEŞEN, Ramazan. *Câhız. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- ULUTAŞ, Yasin. "Hüceci'n-Nübüvve", *Ağrı İslami İlimler Dergisi* 4/1 (Haziran 2019):71-73.

DİZİN

A

Abbâsî 11, 13, 14, 38
Abbâsîler 12, 14, 17, 35
Abdulkâhir el-Bağdâdî 17
Abdullah bin Mesud 54, 55, 57
Abdullah bin Zübeyr 64
Abdurrahman bin Avf 56
Abdülkâhir el-Bağdâdî 37
acâib 44
açık olarak görmek 51
Âdem (Hz.) 46
Ahfeş 39
ahiret 21
ahlâk 20
Ahmed b. Ebû Duâd 15
Ahmed b. Hanbel 13, 37
akıl 12, 14, 19, 24, 51, 52
aklın ihtirasları 60
alâmet 44, 52, 69
Ali bin Ebi Talib 72, 73
Ali (Hz.) 13, 56, 57
âlimler 17, 55, 61, 91
Allah'ın birliği 14
Amr b. A'bd Veddi 72
Antakya 40
Arap edebiyatı 12, 14, 15
Araplar 54
araştırma 60
araz 44, 77
asıl 51, 70
aslah 18, 19
âyet 44, 71

B

Bağdat 12, 15, 18, 39

Bâkılânî 16

Basra 11, 12, 39, 40
Basra Camisi 39
Basra Mu'tezile ekolü 35
batıl haber 70
Bâtıniyye 17
bedâî' 44
belagat 46, 47, 86
beşâret 44, 84
bid'at 17, 37
bid'atçiler 56
bilgi kaynakları 19
Bişr b. Mu'temir 33
Brahmanizm 22, 23, 24, 25
Budistler 27, 69
burhân 36, 44, 52

C

Ca'd b. Dirhem 13
cehennem 37, 50, 62
Cehm b. Safvân 13
Celilü'l-keîâm 35
Cemel 75
cennet 27, 37, 50, 62
cevher 44, 77
Cüveynî 17, 18

D

Dehriler 66
Dehriyun 27
Dehriyyun 44, 69, 91
Deizm 23, 24
Dekîku'l-keîâm 35
Delâilü'n-nübüvve 81
delâlet 36, 51

delil 20, 27, 28, 36, 44, 45, 49,
51, 52, 53, 56, 57, 58, 59,
61, 69, 70, 71, 74, 76, 79,
80, 81, 84, 90

Dırar b. Amr 33

doğru haber 70

duyuların ihtirası 60

E

Ebu Bekir el-Esâm 33

Ebu Hanife 12, 35

Ebu'l-Hüzeyl el-Âllaf 33

Ebu Üzeyhir 73

edebiyat 37

Ehl-i Sünnet 17, 18

el-Fırkatü'n-nâciye 13

Emevîler 12

Emin 14

emir ve nehiy 66, 69

Ensar 56

Eş'arî 16, 17, 18, 38

Eş'arîler 17, 19

Eş'arîlik 16, 17, 18

F

fer' 51

Feth b. Hâkân 15, 39

Feyruzed-Deylemi 83

Fezâre 11

fırka-i nâciye 16

G

gayb 20, 22, 55

gösteriş 71

Ğaylân b. Mervân ed-Dımaşkî 13

Ğazzâlî 18

H

haber 49, 50, 51, 61, 73, 74

haberi vahit 68, 69

haberlerin düzeltilmesi 50

Hâcip b. Zürrare 82

hadisçiler 37

Hanefî 17, 18

Haricî 38

Haricîler 57, 83

hârika 44

Hârûn ır-Reşid 14

Hasan Sabbah 17

Haşhâşi 17

Haşimoğulları 56

Hıristiyan 66

Hıristiyanlar 69, 70, 71, 84, 85

hidayet 36

hikmetli söz 49

hikmet sahibi 61

hilâfet 15, 18

Hristiyanlar 52, 72

Huneyn 91

İ

İbn Ebi Duâd 13, 15, 39

İbn Kuteybe 37

İbn Mesud 56, 57, 58

İbn Nedim 40

İbnü'z-Zeyyât 15, 39

İbrahim (Hz.) 46, 73, 74

ikrâr 70

ilim 22, 61

ilim öğrenmek 71

İmâm Ebu'l-Hasen el-Eş'arî 16

iman esasları 14

inanç 37

İncil 84

inkârcı muhalefet 70

insan fiilleri 37

irade 66

İsa (Hz.) 26, 46, 47, 61, 70, 71,
74

iyilik 59

K

kader 13
 kader inkârcısı 13
 Kadı Abdülcebbar 23, 25
 kâhinler 78
 Kâim bi Emrillâh 17
 kelâm düşmanlığı 37
 kesin haber 51
 kıraat 56
 Kinâne 11, 39
 Kisra 83
 kötülük 59
 Kur'an 20, 45, 46, 52, 55
 Kur'an'ı korumak 54
 Kur'an'ın nazmı 28, 70, 89
 Kureyş 28, 73, 82, 84, 86, 88, 90
 Küdürî 17

M

Maniheistler 71
 ma'siyet 66
 Mâtüridilik 18
 Mecusiler 27, 52, 69, 71
 Melikşah 17
 Me'mûn 13, 14, 15, 39
 meşhur kıraat 54
 mevali 39
 meydan okuma 54, 70
 mihne 14
 mucize 23, 29, 31, 34, 44, 46, 47
 Muhacir 56
 Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib 69
 Muhammed (Hz.) 9, 13, 16, 20, 21, 27, 28, 29, 30, 33, 36, 43, 44, 47, 49, 50, 74, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90
 Musa (Hz.) 46, 47, 84, 86, 90
 Mushâf 52

Mu'tasım 13, 14

Mu'tezile 9, 11, 13, 14, 18, 19, 22, 23, 24, 25, 26, 30, 31, 33, 35, 39, 57
 mülhidler 33, 36, 45, 52
 müneccim 46, 77, 79
 Mürcie 38, 57
 müşebbihe 71
 Mütevekkil 13, 14, 15, 39, 40

N

nakil 14
 Nasturilik 66
 nazar 60
 Nazzâm 18, 33, 39
 Nebi 36
 nebilerin şeriatları 49
 Nehrevan 75
 Nizâmiye medreseleri 18
 Nizâmülmülk 17, 18
 Nuh (Hz.) 26, 46, 73, 74
 Nu'man bin Sâbit 12
 nübüvvet 16, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 33, 35, 36, 43, 44, 70, 74, 88
 nübüvvetin gerekliliği 27
 nübüvvetin ispatı 14

O

Osman (Hz.) 56, 57

P

Pavlus 71
 Peygamber'in ahlakı 46
 peygamberlerin gönderiliş amacı 45

R

Rafıziler 57, 58, 72

Resul 36
 resullerin alâmetleri 49
 rivayet 49, 55
 rivayetleri temyiz 50
 Rousseau 23
 rububiyet 71

S-Ş

Sa'd 56
 salt akılcılar 22
 Selçuk Beğ 17
 Selçuklular 17
 Semarra 15, 40
 Semerkant 18
 Sevâd 82
 sevgi 71
 Seyf bin Ziy Yezen 83
 Sıbt İbnü'l-Cevzî 35
 sıfatullah inkârcısı 13
 Sıffin 75
 sırât-ı müstakim 19
 son arz 55
 Sultan Alparslan 17
 sünnet 50
 Sünnîler 14
 Sünnîlik 18
 Şâfiî 17, 18
 şairler 20, 87
 Şam 40, 64, 84, 85
 şaz kıraat 54
 şeriat 36
 şeri hudutlar 69
 şevâhid 44
 Şia 17, 18, 38, 57
 Şiî Büveyhiler 17
 Şireveyh 83

T

tahrif 54
 taklit 71

Talha 56, 57
 tefekkür 60, 61
 tehdidi 89
 teşbih 71
 tevhid 13
 Tevrat 84
 Tufan 74
 Tuğrul Beğ 17

U-Ü

ubudiyyet 71
 Uhud 91
 uluhiyyet 16, 18
 Übeyy bin Ka'b 54, 55
 Ümeyyeoğulları 56

V

vaad ve vaîd 69, 81
 vahiy 19, 36, 79
 Vâsık 13, 14
 Vâsıl bin Atâ 12, 19

Y

Yahudiler 36, 69, 72, 85
 Ya'kubi 66

Z

zahir 71
 zahirî züht 71
 Zahirle amel 71
 Zebur 84
 zenci-Arap 15
 Zerdüş 71
 Zeyd 52, 54, 55, 56, 57
 Zeyd'in kıraati 52, 54, 55
 Zeyd'in mushafı 57
 zındık 71
 Zındıklar 27, 44, 69, 89
 Zübeyir 56, 57

كتاب مجمع النبوة

الجاحظ

ANKARA OKULU YAYINLARI

